

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KIRGIZ LİDER RAHMANKUL KUTLU VE
VAN KIRGIZLARININ TARİHİ VE KÜLTÜRÜ**



YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kurbanbeg KUTLU

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdolvahap KARA

MART 2019



Kurbanbeg KUTLU tarafından hazırlanan KIRGIZ LİDER RAHMANKUL KUTLU
VE VAN KIRGIZLARININ TARİHİ VE KÜLTÜRÜ adlı bu tezin yüksek lisans tezi
olarak uygun olduğunu onaylarım.



Prof. Dr. Abdulvahap KARA

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak
kabul edilmiştir.

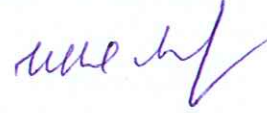
Danışman : Prof. Dr. Abdulvahap KARA



Üye : Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL



Üye : Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU



Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Eray BİBER

Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUL

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna
uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Kurbanbeg Kutlu

KIRGIZ LİDER RAHMANKUL KUTLU VE VAN KIRGIZLARININ TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

ÖZET

Van Kırgızlarının ata yurdu, Pamir'in Afganistan hâkimiyetine giren bölümüdür. Afgan Pamiri olarak bilinen bölge ülkenin kuzeydoğusunda Çin, Pakistan ve Tacikistan sınırının kesiştiği bir noktada yer alır.

Afgan Kırgızları yaşadıkları dönemde birçok defa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) taciz ve saldırılarına maruz kaldı. Rahmankul Han kendisine yapılan suikast girişimlerinden ve tacizlerden dolayı 1947 yılında Doğu Türkistan'a iltica etti. Burada iki yıl kaldıktan sonra Çin Komünist Devrimi sonucu Afgan Pamiri'ne geri döndü. Ancak Kırgızların Afgan Pamiri'ndeki sükûnetleri uzun sürmedi. 1978'de Afganistan'da Nisan (Sevr) İhtilali meydana geldi. Komünistler iktidarı ele geçirerek Cumhurbaşkanı Davut Han ve ailesini katletti. SSCB'nin ülkeye müdahale edeceğinden endişelenen Kırgızlar göç etmeye karar verdi. 1978 Ağustosunda 1500 kadar Kırgız Pakistan'a iltica etti. Deniz seviyesinden 4000 metre yükseklikte yaşayan ve soğuk iklime alışkın Kırgızlar Pakistan'ın coğrafi ve iklim şartlarına uyum sağlayamadı. Baş gösteren hastalıklar neticesinde onlarca kişi hayatını kaybetti. Rahmankul Han halkı için yeni bir yurt arayışına girdi. Anavatan olarak gördükleri Türkiye'ye başvurdu; ancak bir netice alamadı. Bazı dostlarının tavsiyesi üzerine Pamir'e benzettiği Alaska'ya yerleşmek için Amerika Birleşik Devletleri nezdinde girişimde bulundu.

Kırgızlar 1982 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından çıkarılan özel bir kanunla Van'ın Erciş ilçesine bağlı Ulupamir köyüne yerleştirildiler. Özgürlükleri ve benliklerini korumak için büyük mücadele veren Kırgızların büyük göçü Türkiye'de son buldu.

Anahtar Kelimeler: Pamir, Afgan Kırgızları, Van Kırgızları, Rahmankul Han, Ulupamir.

HISTORY AND CULTURE OF THE VAN KYRGYZ PEOPLE AND THEIR LEADER RAHMANKUL KUTLU

ABSTRACT

A motherland of the Van Kyrgyz people is the Pamir valleys of Afghanistan. This area which is known as the Afghan Pamirs adjoins in northeast the People's Republic of China, Pakistan and Tajikistan.

Afghan Kyrgyz people were subjected to harassment and attacks of the USSR many times during that time. Rahmankul Khan himself took refuge in East Turkestan in 1947 due to assassinations and harassment. After two years in East Turkestan, he returned to the Afghan Pamirs as a result of the Chinese Communist Revolution. However, the tranquility of the Kyrgyz in the Afghan Pamir did not last long. In 1978, the Sevr Revolution took place in Afghanistan. Afghan Kyrgyz people decided to emigrate with the concern that the Soviets would intervene in the country. In August 1978, about 1500 members of Afghan Kyrgyz community escaped to Pakistan from Pamirs. Kyrgyz people living at an altitude of 4000 meters above sea level and accustomed to cold climate could not adapt to Pakistan's geographical and climatic conditions. As a result of illnesses, dozens died. Rahmankul Khan started to look for a new home for his people.

Kyrgyzs were settled in the village Ulupamir which is located in Erjish distric with a special law enacted by the Republic of Turkey in 1982. The great migration of Afghan Kyrgyzs with a great struggle to preserve their freedom and self-giving ended in Turkey.

Key words: Pamir, Afghan Kyrgyz people, Van Kyrgyz people, Rahmankul Khan, Ulupamir.

ÖNSÖZ

Kendim de Van Kırgızlarına mensup bir ailenin ferdiyim. Dolayısıyla Afganistan’da başlayıp Türkiye’de sona eren göç sürecine bir çocuk olarak tanıklık etmem, Pamir’deki konargöçer yaşam tarzını anlatan hikâyelerle büyümem küçük yaşlardan itibaren Van Kırgızlarının tarihine karşı bende ilgi ve merak uyandırmıştır. Van Kırgızlarının lideri Rahmankul Han’ın dedem olması onun hayatını araştırmayı ve gelecek kuşaklara aktarmayı bir vazife olarak görmeme ve beni bu alanda çalışmaya sevk etmiştir.

Bu çalışmam esnasında dedem Rahmankul Han’ın hayatta olmaması, onun hakkında birincil elden kaynakların sıkıntısını yaşattı. Ancak, Van Kırgızları üzerine yaptığı araştırmalar ile tanınan Prof. Dr. Nazif Shahrani sağlığında dedem ile yaptığı görüşmelerin ses kaydını almıştı. Kendisi bu ses kayıtlarını ve çektiği fotoğrafları kullanmama izin vererek dedem ve Van Kırgızları hakkında bazı bilgi yetersizliklerini aşmamda büyük katkı sağladı. Kendisine burada teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma konumun tespitinde bana yol gösteren, desteğini ve ilgisini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abdulvahap Kara’ya teşekkür ederim. Türkiye’de bulunmayan Kırgızca ve Rusça birçok kaynağa ulaşmamı sağlayan Arabayev Kırgız Devlet Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Sınaru Alımkulova’ya, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Olcobay Karatayev’e, Yusuf Balasagun Kırgız Milli Üniversitesi öğretim üyesi Nazgül İsabayeva’ya, arkadaşım Nurislan Kümüşov’a ve Zarina Urmanbetova’ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimi okuyarak görüş ve önerilerini ileten Dr. Mahir Aslan’a ve özellikle bu konuda büyük desteğini aldığım kuzenim Dr. Ayşe Nur Sağın’a teşekkür ederim.

Van Kırgızlarının dili, folkloru ve etnografyasıyla ilgili kaynakları derleyerek önemli eserler kaleme alan ve tezim konusunda tavsiyelerini esirgemeyen Prof. Dr. Süleyman Kayıpov’a da teşekkür etmek isterim. Ayrıca çalışmam sırasında sabırla bana yardım eden Van Kırgızlarından Muhammed Ekber Kutlu’ya, Muhammed Arif Kutlu’ya, Aytmuhammed Ulu’ya, Hatimbibi Seçilmiş’e, Hâkim Galip’e, Cumabay Güven’e, Abdulhalim Vatan’a, Köçö Tarhan’a, Abdurakup Levent’e ve Camalbibi Kutlu’ya teşekkür ederim.

Son olarak araştırmama fazla vakit ayırdığımdan kendileriyle yeteri kadar ilgilenemediğim başta sevgili eşim Yıldız Kutlu ve oğlum Ali Kerem Kutlu olmak üzere tüm aileme bana gösterdikleri anlayış ve destek için teşekkür ederim.

Kurbanbeg Kutlu

İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
I. RAHMANKUL HAN'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ	11
1.1. Ailesi.....	11
1.2. Çocukluğu ve Yetiştirilmesi.....	17
1.3. Rahmankul ve Babasının Sovyet Askerleri Tarafından Zehirlenmesi ve Doğu Türkistan'a Göç	19
1.4. Rahmankul ve Abisi Muhammed Kabil'in Tutuklanması.....	22
1.5. Rahmankul'un Han Seçilmesi.....	24
1.6. Yeniden Doğu Türkistan'a Göç.....	28
1.7. Rahmankul Han'ın Afganistan Kralı Zahir Şah İle Görüşmesi ve Sonuçları.....	32
1.8. Pakistan'a Göç ve Yeni Vatan arayışı.....	37
1.9. Rahmankul Han'ın Son Yılları ve Vefatı.....	40
1.10. Rahmankul Han'ın Kişiliği.....	44
1.11. Kırgızların Tarihindeki Yeri ve Önemi.....	48
II. PAMİR BÖLGESİ VE PAMİR KIRGIZLARI	55
2.1. Pamir Bölgesinin Coğrafi ve Fiziki Özellikleri.....	55
2.2. Pamir Adı ve Kökeni.....	60
2.3. Pamir Bölgesindeki Kırgız Boyları	65
2.4. Çarlık Rusya'sı ve Büyük Britanya Kısacasında Pamir.....	72
2.5. Çarlık Rusya'sı Döneminde Pamir.....	81
III. AFGAN PAMİRİ VE AFGANİSTAN KIRGIZLARI	88
3.1. Pamir'in Bölünmesi ve Afgan Pamiri.....	88
3.2. Afganistan Kırgızları (1895-1978).....	95
3.3. Afgan Kırgızlarının Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hayatı.....	113
IV. KIRGIZLARIN AFGANİSTAN'DAN VAN'A GÖÇÜ VE YERLEŞMESİ	118
4.1. Nisan (Sevr) İhtilali ve Pakistan'a Göç (1978).....	118
4.2. Mülteci Kampında Hayat ve Türkiye'ye Göç.....	122
4.3. Van Kırgızları ve Ulupamir Köyü.....	131
4.4. Van Kırgızlarının Sosyal Yapısı ve Kültürü.....	136
SONUÇ	140
BİBLİYOGRAFYA	143
EKLER	156
ÖZGEÇMİŞ	180

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
i.y.s.k	: İle yapılan ses kaydı
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.y.	: Adı geçen yayın
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
hk.	: Hakkında
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDBB	: Türk Dünyası Belediyeler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
tfs.	: Tafsilat
vb.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Rahmankul Han'ın önderliğinde Afgan Pamiri'nden göç ederek Türkiye'nin Van yöresine yerleşen Kırgızlar 1982'den beri burada dillerini ve kültürlerini muhafaza ederek yaşamaktadır. Bugüne kadar Rahmankul Han ve Van Kırgızlarının tarihi yurt içinde ve yurt dışında birçok araştırmaya konu olmuştur.

Van Kırgızları üzerine ilk araştırmalar onlar Pamir'de hayatlarını idame ettirirken İngiliz-Rus siyasi rekabetinin en yoğun yaşandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. İngiliz ve Rus idareleri Pamir'de hâkimiyet kurabilmek için bölgenin askeri, coğrafi ve siyasi açıdan araştırılmasına önem vermiştir. Bu amaçla bölgeye birçok sivil ve askeri araştırmacı gönderilmiştir. Bu araştırmacılar daha çok bölgenin coğrafi ve fiziki özellikleri, doğal kaynakları, bölgedeki yollar ve geçitler hakkında araştırma yapmıştır. Bununla beraber eserlerinde Kırgızların dili, tarihi ve kültürü ile ilgili bilgilere de yer vermiştir.

Sovyet döneminde Kırgız tarihçi E. C. Maanayev¹ Pamir Kırgızları üzerine hususi çalışmalar yürütmüştür. Maanayev tarihi kaynaklar üzerinde çalışarak Pamir'deki Kırgızların tarihi ve kültürü üzerine birkaç eser kaleme almıştır.² Maanayev 1983 yılında ise V. Ploskih³ ile birlikte yazdığı kitabında bir bölüm ayırarak Afgan Kırgızları ve onların göç süreciyle ilgili bilgiler vermiştir.⁴ E. K. Maanayev 2009 yılında B. M.

¹ Prof. Dr. Egemberdi Cumaguloviç Maanayev Kırgızistan'ın önemli tarihçilerindedir. 1933 yılında Isıkgöl Vilayeti'ne bağlı Darkan köyünde doğdu. 1952 yılında Karakol Öğretmen Enstitüsü'nü bitirdi. 1959 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nden mezun oldu. Çeşitli devlet kademelerinde çalıştı. Şuan Arabayev Kırgız Devlet Üniversitesi Tarih ve Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürü olarak görev yapmaktadır. Bkz. <https://tyup.net/page/maanaev-egemberdi-zhumagulovich#cut>, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

² E. Maanayev, (1963), *K Voprosu o pereselenii Kirgizov na Pamir*, Matarialı po istorii i ekonomiki Kirgizii, Frunze; E. Maanayev, (1963), *Pamirskie kirgizi*, Frunze; E. Maanayev, (1969), *Kirgizstandan Tışkarı Caşagan Kirgizdardın Tarihınan*, Kırgızstan Basması, Frunze.

³ Prof. Dr. Vladimir Mihayloviç Ploskih 1937 yılında Akmola'da dünyaya geldi. Uzun yıllar Kırgız Bilimler Akademisi'nde görev yaptı. Kırgız tarihi üzerine araştırmalar yapan önemli bir tarihçi ve arkeologdur. Bkz. <http://www.literatura.kg/persons/?aid=16>, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

⁴ B. Ploskih ve E. Maanayev, (1983), *Na Krişe Mira: İstoriçeskie oçerki o pamiro-alayskih kirgizov*, İzadetstvo Mektep, Frunze.

Cumabayev⁵ ile birlikte Pamir Kırgızları üzerine yeni bir kitap yazmıştır.⁶ B. M. Cumabayev bu eser dışında Pamir Kırgızları ile ilgili birçok makale ve kitap daha kaleme almıştır.⁷

Afgan Kırgızları ve Rahmankul Han hakkında ilk özel çalışma Almaz Nurdinov (1957-2016) tarafından yapılmıştır. Gazeteci ve araştırmacı yazar olarak tanınan Almaz Nurdinov 1989 yılında Afgan Pamiri'ne giderek oradaki Kırgızlarla görüşmüştür. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanması ve sınırların açılmasıyla 1992 yılında Türkiye'ye gelerek Van Kırgızları arasında araştırma yapmıştır. Almaz Nurdinov birçok gazetede konuyla ilgili yazılar yazmıştır. Araştırmalarını 2011 yılında *Oğandık Kırgızdar: Darektüü Bayan*⁸ (Afgan Kırgızları: Belgesel Anlatım) ve 2012 yılında *Rahmankul Han-Akırkı Han: Darektüü Bayan*⁹ (Rahmankul Han-Son Han: Belgesel Anlatım) adıyla yayımlamıştır. Çalışma saha araştırmasına dayandığı için önemlidir. Ancak her ne kadar yazar eserlerini tarihi belgelere dayandığını söylese de bilimsel bir çalışma olmaktan uzaktır. Dipnot ve kaynakçası olmayan eserler hikâye tarzında kaleme alınmıştır.

Rahmankul Han hakkında yapılan bir diğer çalışma Bayas Tural¹⁰ ve Ayımkan Camankulova¹¹ tarafından yazılan *Rahmankul Han Cana Anın Mezgili*¹² (Rahmankul Han ve Dönemi) adlı eserdir. 2013 yılında Bişkek'te düzenlenen Rahmankul Han'ın doğumunun 100. yılı anma programı çerçevesinde tanıtım amacıyla hazırlanmıştır.

⁵ Prof. Dr. Bektemir Mitalipoviç Cumabayev (1960-2014) Kırgızistan'ın Oş Vilayeti'ne bağlı Çong-Alay'ın Daroot-Korgon köyünde doğdu. 1978-1983 yıllarında tarih fakültesini bitirdi. C. Balasagun Kırgız Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi dekanıyken 2014 yılında vefat etti. Doktora tezini Pamir ve Pamir Kırgızları üzerine yazmıştır. Bkz. https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1951, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

⁶ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev (2009), *Pamir Kırgızları: Tarihî-Etnografik Oçerk*, Bişkek.

⁷ B. M. Cumabayev, (1999), "Yujniy Kırgızstan Glazami Rossiyskih Puteşestvennikov (Vtoroya polovina XIX- Naçalo XX V.V.)", Bişkek; B. M. Cumabayev, (2005), "XIX. K. Ayağında Pamir-Alay kırgızdarının ruhaniy madaniyatı, urp-adattarı cana salt-sanaları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı. 13, ss. 17-28, Bişkek; B. M. Cumabayev, (2009), "XIX-Kılımdın Ayağında Pamirdi Eelöü üçün Anglis Çalğınçılarının İş-areketleri", *Cusup Balasagın Atındağı Kırgız İuttuk Universitetinin Carçısı*, Bişkek; B. M. Cumabayev, (2012), *Ruskie ekspeditsii na Pamir i Alay: vo 2-oy polovine XIX naçala XX vv.*, LAP Lambert Academic Publishing.

⁸ Almaz Nurdinov, (2011), *Oğandık Kırgızdar: Darektüü Bayan*, Oş.

⁹ Almaz Nurdinov, (2012), *Rahmankul Han-Akırkı Han: Darektüü Bayan*, Oş.

¹⁰ Bayas Tural'ın gerçek adı Abdır Rahman Alimbayev'dir. Bayas Tural takma adıyla popüler tarihi eserler kaleme almaktadır.

¹¹ Ayımkan Camankulova Rahmankul Han Pamiri Vakfı yöneticisidir.

¹² B. Tural ve A. Camankulova, (2013), *Rahmankul Han cana Anın Mezgili*, Bişkek.

Ayşe Nur Sağın tarafından Türkçeye çevrilen kitap 2014 yılında İstanbul'da düzenlenen Rahmankul Han'ı anma programı çerçevesinde Türkiye'de basılmıştır.¹³

Van Kırgızları üzerine Kırgızistan'da ayrıca birçok ilmi ve popüler yazı kaleme alınmaktadır. Bu konuda Hürriyet Radyosu muhabirlerinden Cangıl Cusupcan'ın çalışmaları önemlidir. Van Kırgızları üzerine birçok haber ve söyleşi yaparak bu konuda önemli katkılar sunmaktadır.¹⁴ Osmonakun İbraimov¹⁵ ve Abdikerim Muratov'un¹⁶ Rahmankul Han hakkında yazdıkları makaleleri de bu çerçevede zikredebiliriz.

Van Kırgızları hakkında Afganistan'da yapılan Burhanuddin Kuşkaki'nin¹⁷ eseri de önemli bir çalışmadır.¹⁸ Kuşkaki 1921 yılında dönemin savaş bakanı Nadir Şah'ın¹⁹ kâatibi olarak Pamir'e gelmiştir. Kuşkaki eserinde Afgan Pamiri ve Kırgızları hakkında birçok bilgi vermiştir. O dönem Afgan Pamiri'nde 130 aile ve 2000 kişinin yaşadığını, Kırgızların sahip olduğu hayvan sayısını, bölgedeki etkili kişileri ve Kırgızların sosyo-kültürel yapısıyla ilgili birçok bilgiyi ondan öğreniyoruz.

¹³ B. Tural ve A. Camankulova, (2014), *Rahmankul Han ve Dönemi*, çev. Ayşenur Kırgız Sağın, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.

¹⁴ Cangıl Cusupcan, (2010), "Remi Dor:Pamir Kırgızları Tukum Kurut Bolup Ketşi Mümkün", Azattık Ünalğısı, https://www.azattyk.org/a/French_researcher_Remi_Dor/1986526.html, Erişim Tarihi: 15.08.2018; Cangıl Cusupcan, (2012), "Ooğan Kırgızları Azayğandan Azayuuda", Azattık Ünalğısı, https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_afghanistan_pamiri_kyrgyzs/24677778.html, Erişim Tarihi: 15.08.2018; Cangıl Cusupcan, (2013), "Uluu Pamir-35: Unutulğan Beş Cıldız", Azattık Ünalğısı, https://www.azattyk.org/a/world_kyrgyzstan_pamir_kyrgyz/25103112.html, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

¹⁵ Osmonakun İbraimov, "Tropoyu Groma. İstoriya jizni i smerti Poslednevo Kirgozskovo Hana". Çast 1, *Azattık Ünalğısı*, <https://rus.azattyk.org/a/27346820.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018; Osmonakun İbraimov, "Tropoyu Groma. İstoriya jizni i smerti Poslednevo Kirgozskovo Hana". Çast 2, *Azattık Ünalğısı*, <https://rus.azattyk.org/a/27354996.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

¹⁶ Abdikerim Muratov, "Acı Sahib Rahmankul Han-Kıl Çokudağı Eng Sonku Kırgız Hanı, Birinçi-Bölüm: Ooğandağı Kündördün Kunu cana Kutu", <http://kmb3.kloop.asia/2013/04/23/abdy-kerim-muratov-azhy-sahy-b-rahmankul-han-ky-l-chokudagy-e-so-ku-ky-rgy-z-hany/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018; Abdikerim Muratov, "Acı Sahib Rahmankul Han-Kıl Çokudağı Eng Sonku Kırgız Hanı, Ekinçi Bölüm: Kilgittégi Kilgirt Kündör", <http://kmb3.kloop.asia/2013/05/06/abdy-kerim-muratov-azhy-sahy-b-rahmankul-han-ky-l-chokudagy-e-so-ku-ky-rgy-z-hany-2/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

¹⁷ Buhanuddin Kuşkaki (1894-1953), editör, gazeteci ve İslam hukuku âlimidir. *Rahnama-yi Katagan ve Badahşan* (Katagan ve Badahşan Klavuzu) adlı eserin müellifidir. Bkz. <https://www.revolvy.com/page/Burhanuddin-Kushkaki>, Erişim Tarihi: 15.08.2018; Burhanuddin Kuşkaki dönemin Savaş Bakanı Nadir Şah'ın Katagan ve Badahşan gezilerine katılarak Pamir'de bulunmuştur.

¹⁸ Burhanuddin Kuşkaki, (1926), *Kataganu i Badahşan*, çev. A. A. Semenov, Taşkent, http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

¹⁹ Muhammed Nadir Şah (1883-1933), Afganistan kralı (1929-1933), Kral Amanullah Han döneminde savaş bakanı olarak görev yaptığı sırada (1922-24 yıllarında) Katagan ve Badahşan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Bkz. <https://www.royalark.net/Afghanistan/barak15.htm>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Kırgız asıllı Prof. Dr. Süleyman Kayıpov²⁰ 1997 yılında Ulupamir köyünde başladığı Van (Pamir) Kırgızlarının etnik kökeni, dili ve folkloruyla ilgili çalışmalarını günümüze kadar sürdürmektedir. Ulupamir’de uzun yıllar yürüttüğü saha araştırması neticesinde derlediği dil ve folklorik temalı birçok eser kaleme almıştır.²¹ Kayıpov “Van Kırgızlarına Etnolojik Bir Bakış” adlı makalesinde Van Kırgızlarının kökeni sorunu üzerine durmuş ve Van Kırgızlarının tarihiyle ilgili bilgiler vermiştir.²² 2017 yılında yayınlanan Van Kırgızlarının deyim ve atasözlerini derlediği *Türkiyada Caşağan Pamir Kırgızdarının Makal, Lakaptarı, Lingvofolkloristik Bulak Katarı*²³ (Türkiye’de Yaşayan Pamir Kırgızlarının Atsaözleri, Deyimleri, Lingvofolkloristik Kaynak olarak) eserinin giriş kısmında Van Kırgızlarının etnogenetik açıdan beş etnik katmandan oluştuğunu yazmıştır. Kayıpov, Kırgızların Pamir’den Pakistan’a göçünün nedenini sorgulayarak o dönemde Kırgız toplumunda meydana gelen değişimleri öne sürerek farklı bir görüş ortaya atmıştır.²⁴

Van Kırgızlarına olan ilgi günümüzde artarak devam etmekte ve bu konuda Türkiye’de de araştırmalar yürütülerek dil, edebiyat ve sosyoloji alanında birçok makale²⁵ ve kitap²⁶ yayınlanmaktadır.

²⁰ Prof. Süleyman Kayıpov, 15 Temmuz 1952’de Kırgızistan’ın Suzak bölgesine bağlı Aktook köyünde doğmuştur. Kırgız Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Kırgız Dili ve Edebiyatı Bölümünü 1975 yılında bitirmiştir. 1978-80 yılları arasında Moskova’daki SSCB Bilimler Akademisi Aleksey Maksimoviç Gorkiy Dünya Edebiyatları Enstitüsü’nün Sözlü Gelenek Araştırmaları Bölümü’nde stajyerlik ve 1981-84 yılları arasında asistanlık yaptıktan sonra 1985’te “Er Töştük Destanındaki Görsel Söz Sanatları (Kırgız ve diğer Türk versiyonları üzerine)” konulu doktora tezini, asistanı olduğu enstitünün uzmanlar kurulunda savunmuştur. Süleyman Kayıpov çeşitli üniversitelerde araştırmacı, bölüm başkanı, dekan ve rektör olarak görev yapmıştır. Bkz. <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=85&Sayfa=209>, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

²¹ Sulayman Kayıpov, (2009), *Folklor Üzerine Yazılar*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:124, İlmi Yayınlar Dizisi:12, Bışkek; Sulayman Kayıpov, (2016), *Pamir Kırgızdarının Tamak-Aş Madaniyatı*, Etnografyalık İzildöö, Şingcan El Basması, III cilt, Urumçi; S. T. Kayıpov, (2017), *Türkiyada Caşağan Pamir Kırgızdarının Makal, Lakaptarı, Lingvofolkloristik Bulak Katarı*, Borborduk Aziya Universiteti, Bışkek.

²² Sulayman Kayıpov, (2009), *a.g.e.*, s. 147-165

²³ S. T. Kayıpov, (2017), *Türkiyada Caşağan Pamir Kırgızdarının Makal, Lakaptarı, Lingvofolkloristik Bulak Katarı*, Borborduk Aziya Universiteti, Bışkek.

²⁴ S. T. Kayıpov, (2017), *a.g.e.*, s. 16-19.

²⁵ Rysbek Alimov, (2011), “Kırgızcanın İçkilik Ağızlar Grubu Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı. 30, s. 23-40, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/157084>, Erişim Tarihi: 01. 09. 2018; Ü. Çelik Şavk, (2012), “Alt Ağızlar Grubu Olarak Pamir Kırgızcası”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 1 (1), s. 57-66, <http://dergipark.gov.tr/tdd/issue/29413/315005>, Erişim Tarihi: 15.08.2018; Adem Sağır, (2011), “Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri İle Oş-Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı ve Kıyaslamalı Bir Çözümleme”, *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature And History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall 2011*, p. 263-286; Adem Sağır, vd. (2014), “Kimliklerin Sunum Biçimleri Bağlamında Van / Ulupamir Kırgızları ile Van/ Dönerdere

Bu çalışmalar dışında Türkiye’de Van Kırgızları ile ilgili iki doktora ve altı yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bunların içinde iki yüksek lisans tezi dışında hepsi Van Kırgızlarının dil, ağız, kültür, edebiyat ve at yetiştiriciliği gibi tarih dışındaki konulara yöneliktir.²⁷

Tarih alanında yapılan iki yüksek lisans tezinden biri Nurullah Çetin tarafından 2017’de Bitlis Eren Üniversitesi’nde yapılmış olup Van Kırgızlarının siyasi tarihi ve kültürü incelenmektedir.²⁸ Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde Kırgız adının kökeni ve XIX. yüzyıla kadarki Kırgız tarihi anlatılmıştır. Yirmi sayfalık ikinci bölümde Van Kırgızlarının Pamir’de Afgan yönetimine geçişi, oradan Türkiye’ye göçleri anahatlarıyla anlatılmaktadır. Tezin üçüncü bölümü Kırgızların kültürüyle ilgili olup dini inançlar, evlilik gelenekleri, aile yapısı, dil özellikleri ile müzik ve sanat alt başlıklarına ayrılmıştır. Ancak burada Van Kırgızlarından daha ziyade genel olarak Kırgız kültürü anlatılmaktadır.

Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı Bir Sosyolojik Çözümleme”, *Turkish Studies*, 9 (2), 1285-1310; Ahmet Bilgili, (1998), “Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi (Ulupamir örneği)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 25 (1), s. 139-151, İstanbul; Mine Baran, (2014), “Pamir Yaylasından Ulupamir Köyüne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekânın Dili”, *Bilig Dergisi*, 68, 43-58; Tuncay Özdemir, (1997), “Türkistan’dan Anadolu’ya Bir Göç ve Tarımsal Üretim Amaçlı İskan Örneği: Ulupamir”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Sayı:32, s. 161-183, İstanbul; Murat Özer, (2016), “Ulupamir Kırgızlarında Evlilikle İlgili Gelenekler”, *TEKE - Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5/2 2016, s. 870-889; H. B. Paksoy, (1980), "Observations Among Kirghiz Refugees from the Pamirs of Afghanistan Settled in the Turkish Republic", *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, Vol. XVI, No. 1, Hilary, s.150-159.

²⁶ Adem Sağır, (2012) *Zorunlu Göçler, Sürgünler ve Yol Hikayeleri- Ulupamir Kırgızları Örneği*, Nobel Yayınevi, Ankara; Yılmaz Öztekin, (2011), *Van Kırgızları'nın Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları*, Palet Yayınları, İstanbul.

²⁷ Çetin Pekacar, (1995), *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara; Canıl-Myrza Bapaeva, (2015), *Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Sosyo-Kültürel Yapısında Oluşan Değişimler: Halkbilimi Verilerine Göre Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul; Yılmaz Öztekin, (2003), *Van Kırgızlarının Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları İnceleme-Metin*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van. (Bu tez daha sonra kitap olarak da yayınlanmıştır); Yılmaz Öztekin, (2011), *Van Kırgızları'nın Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları*, Palet Yayınları, İstanbul; Ayşe Nur Kırgız, (2009), *Van Ulupamir Kırgız Ağı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul; Zarina Urmanbetova, (2015), *Ulupamir Köyü Kırgız Topluluğunun Etnik Sınırlarını ve Kimliklerini Oluşturmada Göç Sürecinin Rolü*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara; Emre Alarslan, (2009), *Van İli Erçiş İlçesi Ulupamir Köyündeki Geleneksel At Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

²⁸ Nurullah Çetin, (2017), *Van Ulupamir Kırgız Türklerinin Siyasi Tarihi ve Kültürleri*, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis.

Van Kırgızları hakkında tarih alanında yapılan diğer yüksek lisans tezi ise Ahmet Keleş tarafından 2017’de Karabük Üniversitesi’nde yapılmıştır.²⁹ Beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü Kırgız tarihine giriş, ikinci bölümü Rusya’nın Afganistan politikasına ayrılmıştır. Altı sayfalık üçüncü bölüm Van Kırgızlarının göç sürecini kısa ve genel bir şekilde ele almaktadır. Dördüncü bölümde Anadolu coğrafyasının bir parçası olarak Van, Erciş ve Ulupamir hakkında genel bilgiler verilmektedir. Beşinci ve son bölüm daha çok sosyolojik ve kültürel ağırlıklı bir çalışma niteliğinde olup Van Kırgızlarının dil, inanç, evlilik, yemek kültürü, milli kıyafetler, sağlık, dernek faaliyetleri ile cenaze ve defin işlemleri gibi konulara hasredilmiştir. Bu iki tez çalışmasında da Van Kırgızlarının lideri Rahmankul Han’ın hayatı ve faaliyetlerine yönelik özel bir bölüm ayrılmamıştır.

Tez çalışmamız esnasında yukarıda bahsettiğimiz bizden önce yapılan çalışmalardan faydalandık. Ayrıca bunların dışında Van Kırgızları hakkında yaptığı araştırmalarıyla tanınan Fransız Türkolog Rémy Dor’un³⁰ eserlerinden Rahmankul Han’ın kişiliği, tarihteki yeri ve önemini aydınlatma konusunda yararlandık. Özellikle onun Van Kırgızlarının Afganistan’da yaşadığı dönemdeki tarihi ve sosyo-kültürel yapısını ele aldığı Kırgızca’ya *Ooğan Pamirindeki Kırgızdar: Tarihi Etnografikalık Bayan*³¹ (*Afgan Pamiri’ndeki Kırgızlar: Tarihi Etnografik Anlatım*) adıyla çevrilen eseri ve Kırgız mültecilerin Türkiye’ye yerleşme sürecini anlattığı Türkçe yayımlanan *Kırgız Mültecileri Hakkında Kısa Bir Bilgi - Hazaristan’ın Bugünkü Durumu*³² adlı çalışması yararlı oldu. Ayrıca onun Rahmankul Han hakkında yazdığı bir biyografi çalışması olan *Rahman Koul Ultime Khan Du Toit Du Monde*³³ (*Dünyanın Çatısındaki Son Han*

²⁹ Ahmet Keleş, (2017), *Ulupamir Köyü Kırgızlarının Göç Süreci Ve Sosyo-Kültürel Gelişim Tarihi*, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.

³⁰ Prof. Dr. Rémy Dor Fransız asıllı Türkolog. İlk önce hukuk tahsil etmiş daha sonra dil ve tarih üzerine uzmanlaşmıştır. 1971-1973 yıllarında Kabil Üniversitesi’nde misafir öğretim üyeliği yapmıştır. Bu dönemde Kabil’de Rahmankul Han ile tanışarak Pamir’de araştırma yapmıştır. Yaptığı saha araştırmasını etnografya alanında doktora tezi olarak savunmuştur. Rémy Dor 1981’de Pakistan ve 1983 yılında Türkiye’de Kırgızları ziyaret ederek çalışmasını sürdürmüştür. Kırgız dili ve kültürüne yaptığı hizmetlerden ötürü kendisine 1999 yılında Kırgız Bilimler Akademisi tarafında onursal profesörlük verilmiş, 2013 yılında ise Kırgız Hükümeti tarafından “Dank” devlet madalyasıyla taltif edilmiştir. Bkz. <http://cetobac.ehess.fr/index.php?175>, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

³¹ Rémy Dor, (1993), *Ooğan Pamirindeki Kırgızdar: Tarihi Etnografikalık Bayan*, haz. P. Kazıbayev, Kırgızistan, Bişkek.

³² Rémy Dor, (1984), *Kırgız Mültecileri Hakkında Kısa Bir Bilgi - Hazaristan’ın Bugünkü Durumu*, çev. Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

³³ Rémy Dor, (2015), *Rahman Koul Ultime Khan Du Toit Du Monde*, Editions Michel de Maule, Paris.

Rahmankul) adlı eserinden istifade edildi. Rémy Dor Pakistan ve Türkiye’de Kırgızları ziyaret ederek onların göç ve adaptasyon sürecini takip ederek çalışmalarını sürdürmüş ve birçok eser kaleme almıştır.³⁴

Tezimizde kullandığımız bir diğer önemli kaynak Nazif Shahrani’nin³⁵ çalışmalarıdır. Onun 1979’da İngilizce yayınlanan *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers (Afganistan Kırgızları ve Vahiler: Kapalı Sınırlara Adaptasyon)* adlı eserinde Van Kırgızlarının sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik durumları hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.³⁶ Shahrani bu çalışmasını Pakistan ve Türkiye’deki araştırmalarıyla genişleterek 2002 yılında tekrar yayımladı. Biz bu eseri kullandık.³⁷ Shahrani Pakistan ve Türkiye’de Kırgızları birkaç kez ziyaret ederek onların yeni yaşamları ve geçirdikleri sosyo-kültürel değişimi inceleyen makaleler de yayımlamıştır.³⁸ Ayrıca onun Rahmankul Han hakkında yazdığı “The life

³⁴ Rémy Dor ve Clas M. Naumann, (1978), *Die Kirghisen des Afghanischen Pamir*, Editions Akademische Druck –u. Verlagsanstalt, Graz; Rémy Dor, (1979), “Nouvel exil pour les Kirghiz?”, *Afghanistan Journal*, 6(1), s. 24-27; Rémy Dor, (1982), “Metel ou L’Apprentissage du Comportement le Proverbe chez les Kirghiz du Pamir Afghan” *Journal Asiatique*, s. 67-146; Rémy Dor, (1982), “Tabışmak ou l’apprentissage de la reflexion: la devinette chez les Kirghiz du Pamir afghan”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, (74), s. 129-186; Rémy Dor, (1982), “Til sındırmak ou l’apprentissage de l’élocution: le virilange chez les Kirghiz du Pamir Afghan”, *Turcica*, 14, s. 39-68; Rémy Dor, (1982), “Un fragment pamirien de Manas”, *Central Asiatic Journal*, 26 (1-2), p. 10 vers 182 sq; Rémy Dor, (1985), “Note sur la situation des Kirghiz en Turquie”, *Les Nouvelles d’Afghanistan* 22, pp. 22-23; Rémy Dor, (1987), “Return to Karagündüz”, *Central Asian Survey* VII.

³⁵ Prof. Dr. M. Nazif Mohib Shahrani Afganistan’ın Badahşan Eyaleti’ne bağlı Şahrani köyünde doğdu. Kabil Üniversitesi’nde okurken kazandığı bursla gittiği Havai Üniversitesi’nde antropoloji okuduktan sonra Washington Üniversitesi’nde master programını tamamladı. Daha sonra aynı üniversitede doktora programına başladı. Doktora çalışmaları kapsamında 1972-1974 yıllarında Pamir’de araştırmalar yaptı. 1979 yılında Afgan Kırgızları ve Vahiler üzerine yaptığı çalışmalarını *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers* adıyla yayınladı. 1980’de Pakistan’da Kırgızları ziyaret etti. Rahmankul Han’ın ricası üzerine Kırgızların Alaska’ya yerleşmesi adına birçok kişi ve kurumla bağlantı kurdu. 1983, 1986, 1992, 2001 yıllarında Kırgızları Türkiye’de ziyaret ederek onların yeni hayatları üzerine gözlem ve analizlerini yazdı. 2013 yılında Kırgızistan’da yapılan Rahmankul Han’ın Doğumunun 100. yılı münasebetiyle yapılan anma programına, 2014 yılında aynı etkinliğin İstanbul’daki programına katılmıştır. Bkz. <http://www.indiana.edu/~nelc/people/shahrani.shtml>, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

³⁶ M. Nazif Shahrani, (1979), *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers*, University of Washington Press, Seattle.

³⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers and War* / M. Nazif Shahrani with a new preface and epilogue by the author, University of Wahington Press, Seattle.

³⁸ M. Nazif Shahrani, (1976), “Kirghiz Pastoralists of the Afghan Pamirs: An Ecological and Ethnographic Overview”, *Folk*, 18: 129-143; , M. Nazif Shahrani, (1978), “The Retention of Pastoralism Among the Kirghiz of the Afghan Pamirs”, *In Himalayan Anthropology: The Indo-Tibetan Interface*, Edited by J. F. Fisher, The Hague, Mouton Publishers, pp. 233-250; M. Nazif Shahrani, (1981), “Growing in Respect: Aging Among the Kirghiz of Afghanistan”, *In Other Ways of Growing Old*, Edited by Pamela Amoss and Steven Harrell, Palo Alto: Stanford University Press, pp. 175-191; M. Nazif Shahrani, (1984), “The Kirghiz of Afghanistan Reach Turkey”, *Cultural Survival Quarterly*,

and career of Haji Rahmanqul Khan, 1913-1990”³⁹ (Hacı Rahmankul Han’ın Hayatı ve Kariyeri 1913-1990) makalesi de Rahmankul Han ile ilgili verdiği bilgiler açısından çok yararlı oldu.

Shahrani’nin tezimize diğer bir önemli katkısı 1983 yılında Karagündüz köyünde Rahmankul Han ile yaptığı söyleşidir.⁴⁰ Bu söyleşi Afgan Kırgızlarının tarihi ve Rahmankul Han’ın hayatı hakkında çok değerli bilgiler içerdiğinden tezin ana kaynaklarından birini oluşturmuştur. Nazif Shahrani’nin yaptığı ses kayıtlarından temin edilen sekiz buçuk saatlik bölümü tarafımdan deşifre edilerek ilk kez bu çalışmada kullanılmıştır. Ses kayıtları “M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han ile Karagündüz köyünde yaptığı ses kaydı, Temmuz-Ağustos 1983” adıyla Nazif Shahrani tarafından verilen numaralara göre dipnot ve kaynaklarda gösterilmiştir.⁴¹

Ayrıca Shahrani’nin aynı dönemde Rahmankul Han’ın kız kardeşi Hacı Meryem ile yaptığı bir ses kaydı da mevcuttur. Hacı Meryem Kutlu’nun derin bilgi ve hafızasıyla Afgan Kırgızlarının tarihi üzerine önemli bilgiler verdiği bu üç saatlik ses kaydını çalışmamızda kullandık. Ses kaydı “M. Nazif Shahrani’nin Hacı Meryem ile Karagündüz köyünde yaptığı ses kaydı, Temmuz-Ağustos 1983” adıyla dipnot ve kaynaklar da gösterilmiştir.⁴²

8(1):31-34; M. Nazif Shahrani, (1986), “The Kirghiz Khans: Styles and Substance of Traditional Local Leadership in Central Asia”, *Central Asian Survey*, 5(3/4):255-271; M. Nazif Shahrani, (1988), “Social Transformations in an Afghan Kirghiz Pastoral Nomadic Community Resettled in Turkey: A Brief Report”, *The American Research Institute in Turkey (ARIT)*, Newsletter, 7: 3-4.

³⁹ M. Nazif Shahrani, (2016), “The life and career of Haji Rahmanqul Khan, 1913-1990”, s. 57-64, Dörre, A., Kreutzmann H. & S. Schütte (eds.), *Pamirs at the Crossroads - Changing Challenges and perspectives (= Berlin Geographical Papers 45)*, 110 S., Berlin.

⁴⁰ Shahrani 1983 yılında Türkiye’ye gelerek temmuz ve ağustos aylarını eşi ve oğluyla birlikte Karagündüz köyünde geçirmiş ve Van Kırgızları ile ilgili çalışmalarını sürdürmüştür. Bu sırada Rahmankul Han ile onun hayatı ve Afgan Kırgızlarının tarihi üzerine uzun bir söyleşi yapmıştır. Shahrani mikro kasetlerde yaptığı ses kayıtlarından dijital ortama aktardığı 8,5 saatlik bölümü Rahmankul Han’ın dördüncü oğlu M. Ekber Kutlu’ya göndermiştir. Kayıtlar hakkında bilgi almak ve mümkünse kalan kısmını da temin etmek için N. Shahrani ile iletişime geçilmiş; ancak Shahrani kayıtların dijital ortama aktarılmadığını söyleyerek göndermenin mümkün olmadığını bildirmiştir.

⁴¹ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han ile Karagündüz köyünde yaptığı ses kaydı, Temmuz-Ağustos 1983, T0183_SideA-1- T0183_SideA-9, T0183_SideB-01- T0183_SideB-10, T0283_SideA-1- T0283_SideA-9, T0283_SideB-1- T0283_SideB-9, T0383_SideA-01- T0383_SideA-09, T0383_SideB-01- T0383_SideB-10, T0483_SideA-01- T0483_SideA-12, T0583_SideA-01- T0583_SideA-10, T0583_SideB-01- T0583_SideB-10, T0683_SideA-01- T0683_SideA-10, T0683_SideB-1- T0683_SideB-9.

⁴² M. Nazif Shahrani’nin Hacı Meryem ile Karagündüz köyünde yaptığı ses kaydı, Temmuz-Ağustos 1983, HajiT0283_SideA-1-HajiT0283_SideA-8, HajiT0283_SideB-1-HajiT0283_SideB-9, HajiT0383_SideA-1-HajiT0383_SideA-9, HajiT0383_SideB-1-HajiT0383_SideB-9.

Bunların dışında Van Kırgızlarının bir mensubu olmam dolayısıyla içinde bulunduğum toplumda yıllardır yaşadıklarımı ve gözlemlerimi teze yansıtmaya çalıştım. Tez çalışmam sırasında da akrabalarım ile görüşmeler yaptım. Bu çerçevede Rahmankul Han'ın oğulları Muhammed Ekber Kutlu ve Muhammed Arif Kutlu, kızı Hatimbibi Seçilmiş, gelini Camalbibi Kutlu ile görüşme yapılarak Rahmankul Han'ın kişiliği, aile yaşantısı, halkıyla ilişkisi üzerine birçok yeni bilgiler edindim. Muhammed Ekber Kutlu aileye ait birçok arşiv belgesine sahip olduğu ve babasıyla yakın ilişkisi nedeniyle Han'ın hayatı ve Van Kırgızlarının tarihi üzerine çok değerli bilgiler verdi. Muhammed Arif Kutlu, Türk ve Amerikan makamlarıyla yapılan görüşmelerde babasına refakat ettiği için bu konuda ayrıntılı bilgiler aktardı.

Aksakallar Meclisini oluşturan ve Rahmankul Han'ın en yakınındaki kişiler olan Aytmuhammed Ulu, Hâkim Galip, Cumabay Güven ve Abdulhalim Vatan ile yapılan görüşmeler de bize Van Kırgızlarının tarihi ve göç süreciyle ilgili faydalı oldu. Mesela, Büyük Pamir'deki Kırgızlar hakkındaki bilgileri buradan göçe katılan tek kişi olan Köçö Tarhan ile yapılan görüşme sayesinde elde ettik. Rahmankul Han ve yakınlarının 1947-1949 yıllarında Doğu Türkistan'a (Çin Pamiri) göçünün canlı tanıklarından Abdurakup Levent de bize bu konuda önemli bilgiler verdi.

Çalışmanın birinci bölümünde Van Kırgızlarının lideri Rahmankul Han'ın hayatı, kişiliği ve tarihteki yeri kaynaklar ışığında ve kendi beyanına göre aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Van Kırgızlarının ata yurdu Pamir ve Pamir Kırgızlarını oluşturan Kırgız boyları hakkında bilgi verilmiştir. Pamir'deki İngiliz-Rus siyasi rekabeti, Pamir'in bölünmesi ve Çarlık Rusya'sı döneminde Pamir'in siyasi ve idari yapısı da bu bölümde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde 1895 Rus-İngiliz Anlaşması sonucu Pamir'in bölünmesiyle başlayıp Nisan (Sevr) İhtilaline kadarki Van Kırgızlarının tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede sınırların kapanmasıyla Afgan Pamiri'ne sıkışan Kırgızların yaşadıkları sıkıntılar, Sovyet saldırı ve tacizleri nedeniyle Doğu Türkistan'a göç etmeleri, Afgan Hükümetiyle yaşadıkları sorunlar ve sosyo-kültürel yapıları ele alınmıştır.

Son bölümde Kırgızların neden Afganistan'dan Pakistan'a göç ettiği sorusu çerçevesinde göç süreci ele alınarak Pakistan'daki mülteci hayatı ve Türkiye'ye kabul süreci anlatılmıştır. Afgan Kırgızlarının Türkiye'ye yerleşmesi ve yaşadıkları Ulupamir köyü hakkında bilgiler de bu bölümde yer almaktadır.



I. RAHMANKUL HAN'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. Ailesi

Rahmankul Han'ın soyu Teyit boyuna bağlı Sarıteyit alt boyu içindeki Koçkor uruğuna mensuptur.⁴³ Sarıteyit alt boyu Pamir'deki en büyük ve kalabalık boydur. Teyit boyu Kırgızların boy yapısı içinde içkilik grubuna girer. Teyitler Kırgızistan'ın güney bölgelerinde, Özbekistan, Tacikistan, Doğu Türkistan, Afganistan ve Türkiye'de yaşamaktadır.⁴⁴

Afgan Kırgızları üzerine yazılan bazı eserlerde Rahmankul Han'ın Alay bölgesinde (Kırgızistan) doğduğu veya atalarının oradan geldiğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁴⁵ Kendi beyanına ve tarihi bilgilere bakarak Rahmankul Han'ın kesin olarak Murgab'ta doğduğunu söylemek mümkündür.⁴⁶ Ayrıca atalarının Alay'dan geldiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Rahmankul Han'ın bilinen altıncı kuşağa kadar ataları⁴⁷ Tağarma'da⁴⁸ (Çin Pamiri) yaşamış, daha sonra Koşağıl bölgesine⁴⁹ (Rus Pamiri) göç etmiştir. Rahmankul Han atalarından Ovalbek'in Yakup Beg Badevlet⁵⁰ zamanında yaşadığı, zengin ve itibarlı biri olduğu ve bir askeri birliği komuta ettiği

⁴³ Teyit boyunun alt boyu olan Sarıteyit kendi içinde Aydaruulu (Aydar oğulları), Kutanuulu (Kutan oğulları), ve Mamauulu (Mama oğulları) olarak üç gruba ayrılır. Rahmankul Han'ın mensup olduğu Koçkor uruğu Aydar oğlu grubuna girmektedir. Rahmankul Han'ın şeceresi ekte verilmiştir.

⁴⁴ Olcobay Karatayev, (2003), *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesinin Çıgarmaları Koşumça Okuu Kitepteri Seriyası:13, Bişkek, s. 170.

⁴⁵ Sulayman Kayıpov, (2009), a.g.e., s. 150; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 180.

⁴⁶ Rahmankul Han'ın babası Cabbarkul Binbaşı 1905-1916 yılları arasında Murgab'ta binbaşılık (volost yöneticisi) yapmış ve Rahmankul 1913 yılında burada doğmuştur. Bkz. O. B. Nekrasov, (2017), *Ruskie Pogranichniki na Kırşe Mira: Konets XIX-Naçalo XX v. (Po arhivnim, pravovim i inim materialom)*, Moskva, s. 140.

⁴⁷ Rahmankul Han'ın ataları sırasıyla şu şekilde bilinmektedir; Rahmankul Han→Cabbarkul→Hudayar→Kasimbek→Atabek→Ovalbek→Abdullah.

⁴⁸ Tağarma Vadisi Uygur Özerk Bölgesi'nin batısında, Kaşgar İli'ne bağlı Tacik Özerk İlçesi sınırları içinde yer alır. Bkz. <https://stihi.ru/2017/03/16/5560>, Erişim Tarihi: 03.02.2019.

⁴⁹ Koşağıl günümüz Tacikistan'a bağlı Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi sınırları içinde Murgab İlçesinde yer alan Aksu Vadisi'ndeki en geniş alandır. Tfs. için bkz. http://www.skitalets.ru/photo/group_600.html?&skip=1, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

⁵⁰ Doğu Türkistan'da kurulan Yedişehir Devleti hükümdarı (1867-1877). Tfs. için bkz. Mualla Uydu Yücel, (2013), "Yakup Beg", DİA, C. XXXIII, İstanbul, s. 277-278.

bilgisini vermiştir.⁵¹ Ovalbek Çinlilerle yapılan savaşta mızrak yarası alarak genç yaşta (28 yaşında) Kaşgar'da şehit olmuş ve cenazesi Tağarma'da defnedilmiştir. Ancak tarihi kronolojiye baktığımızda Ovalbek'in çok daha önce yaşamış olması gerekmektedir (1800'lü yıllarda). Büyük ihtimalle Cihangir Hoca İsyanı'na⁵² (1824-28) katılmış ve bu sırada şehit olmuştur. Çünkü Pamir Kırgızlarının Cihangir Hoca İsyanına aktif olarak destek verdiği tarihi kayıtlarda geçmektedir. Ayrıca Cihangir Hoca 1826 yılında Kaşgar, Yarkent Yenihisar, Hotan şehirlerini ele geçirmiştir.⁵³

Ovalbek'in babası Abdullah hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Tağarma bölgesindeki arazileri Ovalbek satın almış ve buraya yerleşmiştir. Onun ölümünden sonra oğlu Atabek de burada yaşamış ve burada ölmüştür. Atabek'ten sonra oğlu Kasimbek ailesiyle Tağarma'dan ayrılarak Koşağıl bölgesine göç etmiştir. Aile büyük ihtimalle Yakup Bek öldükten (ö.1878) sonra Çinliler Doğu Türkistan'ı işgal ettiği dönemde göç etmek zorunda kalmıştır. Kasimbek burada doksan yaşlarında vefat etmiştir. Oğlu Hudayar bölgedeki Kırgızların ileri gelenlerinden biri olarak tanınır. Rus kaynaklarında Aktaş bölgesi Kırgızları tarafından Ruslardan yardım istemek için Hudayar'ın elçi olarak gönderildiğine dair bilgiler mevcuttur.⁵⁴ Albay İonov'la görüşen Hudayar Çin baskısı karşısında Ruslardan yardım talep etmiştir.

Hudayar'ın Cabbarkul ve Ömerkul adlı iki oğlu ve Aypara adında bir kızı vardır. Hudayar 1904 yılında hac vazifesini yerine getirmek için Pamir'den yola çıkar.⁵⁵ Oğlu Ömerkul babasını Oş şehrine kadar yolcu eder. Hudayar buradan trene binerek Bakü-Batum üzerinden İstanbul'a oradan Hicaz'a geçer. Daha sonra hac vazifesini tamamlayıp gittiği Medine'de vefat eder ve burada defnedilir. Kasimbek'ten sonra Tağarma'daki araziler ailenin başka bir koluna geçmiştir. Cabbarkul Binbaşı arazilere ait hisseyi ailenin bu kolundan satın almış ve Rus Pamirini terk ettikten sonra büyük

⁵¹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-2.

⁵² Cihangir Hoca Appak Hoca soyundan Sarımsak Hoca'nın oğludur. 1824-1828 yılında Çinlilere karşı isyan etmiş Kaşgar, Yarkent Yenihisar, Hotan şehirlerini ele geçirerek Seyid Cihangir Sultan adıyla Kaşgar'da tahta çıkmış, 1828 yılında Çinlilerce yakalanarak öldürülmüştür. Bkz. Abdrasul İsakov, (2007), *Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesiri, (1700-1878)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, s. 59-62.

⁵³ Abdrasul İsakov, a.g.t., s. 59-60.

⁵⁴ E. Maanayev, (1969), s. 46.

⁵⁵ Cabbarkul Binbaşı 1905 yılında volost yönetici olmuştur. Cabbarkul Binbaşı'nın kızı Hacı Meryem büyükbabası Hudayar öldükten bir sene sonra babasının bu makama getirildiğini söylemiştir. M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0283_SideA-1.

oğlu Muhammed Kabil'i buraya yerleştirmiştir.⁵⁶ Cabbarkul Binbaşı'ya kadar ki aile tarihiyle ilgili bilinenler bununla sınırlıdır. Rahmankul Han'ın abisi Muhammed Kabil'in aile şeceresini yazdığı bilinmektedir. Bu eser aileye ait diğer evraklarla birlikte 1935 yılında Sovyet askerleri tarafından el konularak götürülmüştür.⁵⁷

Kasimbek'in Tağarma'dan göç ederek gelip yerleştiği Koşağıl vadisi Aksu Nehri vadisinde yer alır. Bölge Aksu, Aksu Pamir adıyla bilinir. Afgan Pamiri'nde yer alan Küçük Pamir de aslında Aksu bölgesinin bir parçasıdır. 1895 Rus-İngiliz Anlaşmasıyla Pamir'de Rus idaresi kurulunca Aksu bölgesi dört aminlikten⁵⁸ biri olan Aktaş Aminliği sınırları içinde yer almıştır. Cabbarkul bölgedeki Rus karakolunda yerel halktan oluşturulan güvenlik gücü içinde görev yapmıştır.⁵⁹ 1896 yılında Çar II. Nikola'nın taç giyme törenine imparatorluk sınırları içindeki bölgelerden temsilciler davet edilir. Pamir Kırgızlarının ileri gelenlerinden ve Pamir volostunun⁶⁰ ilk yöneticisi Tokur Binbaşı (Tukurbek Kutluhocinov) da Çarlık Rusya'sına yaptığı hizmetlerden ötürü bu törene davet edilir.⁶¹ Anlatılanlara göre bu uzun yolculukta kimse ona eşlik etmek istemez.⁶² Ahali Rusların bu davetinden şüphe duyar. O zaman genç bir delikanlı olan Cabbarkul aynı boydan olduğu Tokur Binbaşı'ya eşlik etmeye karar verir. İkisi Moskova'ya gider ve törene katılır. Dönüş yolunda Tokur Binbaşı hastalanır ve Pamir'e ulaştığı sırada vefat eder.⁶³

Cabbarkul şahsi meziyetleri ve yaptığı işlerle öne çıkarak bölgedeki Kırgızların ileri gelenlerinden biri olur. Rus idaresiyle iyi ilişkiler kurar. Kaynaklar Cabbarkul'dan cut

⁵⁶ Hatimbibi Seçilmiş Cabbarkul Binbaşı'nın 1 Yambu, 1 deve ve 40 koyun karşılığında arazilerin tapusunu ailenin diğer kolundan (Kulat Tilemiş Oğlu'ndan) satın aldığını aktarmıştır. Hatimbibi Seçilmiş ile Ulupamir'de evinde görüşme, 13 Temmuz 2018; Kulat Tilemişoğlu (Kulat Tilemişov) 1905 yılında Aktaş Amini olarak seçilmiştir. O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 140.

⁵⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 41; M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-1.

⁵⁸ Aminlik, başında amin bulunan idari yapı. Her Volost kendi için aminliklere bölünmüştür. Emin sözünden ortaya çıkmıştır.

⁵⁹ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0283_SideA-1.

⁶⁰ Çarlık Rusya'sı döneminde ilçelerin altındaki idari birimler. Bunların yöneticisine Rusça Volostnoi uprovitel deniliyordu. Pamir bölgesindeki Kırgızlar ise bu unvana sahip kişileri "Binbaşı" olarak adlandırmıştır.

⁶¹ V. N. Zaytsev, (1903), *Pamirskaya Strana-Centr Turkistana, İstoriko-geografiçeskiy oçerk*, Nov. Margelan, s. 51.

⁶² Hatimbibi Seçilmiş ile Ulupamir'de evinde görüşme, 13 Temmuz 2018.

⁶³ V. N. Zaytsev, a.g.e., s. 51; Tokur Binbaşı'nın yerine Kırırşa boyundan Hodayberdi volost yöneticisi olmuştur.

dönemlerinde hayvan telefını önlemek için bölgede kışlık yem hazırlama çalışmaları yürüten ilk kişi olduğından bahseder.⁶⁴

Hudayar'ın diğeri oğlu Ömerkul Pamir Kırgızları arasında tüccar kimliğıyle öne çıkar. İlk defa babası Hudayar'ı yolcu etmek için gittiğı Oş şehrinden dönerken satmak amacıyla yanında ziynet eşyaları getirir. Bu onun ticarete ilk adım atışıdır. Getirdiğı ürünleri çok iyi fiyata satar. Sonraki sene kendi sürüsünden ve çevreden topladığı hayvan ve hayvansal ürünlerden (keçeden at örtüleri, yağ, kurut... vb.) oluşan ticaret kervanıyla yola çıkar. Götürdüğü malları Fergana pazarlarında iyi fiyata satar ve dönüşte Kırgızların ihtiyaç duydukları ürünleri getirir. İşler iyi gitmeye başlayınca Ömerkul her sonbahar 500-600 koyundan oluşan sürüyle Oş'a kervan düzenler.⁶⁵ Başarılı bir tüccar olarak Kırgızlar arasında Ömerkul Kervanbaşı olarak anılmaya başlar.

1905 yılında Cabbarkul Hudayaroğlu⁶⁶ Pamir'de volost yöneticisi yani binbaşı olarak seçilir.⁶⁷ Obasını Aktaş bölgesinden Murgab'a taşır. Kırgızlar arasında birlik ve beraberliğı sağlamaya gayret eder. Halkı ezmeye, sömürmeye çalışanlara karşı çok sert bir mücadele verir. Adaletli kişiliğı ve yaptığı işlerle halkın saygı ve takdirini kazanır. Heybeti ve sert mizacıyla bölgede otorite sağlar. Rus idaresi de ona itimat eder.⁶⁸ Kardeşi Ömerkul ise ticari faaliyetleri yanında ailenin tüm işleriyle ilgilenmektedir. Cabbarkul Binbaşı'nın sert ve otoriter mizacının yanında Ömerkul yardımsever, mütevazı kişiliğıyle halk arasında çok sevilir.

Cabbarkul Binbaşı ilk evliliğini Ceengül Hanımla yapar ve ondan Muhammed Kabil adında bir oğlu olur. Daha sonra Kırgızların Camanang uruğunun ileri gelenlerinden Hudaybergen Cangiroğlu'nun⁶⁹ kızı Apide ile evlenmek ister. İlk başta Kudaybergen Bay sert mizacıyla ünlü Cabbarkul Binbaşı'ya kızını vermek istemez. Ancak Ömerkul Kervanbaşı'nın üstün gayretleri ve Pamir Postu komutanının baskısıyla kabul eder.⁷⁰

⁶⁴ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 19.

⁶⁵ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-2.

⁶⁶ Rus kaynaklarında Cabarkul Hudoyarov olarak geçmektedir. Bkz. O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 140, 188, 195.

⁶⁷ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 140.

⁶⁸ Cemal Kutay, (1962), *Anavatanı Son Beş Osmanlı Türkü*, Tarih Konuşuyor Dizisi, İstanbul, s. 58.

⁶⁹ Hudaybergen Cangir Oğlu (Hudaybergen Cangirov) Pamir Bölgesindeki en zengin Kırgızlardan biri olarak bilinmektedir. Bkz. O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 143.

⁷⁰ C. İbraimova ve C. Tadcidinov, (2013), Murgab Elinin Murastarı, Kağız Resurstarı, Oş, s. 40.

1912 yılında Hudaybergen Bay'ın obasında Pamir'in her tarafından Kırgızların davet edildikleri, Rus komutan ve askerlerin katıldığı yedi gün süren bir düğünle Carbbarkul Binbaşı Apide Hanım ile evlenir. Bu düğünden o zamana kadar Pamir'de yapılan en büyük ve görkemli düğün olarak bahsedilmektedir.⁷¹

1915 yılında Kuşçubaşı Hacı Sami Bey liderliğindeki Teşkilat-ı Mahsusa 'ya mensup beş Osmanlı Türkü Pamir üzerinden Doğu Türkistan'a geçmek ister.⁷² Ancak sınırda Rus askerleri tarafından yakalanır ve Pamir Postuna getirilirler. Komutan Cabbarkul Binbaşını olaydan haberdar eder. Yapılan sorguda Cabbarkul Binbaşı da hazır bulunur. Kuşçubaşı Hacı Sami Bey Cabbarkul Binbaşı'dan şöyle bahseder "Komutanın sağında iri yapılı, pos bıyıklı, tipik bir Kırgız oturuyordu. Kıyafeti, diğer gördüğümüz Kırgız Türklerinden daha itinalı ve bilhassa belindeki gümüş savatlı hançeri, bedeninin mukabil istikametindeki yere kadar değen kılıcı ile pek heybetli idi."⁷³ Cabbarkul Binbaşı beş Osmanlı Türkünün serbest kalmasını sağlar ve onları Çin hududuna kadar yolcu eder. Beş Osmanlı Türkünün 1916 olaylarıyla bağlantısı olduğu bilinmektedir.⁷⁴

Rahmankul Han bir söyleşisinde birkaç Türkün Pamir'e geldikleri ve babasının evinde misafir olduklarından bahsetmiştir.⁷⁵ Ayrıca babasının düşmanları tarafından Türkçü, Türklerle bağlantısı var diye suçlandığını söylemiştir. Bu olaydan bir sene kadar sonra Cabbarkul Binbaşı tekrar binbaşı seçildiği halde görevinden istifa eder ve Aktaş bölgesindeki obasına geri döner. Bir ay sonra Rus idaresi onu bölgenin merkezi Oş şehrine çağırır. Ancak tanıdığı bazı kişiler Rusların onu öldürmeyi planladığını söyleyerek gitmemesini salık verir. Cabbarkul Binbaşı'nın 1916 Türkistan İstiklal Hareketi'yle bağlantısı olduğu şüphesiyle hakkında kovuşturma yapılmış olmalıdır. Bunun üzerine Cabbarkul Binbaşı ve kardeşi Ömerkul Kervanbaşı yakınlarıyla istişare ederek Afgan Pamiri'ne göç etmeye karar verir. Bulundukları Aktaş bölgesiyle Küçük Pamir arasında yer alan Kızılrat Postunda yaklaşık 20 asker bulunmaktadır. Hazırlıklarını gizlice tamamlayıp gece Börükörbös yolu üzerinden

⁷¹ C. İbraimova ve C. Tadcidinov, a.g.e., s. 40.

⁷² Tfs. için bkz. Cemal Kutay, a.g.e., s. 48.

⁷³ Cemal Kutay, a.g.e., s. 59.

⁷⁴ Roza Abdikulova, (2014), "1916 Türkistan İsyanına Bir Kaynak Olarak: Asya'da Beş Türk", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan, Sayı: 31, s. 55.

⁷⁵ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0483_SideA-12.

ilerleyerek Camanang Şoro geçidini geçip Küçük Pamir'e ulaşırlar. Cabbarkul Binbaşı'nın gitmesini takiben Aktaş Bölgesindeki 70 hane Kırgız da Afgan Pamiri'ne göç eder.⁷⁶ Rus askerleri Kırgızları takip eder, aralarında silahlı çatışmalar yaşanır. Bu dönemde bölgede bir Afgan askeri birliği bulunmaktadır. Birliğin komutanı Murza Murat Han ve Afgan askerlerinin gelmesiyle Ruslar çekilir, Afgan sınırını geçmeyi göze alamazlar.

Cabbarkul Binbaşı Afgan Pamiri'ne geldiği ilk dönemde Rus sınırından uzak Murza Murat alanına yerleşmiştir. Geldiği sene Badahşan valisi Carnail Acigul Han'ın davetiyle Feyzabada'a gider ve onunla görüşür. Carnail Cabbarkul Binbaşı'yı çok iyi karşılar, bir at ve kılıç hediye eder.⁷⁷ Murza Murat'ın olduğu bölgeye çok kar yağdığından hayvan sürülerini muhafaza etmekte zorlanırlar ve oradan göç ederek SSCB ve Afganistan sınırına yakın Güncübay mevkiine gelip yerleşirler. Ekim Devrimi ve akabinde ortaya çıkan iç savaş nedeniyle o dönemde Pamir'de Sovyet etkisi zayıftır.⁷⁸ Ömerkul Kervanbaşı kış aylarında sürüleri Rus bölgesindeki meralara götürüyor ve orada otlatıyordu. Ayrıca Çin Pamiri'nden ve Vahan Koridoru'ndan getirdiği tahılları Rus karakollarına satarak ticarete devam ediyordu. Cabbarkul Binbaşı Afgan topraklarında ikamet ediyor ve kesinlikle Rus bölgesine geçmiyordu. O dönemde Toktosun Han karyadar olarak Afgan Kırgızlarının yöneticisidir. Cabbarkul Binbaşı Afgan Pamiri'nde yaşamaya başladıktan sonra Toktosun Han'la arasında bir çekişme ve rekabet yaşanır. Toktosun Han zeki, iyi siyaset yapan birisi olup Pamir'de eskiden beri yaşayan Kırgızlar arasında etkilidir. Cabbarkul Binbaşı Rus Pamirinde on yıl binbaşı olarak görev yapmış biri olarak tüm Pamir'de tanınan ve sayılan bir şahsiyettir. Ayrıca Ömer Kervanbaşı'nın faaliyetleri sayesinde aile varlıklıdır. Onlarla beraber gelen Aktaş Kırgızlarıyla birlikte Pamir'de güçlü bir etki alanına sahiptir. Nadir Şah'ın kâtibisi Burhanuddin Kuşkaki Cabbarkul Binbaşı'nın Pamir'in en nüfuzlu kişilerinden olduğunu ve 12-13 adet farklı marka silaha sahip olduğunu yazmıştır⁷⁹ O

⁷⁶ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideA-1.

⁷⁷ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-1.

⁷⁸ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 176.

⁷⁹ Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018; Nekrasov 1916 yılında Pamir üzerinden Doğu Türkistan'a geçen (İngilizlerin baskısıyla Afgan Emir'i onu ülke topraklarından çıkarmak zorunda kalmıştır) Almanya'nın Kabil'deki ilk elçisi Otto Von Hentig'in Afgan Kırgızlarının lideri Cabbarkul Han'a Mavzer tüfek hediye ettiğini yazmaktadır. Bkz. O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 112; Birinci Dünya

dönemde bu tür silahlar kimsede yoktur. Rahmankul Han, Nadir Şah 1921 yılında Pamir'e geldiği zaman babasını gayri resmi olarak Pamir'in yöneticisi atadığını ve hükümetle tüm yazışmaların babası tarafından yapıldığını söylemiştir.⁸⁰

1.2. Çocukluğu ve Yetiştirilmesi

Rahmankul Cabbarkuloğlu 1913 yılı Eylül ayında günümüz Tacikistan Cumhuriyeti'ne bağlı Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi sınırları içinde bulunan Murgab'ta dünyaya geldi.⁸¹ Babası Cabbarkul Binbaşı o dönemde Murgap Volostunun yöneticisidir. Cabbarkul Binbaşı 1916 yılında ailesiyle birlikte Afgan Pamiri'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Rahmankul bu sırada üç yaşındadır.

1918 yılında Rahmankul annesi Apide Hanım'ı kaybeder.⁸² O sene ortaya çıkan veba salgınında Apide Hanım ve bir yaşındaki oğlu Abdulcelil vefat etmiştir. Rahmankul beş yaşında, kardeşi Meryem iki yaşındadır. Rahmankul Han annesi hakkında çok az şey hatırladığını söylemiştir. Annesini tanıyanların onu çok iyi bir eş, iyi bir ev sahibesi ve yardımsever birisi olarak hatırladıklarını dile getirmiştir.⁸³ Rahmankul'u üvey annesi Ceengül Hanım büyütür. Meryem ise amcası Ömerkul'un hanımı Toktobibi tarafından evlat edinilir. Cabbarkul Binbaşı 1922 yılında Kökönbek Binbaşı'nın⁸⁴ kızı Almahan ile üçüncü evliliğini yapar.⁸⁵ Düğün Çin Pamiri'nde bulunan Subaşı bölgesinde yapılır.

Savaşı sırasında İngilizlere karşı Alman safına geçen Raca Mahandar Partap'ın başkanlığında gene İngiliz karşıtı Mevlana Bereketullah, Türk temsilci Üsteğmen Kazım Bey, Alman temsilci Von Heintisch, Avusturyalı Neider Mayer'de oluşan Hint-Türk ve Alman heyeti 1916'da Afgan kralını İngilizlerle savaşa teşvik etmek amacıyla Kabil'e gelmiştir. Bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s. 158-159.

⁸⁰ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 40; M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-1.

⁸¹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-2; M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 58; Rahmankul Han Nazif Shahrani'ye babası Cabbarkul Binbaşı (Cabbarkul Hudayar oğlu) Murgab'tan Afgan Pamiri'ne göç ettiği zaman kendisinin üç yaşında olduğunu söylemiştir. Babası Cabbarkul Binbaşı 1916 yılında Afgan Pamiri'ne göç etmiştir. Doğum tarihi bu bilgilere göre tespit edilmiş ve 2013 yılında Kırgızistan'da doğumunun 100. yılı münasebetiyle devlet düzeyinde anma programı düzenlenmiştir.

⁸² Apide Hanım 25 yaşlarında vefat etmiştir. Mezarı Küçük Pamir'de Bozoy Gümböz adlı yerdedir. Cabbarkul Binbaşı ve Apide Hanım'ın evliliğinden Rahmankul (1913-1990) kardeşleri Meryem (1916-1995) ve Abdulcelil (1917-1918) dünyaya gelmiştir.

⁸³ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-9.

⁸⁴ Kökenbek Binbaşı Kıdırşa boyuna mensuptur. Oroşor Volostunun binbaşısı (yöneticisi) olarak görev yapmıştır. Sovyet İktidarı yönetime geldikten sonra Çin Pamiri'ne yerleşmiş ve daha sonra hac vazifesi için gittiği Mekke'de vefat etmiştir. Tfs. için bkz. <http://kmborboru.su/2017/02/17/k-k-nbek-bij-pamirdin-mi-bashysy/>, Erişim Tarihi: 03.02.2019.

Rahmankul'un çocukluğu daha çok amcası Ömerkul'un evinde geçer. O zaman çocuğu olmayan Ömerkul yeğenleri Rahmankul ve Meryem'i kendi evladı gibi büyütür. Cabbarkul Binbaşı heybetli olduğu kadar otoriter ve sert biridir; huzuruna gelenler ondan çekinir, bağdaş kurarak dahi oturamazmış. Aynı şekilde kendi çocuklarına karşı da sert ve otoriterdir. Meryem Hanım babasından heybetinden çekindiği için hiç bir zaman onun oturduğu eve giremediğini söylemiştir.⁸⁶ Rahmankul'un kişiliğinin şekillenmesinde sert bir mizaca sahip babasıyla birlikte sevecen amcası da etkili olmuştur. Amcası gittiği her yere onu da götürmüş bu sayede küçüklüğünde Taşkurgan, Tağarma, Kaşgar gibi birçok yeri görmüştür.

Cabbarkul Binbaşı Murgab'ta binbaşı iken yanında daima bir hoca ve katib bulundurmıştır. Evinde kurduğu okulda kâtip ve hocalar tarafından çocuklara eğitim verilmiştir. Afgan Pamiri'ne göç ettikten sonra bu geleneği devam ettirerek kendi çocuklarının ve diğer Kırgız gençlerinin eğitim görmesini sağlamıştır. Rahmankul kendi yaşındaki çocuklarla beraber bu okulda eğitim alır.⁸⁷ İlk eğitimi babasının kâtibi Karategin Kırgızlarından Mollo Aci adlı hocadan alır.⁸⁸ İlk başlarda okumayı sevmez, devamlı okuldan kaçarak oyun oynamaya gider. En çok sevdiği derede oynamaktır. Sonraları okumayı sevmeye başlar. Oş Kırgızlarından Mollo Ahun adlı hocadan eğitimine devam eder. Eski usüllere göre ilk önce kuran okumayı ve ilmiyal bilgilerini öğrenir. Daha sonra Farsça Çar-kitap⁸⁹, Hafız Divanı⁹⁰ ve Mirza Abdulkadir Bidil'in⁹¹ eserini, Çağatayca olan Sufi Allahyar'ı⁹² okur. Abisi Muhammed Kabil'den biraz matematik ve hesap bilgisi öğrenir. Rahmankul Han'ın eğitimindeki en önemli düstur bilgiye olan merakı ve soru sormasıdır. O dönemde Cabbarkul Binbaşı'nın evine Afganistan, Hindistan, Doğu Türkistan bölgelerinden Tacik, Özbek,

⁸⁵ Cabbarkul Binbaşı'nın Almahan Hanım ile olan evliliğinden Zuhra, Abdufazıl (1935-1978), Subhankul (1937-2012), ve Sana (1940-2018) adlı çocukları olmuştur.

⁸⁶ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0283_SideA-1.

⁸⁷ Rahmankul dışında 11-12 çocuk daha vardır. Bunların bazıı yatılı olarak kalmaktadır.

⁸⁸ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideB-7.

⁸⁹ "Çar Kitap" Farsça dört kitap anlamına gelmektedir. İlmiyal bilgilerini içeren dört eserden oluşur. Bkz. Seyfettin Erşahin, "Buhara'da Ceditçilik Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fitrat (XX. Yüzyıl Başları)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c:1, Sa:3, Ocak-Nisan 1999, s. 221.

⁹⁰ XIV. yüzyılda yaşamış ünlü Fars şairi Hafız-ı Şirazi'nin eseridir. Tfs. için bkz. Tahsin Yazıcı, (2013), "Hafız-ı Şirazi", *DİA*, C. XV, İstanbul, s. 103-106.

⁹¹ XVII. yüzyılda Babürlüler devri Hindistan'ında yaşayan Türk kökenli tasavvuf şairi. Tfs. için bkz. Revan Ferhadi, (2013), "Bidil", *DİA*, C. VI, İstanbul, s. 134-135.

⁹² XVII. yüzyılda yaşayan Özbek asıllı tasavvuf şairi. Tfs. için bkz. Necdet Tosun, (2016), "Sufi Allahyar", *DİA*, C. Ek-2, s. 528.

Uygur birçok misafir gelmektedir. Rahmankul bu gelen kişilerle sohbet etmeyi ve onlara soru sormayı çok sever. Buhara’da eğitim gören ve çok bilgili bir zat olan Abdullah Damolla onların evinde altı ay kalır. Rahmankul bu kişiden çok şey öğrendiğini söylemiştir.⁹³ Okumaya ve öğrenmeye merakı hayatı boyunca devam etmiştir. Farsça öğrendikten sonra farklı kitaplar da edinerek okumaya ve kendini geliştirmeye gayret etmiştir.

Rahmankul eğitimini tamamladıktan sonra amcası Ömerkul Kervanbaşı’nın yanında aile işlerinde çalışmaya başlamıştır. Amcası ticaret gereği Kaşgar, Taşkurgan, Vahan bölgelerine giderken devamlı onu da yanında götürmüştür. 1927 yılında abisi Muhammed Kabil Tağarma bölgesinde bulunan arazileri kontrol etmek için oraya yerleşmiştir. Rahmankul ise babası ve amcasıyla birlikte Küçük Pamir’de kalmıştır.

1.3. Rahmankul ve Babasının Sovyet Askerleri Tarafından Zehirlenmesi ve Doğu Türkistan’a Göç

1930’lara gelindiğinde Sovyet iktidarı Korbaşılar hareketini bastırarak bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırmış ve Pamir’de Sovyet sınır muhafızları görev yapmaya başlamıştır.⁹⁴ Bir yandan kolhozlaştırma çalışmaları yürütülürken diğer yandan varlıklı sınıfa karşı tutuklamalar ve suikastler düzenlenmiştir.⁹⁵

1930 yılında Sovyet askerleri Afgan sınırını geçerek Büyük Pamir’de Şakırgız Binbaşı ve Turdukul Naip gibi Kırgız ileri gelenlerini tutuklayıp götürmüştür. Aynı dönemde Küçük Pamir’e gelerek Cabbarkul Binbaşı’yı öldürmeyi planlamışlardır. Cabbarkul Binbaşı o dönemde Sovyet sınırına yakın Güncübay’da ikamet etmektedir. Kardeşi Ömerkul Kervanbaşı ise sürülerle beraber Rus Pamirinde bulunan Camançuluk mevkiindedir. Rahmankul Han’ın kız kardeşi Meryem Hanım’ın anlattığına göre Ömerkul Kervanbaşı’nın bir evi ve misafirhanesi Rus Pamirindedir. Kendisi bazı işleri için başka bir yere gitmiştir. Evde eşlerinden Aypara Hanım bulunmaktadır. O sırada tanındık tüccarlardan biri eve gelerek Rus askerlerinin Cabbarkul Binbaşı’yı öldürme

⁹³ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideB-5.

⁹⁴ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 80.

⁹⁵ Zuhra Altımişova, (2013), “1930’lu Yıllarda Kırgızistan’dan Çin’e Göç Hareketleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/11 Fall, p. 17-29, Ankara, s. 19.

veya tutuklama amacıyla obaya doğru gelmekte olduğu haberini getirir.⁹⁶ O gider gitmez on atlı Rus askeri obaya iner. Komşularından Tanikul adlı Kırgız Rusları misafirhaneye alır. Komutan Tanikul'dan Cabbarkul Binbaşı'yı çağırmasını ister. Aypara Hanım biraz önce duyduklarını Tanikul'a aktararak Cabbarkul Binbaşı'nın gelmemesi gerektiğini söyler. Tanikul Afgan bölgesine geçerek olanları Cabbarkul Binbaşı'ya anlatır. Ancak Cabbarkul Binbaşı Allah'a sığındığını, ona tevekkül ettiğini ve korkmadığını söyleyerek sınırı geçip Rusların bulunduğu misafirhaneye gelir. Durumu öğrenen Rahmankul da babasının arkasından gelerek Aypara Hanım'ın bulunduğu eve geçer. Bu sırada bir Rus askeri baban çağırıyor diye onu misafirhaneye götürür.⁹⁷ Bundan sona yaşananları Rahmankul Han şu şekilde anlatmıştır:

Komutan bir elinde şişe diğer elindeki tabancayı doğrultarak içer misiniz yoksa vuralım mı? Dedi. Babam şehadet getirerek vurun dedi. Ben ise içelim dedim. Bana zehir içmek daha kolay gibi geldi. İlk önce babamın sonra benim ağzıma zehiri döküp kaçtılar. Evde kımız vardı, ayran vardı. Kımızla ağzımızı yıkadık. Sürekli kımız içmeye başladık. Sonra kustuk. Ardından ayran ve yeni kaynatılmış kuruttan⁹⁸ içtik. Bizim kustumuklarımızı yalayan bir köpek o anda öldü.⁹⁹

Rahmankul ve babasını zehirleyen askerler atlarının yularını çözmeden, keserek aceleyle kaçmışlardır. Silahla öldürmek yerine zehir vererek öldürmek daha sessiz ve arkada iz bırakmamak için olmalıdır. Bu dönemde Rahmankul 17 yaşındadır ve zehrin tesiriyle bütün dişleri genç yaşta dökülmüştür.

Sovyet askerlerinin tekrar gelme olasılığı üzerine aile orayı terk ederek Dangbaş (Çin Pamiri) bölgesine göç eder. Cabbarkul Binbaşı Tağarma'ya oğlu Muhammed Kabil'in yanına geçer. Ömerkul Kervanbaşı ve Rahmankul sürülerle Karaçukur (Afgan sınırına yakın) mevkiinde kalır. Sovyet iktidarı arkalarından Molla Nurmuhammed Kadı'yı¹⁰⁰ göndererek olayı gerçekleştiren komutanın aklı başında olmayarak böyle bir iş

⁹⁶ Sarkol Taciklerinden Kurvan adlı kişinin kardeşidir. Ufak tefek ticaret eşyaları satmaktadır. M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0283_SideB-1.

⁹⁷ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0283_SideB-1.

⁹⁸ Suyu sıkılmış ve kurutulmuş kesmikten yapılan kürecikler, kurut, K. K. Yudahin, (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara, s. 526.

⁹⁹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-4.

¹⁰⁰ Buhara'da eğitim görmüş âlim bir zattır. Cabbarkul Binbaşı döneminde Pamir'de baş kadı (Sadr-ı Nişin) olarak görev yapmış, Cabbarkul Binbaşı'dan sonra bir dönem Pamir'de volost yöneticisi-binbaşı olmuştur. Daha sonra Afganistan' gelerek Badahşan bölgesinde vefat etmiştir.

yaptığını korkmadan obalarına dönebilecekleri mesajını gönderir. Ruslara güvenmeyen Binbaşı elbette dönmez.

1931 yılı yazı Rahmankul Kurvan Amin'in kızı Hacer ile evlenir.¹⁰¹ Düğün Tağarma'da yapılır. O senenin kışında Cabbarkul Binbaşı ve kardeşi Ömerkul Kervanbaşı hac vazifelerini yapmak üzere yola çıkarlar. Tağarma'dan Vahan Koridoru'na oradan Kabile kadar atla giderler. Kabil'de başbakan Şah Mahmut Han ile görüşme imkânı bulurlar. Kabil'den Karaçi'ye geçerek oradan Cidde'ye ulaşırlar. Mekke'de hac vazifelerini yerine getirip Medine'ye gelirler. Ömerkul burada rahatsızlanır ve bir öğle namazı vaktinde secdede iken vefat eder. Babası Hudayar gibi Cennetül Baki mezarlığına defnedilir. Kardeşini kutsal topraklarda bırakan Cabbarkul Binbaşı tek başına Pakistan üzerinden Tağarma'ya döner. Uzun yolculuğun ve yaşananların etkisiyle uzun süre hasta olarak yatar. Ailenin tüm işleri Rahmankul ve abisi Muhammed Kabil'in omuzlarına biner.

Rahmankul sürülerle Karaçukur'da, abisi tarla işleriyle Tağarma'da bulunmaktadır. Bu dönemde Pamir karışık durumdadır. Alay ve Rus Pamiri'nden birçok Kırgız bölgeye gelmiştir.¹⁰² Sovyetlerden kaçan korbaşılar buradadır.¹⁰³ Daha sonra Doğu Türkistan'da Hoca Niyaz Hacı'nın inkılabı başlar. İnkılapçılar tarafından Cabbarkul Binbaşı'ya Taşkurgan'a vali olması teklif edilir.¹⁰⁴ Olayların nasıl sonuçlanacağı bilinemediğinden Rahmankul babasına kabul etmemesini telkin eder. Cabbarkul Binbaşı Özbekler ve Tacikler arasında arabuluculuk yaparak olası bir çatışmayı önler. Dunganların saldırısından kaçan korbaşılar Afganistan'a geçmeye başlar.¹⁰⁵ Bu sırada bazı başıboş korbaşılar Rahmankul'un ailesine ait develere ve silahlara el koyar. Bu olaylar üzerine Rahmankul ve abisi ailelerini alarak Küçük Pamir'e dönerler.

¹⁰¹ Kurvan Amin, Cabbarkul Binbaşı döneminde görev yapan aminlerden biridir. Rahmankul Han ile Hacer Hanım'ın evliliği dört yıl sürmüştür. Rahmankul Han daha sonra bu eşinden boşanmıştır. Hacer Hanım baba evine, Rus Pamiri'ne dönmüştür. Hamile olduğu anlaşılan Hacer Hanım baba evinde bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Rahmankul Han yengesi Şaarhan Hanım'ı çocuğu getirmesi için göndermiş; ancak çocuğun doğduktan kısa bir süre sonra öldüğünü öğrenen Şaarhan Hanım geri dönmüştür.

¹⁰² Zuhra Altımişova, (2017), Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 82, S. 91-116, s. 5.

¹⁰³ Zuhra Altımişova, (2017), a.g.m., s. 26.

¹⁰⁴ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideB-9, T0583_SideB-10.

¹⁰⁵ Aili Yikemu, (2015), *Hamdullah Muhammed Tarım'ın "Türkistan Tarihi-Türkistan 1931-1937 İnkılap Tarihi" Adlı Eserinin Tenkitli Trankripsiyonu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 147.

1.4. Rahmankul ve Abisi Muhammed Kabil'in Tutuklanması

1930 yılında meydana gelen zehirlenme olayı sonrası Rahmankul ve ailesi Dangbaş'a (Çin Pamiri) göç etmiş, burada dört sene kaldıktan sonra Doğu Türkistan'da cereyan eden siyasi olaylar neticesinde 1934 yılında Küçük Pamir'e dönmüştür.

1935 yılında Pamir'de çok büyük cut meydana gelir. Rus Pamiri'nden gelen Kırgızların çoğu Sovyet bölgesine geri döner. Rahmankul ve abisi cut nedeniyle sürülerinin çoğuna kaybeder.¹⁰⁶ Kalan sürüleri muhafaza edebilmek için Sovyet bölgesine gitmek zorunda kalırlar. Murgab Postu komutanıyla anlaşarak sürülerini kış boyunca Rus Pamirindeki otlaklarda muhafaza ederler.¹⁰⁷ Murgab Postu komutanıyla olan görüşmeleri akrabalarından Törökul Üytekoğlu yürütmektedir. Rahmankul ve ailesi dışında birçok Afgan Kırgızı sürüleriyle bölgede bulunmaktadır. Sovyet idaresi Kırgızlara sıcak davranmaktadır. Bu arada "Saftinturk'un" başkanının zorlamasıyla 100 kadar koyunu bölgedeki ticari işletmeye verirler.¹⁰⁸ Ayrıca develeri Sovyet sınır karakollarının yüklerini taşımak için kiraya alınır.

Rahmankul ve abisi tedirgindir ve bir an önce Afgan Pamiri'ne dönmek isterler. Rahmankul develerin kirasını istemek için Kızılrat Postu'nun komutanına gider. Komutan abisi Muhammed Kabil ve Törökul'un gelmesini söyler. Törökul ve Muhammed Kabil Kızılrat Postu'na giderler. Rahmankul evde kalır. Ertesi sabah Kızılrat Postu komutanı önde on kadar askerle gelerek Rahmankul'u ve orada bulunan Dosbay'ı tutuklar. Ayrıca çocuk yaşta olan Abdulahat'ı¹⁰⁹ göndererek Afgan bölgesinde bulunan evden silahları ve evrak sandığını getirtir.¹¹⁰

Rus askerleri tutukluları Kızılrat Postu'na getirip hapsederler. Postun komutanı Zahvat Rahmankul'u odasına çağırır ve evrak sandığındaki mektupları okumasını

¹⁰⁶ Yaklaşık 1500 kadar koyun ve keçiden oluşan sürüden sadece 500 kadarı sağ kalmıştır.

¹⁰⁷ 10 koyun için 1 koyun ödeme yapılmaktadır.

¹⁰⁸ Rahmankul Han'ın beyanına göre Murgab'ta " Saftinturk" olarak adlandırılan ticari organizasyon bulunmaktadır. Uygur tüccarlar Doğu Türkistan'dan ve Afganistan'da hayvan getirerek buraya satmakta ve karşılığında ticari mallar (çay, şeker, kumaş... vb.) almaktadır. Buranın yöneticisi zorlayarak Rahmankul ve ailesinin 100 koyununu ticaret karşılığı diye almıştır. M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0683_SideB-3.

¹⁰⁹ Rahmankul'un amcası Ömerkul Kervanbaşı'nın oğlu.

¹¹⁰ Sovyet sınır muhafızları ajanları vasıtasıyla evrak ve silahla ilgili haberdardır.

ister. Odada Kulumcan adlı Kırgız tercüman bulunmaktadır. Rahmankul mektup ve diğer evrakları okuyup Kırgızca açıklamakta tercüman da bunları Rusçaya çevirmektedir. Tüm evrakın okunması iki gün sürer. Rahmankul bu arada abisi Muhammed Kabil, akrabaları Törökul ve Mergenbay Amin'in aynı yerde tutuklu olduklarını öğrenir.

Ertesi günü Ceengül ve Aypara Hanımlar azık alarak posta gelir; ancak komutan tutuklularla görüşmelerine izin vermez. Birkaç gün sonra hepsini bir arabaya bindirip Murgab Postu'na gönderir. Burada tutuklu birçok Kırgız vardır. Sürekli sordukları halde niye tutuklandıkları hakkında bir cevap alamazlar. Komutan Rahmankul'dan babasına ticaret için verilerin koyunların karşılığı olan ticaret mallarını gelip almasını isteyen bir mektup yazmasını ister. Amaçları Cabbarkul Binbaşı'yı ele geçirmektir.¹¹¹

Sovyet bölgesinde bulunan diğer Kırgızlar bu olay sonrası panikle sürülerini alarak Afgan Pamiri'ne dönerler. Cabbarkul Binbaşı Tağarma'daki arazileri kontrol için oradadır. İki oğlunun tutuklandığı haberini alınca Küçük Pamir'e döner. Pamir Postu komutanı Cabbarkul Binbaşı'ya haber göndererek ticaret için verdikleri koyunların ödemesini gelip almasını ister. Binbaşı Sovyet bölgesine gitmez. Onun yerine Aypara Hanım Oroz Aci adlı akrabalarını alarak Murgab'a gelir ve 50 koyununun bedeli olan ticari malları alır.

Rahmankul ve akrabalarının tutuklandığı zaman Mayıs ayıdır.¹¹² Aradan altı ay geçip de bir haber alamayan Cabbarkul Binbaşı oğullarının salıverilmesini isteyen bir mektup yazarak Ömer adlı Kırgız'ı Murgab'a gönderir. Posta ulaşan Ömer Rahmankul'un o gün İstik¹¹³ üzerinden salıverildiğini öğrenir. Ertesi gün Rahmankul eve döner. Meryem Hanım o gün yaşananları şöyle anlatmıştır: "Hepimiz abimi karşılamak için çıktık. Babam ise abim eve yaklaştığı sırada dışarı çıktı. Rahmankul attan inerek babamın ellerinden, sakallarından öpmeye başladı. Babam her zamanki sert tavrıyla namazını düzgün kılmadığın için başına bu işler geldi diyerek içeri girdi."¹¹⁴ Cabbarkul Binbaşı altı aydır görmediği oğlunu karşılarırken metanetini

¹¹¹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 41.

¹¹² Rahmankul Han beyanında Sovyet askerlerinin 1 Mayıs kutlamaları yaptığından bahsetmiştir. M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0683_SideB-3.

¹¹³ İstik, Dağlık Badahşan Bölgesinde bulunan ve Amuderya'nın başlangıcı olan Aksu Nehri'nin kollarından biridir. Bu nehrin olduğu alan da bu adla anılmaktadır.

¹¹⁴ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0383_SideA-4.

bozmamış, ayrıca oğluna ders vermek istemiştir. Diğer üç tutuklu Murgab'dan Horog'a¹¹⁵ oradan Duşanbe'ye sevk edilir ve ancak bir sene sonra salıverilirler.

Sovyet iktidarı Pamir Postu komutanıyla anlaşma yaparak Sovyet Bölgesinde bulunan Afgan vatandaşı Kırgızları hukuksuz yere tutuklamış, hapsetmiş, silahlarına ve kişisel eşyalarına el koymuştur. Aynı dönemde Afgan Pamiri'nde bulunan Topçubay, Teşe, Canibek Kazı gibi korbaşılar Rusların suikast girişimleri sonucu Pamir'i terk etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁶ 1935'ten sonra Kırgızlar bir daha Rus Pamirinde geçmediler.

1.5. Rahmankul'un Han Seçilmesi

Rahmankul ve ailesi bu olaydan sonra Güncübay'ı terk ederek Karacılğa alanına yerleşir. Babası aynı dönemde sürüleri çocukları arasında paylaştırır. Rahmankul ilk eşi Hacer'den ayrılarak 1937 yılında Töölös boyundan Koşon kızı Erke Hanım ile evlenir. Daha önceden satın aldığı Mülkali mevkiini kendisine yurt yapar. Kışın Mülkali'de, yazın Seki'de ve sonbaharda Koşötök'te oturmaya başlar.¹¹⁷ Kişiliği ve duruşuyla toplumda etkili biri olarak tanınmaya başlar. Bu dönemde Kırgızların karyadarı (muhtarı) Sartbay Arzıkuloğlu'dur.¹¹⁸

1940 yılında Afganistan hükümeti tarafından çıkarılan kanunla ülkedeki tüm erkeklerin askerlik görevini yapması istenmiştir. Bu karara uygun olarak Handut'tan gelen Alakadar¹¹⁹ Lütfullah Han Kırgızlar arasından askere gideceklerin tespitini yapmış ve 12 Kırgız'ın askere alınacağını bildirmiştir. Bu haber Kırgızlar arasında büyük paniğe sebep olur. Çünkü o dönemde Afganistan'da askerlik şartları ağırdır. Ayrıca Kırgızlar Pamir'in yüksek rakımına ve soğuk iklimine alışkındır. Afganistan'ın iç bölgelerinin sıcak ikliminin onları öldüreceği endişesi yaygındır.¹²⁰ O dönemde Vahan bölgesinden iki yüz kişinin askere gittiği ve bunlardan sadece altı kişinin sağ

¹¹⁵ Horog, Tacikistan'da bulunan Dağlık Badahşan Özerk Bölgesinin başkenti. Bkz. "Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi", (1964), *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. XII, Ankara, s. 195-196.

¹¹⁶ Ali Bademci, (2008), *1917 – 1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi/ Korbaşılar ve Enver Paşa*, I. Cilt, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, s. 366.

¹¹⁷ Küçük Pamir'de Rahmankul Han'ın kışlık, yazlık ve günlük obalarını kurduğu yerlerdir.

¹¹⁸ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 59

¹¹⁹ Yetkili memur.

¹²⁰ Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

olarak döndüğü bilinmektedir.¹²¹ Kırgızlar az nüfusa sahiptir ve asker alımları başlarsa soylarının tükenmesi muhtemeldir. Bu nedenle Kırgız ileri gelenleri Rahmankul ve abisi Muhammed Kabil'e gelerek bir çözüm bulmalarını istedi. Nadir Şah savaş bakanı olarak 1921 yılında Pamir'i ziyaret ettiği zaman Kırgızların askerlikten muaf tutulduğuna dair ferman vermiştir.¹²² Yapılan istişarede bu fermana dayanarak Karyadar Sartbay'ın hükümet nezdinde girişimde bulunması için ikna edilmesi kararlaştırıldı.¹²³ Ayrıca yetkililere hediye olarak vermesi için 4 cambi¹²⁴ toplandı. Sartbay'ın obasına gelen halk onu ikna etmeye çalıştı. Ancak Sartbay hükümetin emrine karşı gelmenin mümkün olmadığını söyleyerek kabul etmedi. Ahaliye askere gidecekleri bir an önce hazırlayıp yolcu etmeleri konusunda ısrar etti. Bunun üzerine tekrar toplanan Aksakallar Meclisinde şu kararlar alındı; 1- Sartbay yönetimden el çektirilecek, 2- Heyet oluşturarak vilayet merkezine gönderilecek ve Kırgızların askerlikten muaf tutulması için girişimde bulunulacak, 3- Afgan Hükümeti geri adım atmaz ve Kırgızların askere alınmasında ısrar edilirse Çin'e göç edilecek. Bu kararlar alındıktan sonra aralarından Gocoali Han, Amat Biy, Kala ve Sultanbek Biy'den oluşan heyeti vilayet merkezine gönderdiler.¹²⁵ Yapılan ittifaka sadık kalınması adına bu olaylara öncülük eden Rahmankul ve Tolubay Bay'ın oğlu Astanabek arasında kuran dostluğu¹²⁶ yapıldı.

Aksakallar Meclisinde alınan karar gereği Rahmankul ve yakınları Sartbay'ı tutuklamak için obasına gelir. Sartbay gelenleri fark ederek oğlu Kutmambet ile dağa kaçır. Arkalarından Tolubay Bay ve Toktosun Han'ın eşi Nurke Baybiçe'yi göndererek geri dönmeleri sağlanır.¹²⁷ Obaya dönen Sartbay ve taraftarları

¹²¹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-6.

¹²² M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 58-59.

¹²³ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 59.

¹²⁴ Muhtelif şekillerde ve muhtelif ağırlıklarda olan ve Çin'de para yerine kullanılan gümüş dökme parçaları. Bkz. K. K. Yudahin, (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara, s. 172.

¹²⁵ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-7.

¹²⁶ Eksi Türklerde var olan kan kardeşliğinin yerine İslami ölçülere göre oluşturulan kurumdur. Boylar, aileler, kişiler arasında ittifak kurmak veya mevcut çatışmaları sonlandırmak için yapılır. İki kişi Kuran-ı Kerimi aralarına koyarak kucaklaşırlar. Böylece dünya ahiret dost-kardeş olurlar. Birbirlerini "dosum" diye çağırırlar. Bu dostluk için tören düzenlenir. Dostlar tarafından birbirlerine ve yakınlarına hediyeler verilir. Bir dostun anne, baba ve kardeşleri diğerinin de anne, baba ve kardeşi olur. Burada "ayaş" sözcüğü kullanılır; Ayaş Ata, Ayaş Ene, Ayaş Aka, Ayaş Ece, Ayaş İni, Ayaş Karındaş. Ayrıca bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 165.

¹²⁷ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HacıT0283_SideB-9.

tutuklanarak ev hapsine alınır. Olaylarda bir sıkıntı yaşanmaması için tüm silahlar toplanır. Pamir’de cereyan eden olaylar üzerine Vahan’dan Sarhaddar (Sınır Komutanı) Seydirahim Han gelerek Kırgızları yatıştırmaya çalışır. Bu arada giden elçi heyeti de dönmüştür. Elçi heyeti Baharek’te ikamet eden eski vali Mehmet Ziya Han ile görüşmüş, Pamir’i ve Kırgızları iyi bilen eski vali durumu anlatan bir dilekçe hazırlayıp hükümet merkezine ulaştırmıştır.

Bu olaylardan takribi iki ay sonra Rahmankul olayları neticelendirmek için Vagcır alanında toplantı yapmak için yola çıkar. Yakınları ile beraber yol üzerinde bulunan Kızılayak boyundan Kozubay’ın evinde konaklar. Bu sırada Rahmankul’un Kırgızları zorla Çin’e götüreceğine dair asılsız haberler yayılmıştır. Buna inanan bazı kişiler Kozubay’ın evinde Rahmankul ve yanındaki sekiz kişiyi bağlayarak gözaltına alırlar. Ancak daha sonra mesele anlaşılır ve serbest kalırlar. Aksakallar Meclisi toplanarak Kozubay ve Rahmankul arasında Kuran dostluğu yapılır. Sartbay iktidardan el çektirildiği için Kırgız ileri gelenleri aralarından bir kişiyi yönetici seçmeye karar verir. Toplantıda hükümet görevlisi Sarhaddar Seydirahim Han da hazır bulunmuştur. İstişare sonucu Kızılayak boyundan Kozubay Orozmambetoğlu han seçilir.¹²⁸ Kozubay Han üç ay hanlık yaptıktan sonra yükün altından kalkamayarak görevi Aksakallar Meclisine iade eder. Bunun üzerine Pamir’de ikamet eden ve bir Kırgız’la evli Uygur asıllı Yakup Ahun’u han seçmeye karar verirler. Yabancı birini han seçmekle tüm boylar tarafından kabul görmesi ve tarafsız olacağı düşüncesi amaçlanmıştır. Yakup Ahun altı ay kadar hanlık yapar. Sartbay ve yakınlarının tehdit ve baskısı üzerine görevi iade eder. Bunun üzerine Tolubay Bay, Aytmuhammed Biy, Törögeldi Biy ve diğer aksakallar toplanarak görevi Rahmankul’a tevdi ederler.¹²⁹

Cabbarkul Binbaşı’nın oğlu ve toplumda söz sahibi biri olarak askere alınma olayları sırasında öncülük yapan Rahmankul, 1940 yılında Kırgız ileri gelenlerinin oy birliği ile Afgan Kırgızlarının hanı seçildi. Rahmankul’un han seçilmesi Kırgızların istişaresi ve seçimiyle olmuştur. Rahmankul han olmayı talep etmemiştir. Kozubay ve Yakup Ahu’nun han seçilmesindeki istişareye uymuştur. Kırgız aksakalları bu göreve onu layık gördükleri zaman sorumluluktan kaçmamıştır. Halkının tüm çıkarlarını

¹²⁸ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideB-3; E. Kubatov, “Afganskıe Kırgızı”, http://www.vatanym.ru/?an=vs107_mp6, Erişim Tarihi:15.08.2018.

¹²⁹ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideB-3.

savunmayı ve haksızlığa geçit vermemeyi amaç edinen Rahmankul Cabbarkuloğlu'nun han seçilmesi Kırgızların tarihinde yeni bir sayfa açmıştır.

Rahmankul liderliğinde Kırgızlar Afgan Hükümetinin atadığı karyadarı iktidardan el çektirerek kendilerini yönetecek kişiyi kendileri tayin ettiler. Ayrıca askere alınacak 12 kişiyi göndermediler. Daha sonra hükümet tarafından Kırgızların askerlik görevinin ertelendiği bilgisi gelmiştir. Uzun yıllar Kırgızlara askerlik görevi için celp gelmeye devam etmiş, görevlilerin ertelendi notuyla geri gönderilmiştir. 1959 yılında Rahmankul Han Zahir Şah tarafından Pasiban-i Pamirat (Pamir'in Koruyucusu) olarak atandığı zaman Kırgızlar askerlikten muaf tutularak sadece sınırı korumakla görevlendirildiler.¹³⁰

1941 yılına gelindiğinde Afgan Pamiri'nde büyük bir trajedi yaşanır. Sovyet askerleri Afgan sınırını geçerek Büyük Pamir'de 64 kişi, Küçük Pamir'de ise 3 kişiyi öldürdüler.¹³¹ Sovyet İktidarı, 1941'de yaşananları Alman ve Japon ajanlarının kışkırtmasıyla Kırgızların Kıdırşa boyuna mensup bir askeri grubun Sovyet sınırını geçerek birçok sınır muhafızını öldürmesi eylemlerine karşılık yapılan askeri operasyon olarak aktarmaktadır.¹³² Olayların içyüzü tam olarak bilinmemektedir. Kırgızlara göre bu olay, II. Dünya Savaşı döneminde Kırgızların vatanlarını Sovyet İktidarından kurtarmak için yaptıkları bir girişimdir.¹³³ Bu olaylar Büyük Pamir'de yaşanmıştır. Ancak Sovyet askerleri aynı anda Küçük Pamir'e de baskın yapmıştır. Muhammed Ekber Kutlu yaşananları şu şekilde anlatmaktadır:

Rahmankul Han evinde yatmaktayken silah sesleriyle uyanır. Aceleyle üstünü giyip dışarı çıkar. Her taraftan kurşun yağmaktadır. Aceleyle tepeye çıkar. Bu arada askerler eve girerler. Erke Hanım (Rahmankul Han'ın eşi) bir örtüyü üzerine alarak hizmetçi kılığına girer, han ve eşinin kaçtığını söyler. Askerler evi altüst edip değerli her şeyi götürür. Rahmankul ve yakınları ertesi günü 30 kadar askerin bölge gezinmekte olduğunu öğrenir.¹³⁴

Sovyet askerler tarafından yapılan operasyonda Küçük Pamir'de Kala, Rahmankul ve Salt Ahun adlı üç kişi şehit olmuştur. Sovyet askerleri ayrıca Rahmankul Han ve

¹³⁰ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 13; S. T. Kayıpvov, (2017), a.g.e., s. 17.

¹³¹ <http://pogranec.ru/showthread.php?t=31162>, Erişim Tarihi: 10.10.2018; M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0483_SideA-6.

¹³² <http://pogranec.ru/showthread.php?t=31162>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

¹³³ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018; Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

¹³⁴ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

yakınlarına ait sürüleri götürdükleri gibi birçok evi de yağmalamıştır.¹³⁵ Amaçları Rahmankul Han'ı yakalamak veya öldürmektir. Rahmankul Han olaydan sağ olarak kurtulmayı başarmıştır. Ancak evi yağmalanmış ve bütün sürüleri Ruslar tarafından götürülmüştür. Meryem Hanım'ın evine de giren askerler annesinden kalan ziynet eşyalarına kadar değerli ne varsa götürmüştür. Kırgızlar şehitleri Karacılğa'da defnederler.¹³⁶ Büyük Pamir'e gittikleri zaman orada daha büyük bir facianın yaşandığını öğrenirler. Rahmankul Afgan Hükümetine olanları haber vererek destek ister. Hükümet Abdullah Cavguri başkanlığında bir heyet göndererek inceleme yapar¹³⁷ Rahmankul Han Vahan Koriduru'na inerek teftiş heyetiyle görüşür; ancak bir netice çıkmaz. Hatta bazı idareciler siz Rusları rahatsız ettiğiniz için onlar bu şekilde davranıyor diyerek Kırgızları suçlar.¹³⁸

1.6. Yeniden Doğu Türkistan'a Göç

1943 yılında Rahmankul babası Cabbarkul Binbaşı'yı kaybeder.¹³⁹ Aradan üç ay geçmişken abisi Muhammed Kabil vefat eder. Rahmankul yalnız kalmış, en büyük destekçisi babası ve abisini kaybetmiştir. Bu dönemde Sovyetlerin tacizi devam eder. Pamir'e gönderdikleri ajanlarla Kırgızları sürekli rahatsız etmektedir.

1947 yılına gelince Rusların tacizleri iyiden iye artar. Rahmankul Han her an bir baskına uğramamak için evinde kalmayarak yiğitleriyle beraber geceleri dağda geçirmektedir. Evinde kaldığı zamanlar silahlı nöbetçiler tarafından korunmaktadır. Eşi Erke Hanım büyük yiğitlik göstererek nöbetçiler uyuya kalır endişesiyle çoğu zaman kendisi nöbet tutmaktadır. 1947 yılında dört atlı Sovyet askeri başlarında Zamir adlı komutan olduğu halde Rahmankul'un obasına gelirler. O gece Mahmut Kozubayoğlu ve Anapiya nöbet tutmaktadır. Komutan Rahmankul ile görüşmek istediğini söyler. Rahmankul Han daveti kabul edip görüşmek ister. Ancak yakınları bunun tuzak olabileceğini söyleyerek engel olurlar. Orada bulunan Oğan Günsö adlı tüccar Farsça bağırıp çağırmaya başlar. Afgan askerlerinin geldiğini sanan Sovyet sınır muhafızları hızla uzaklaşırlar. Ertesi günü Rahmankul Han'ın yakınları

¹³⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 41.

¹³⁶ Konuyla ilgili ayrıca bkz. Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 11.

¹³⁷ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideB-5.

¹³⁸ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideB-7.

¹³⁹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0383_SideA-8.

toplanarak bu olayların sonunun iyi olmayacağını, Rusların onu öldürmeyi aklına koyduğunu ve tek çarenin Çin Pamiri'ne göç etmek olduğunu söylerler.¹⁴⁰ Rahmankul Han aile meclisinde alınan kararla 1947 yılında tüm yakınlarını (Koçkor uruğunu oluşturan 25-30 aile) alarak Çin Pamiri'ne göç eder ve Danbaş alanına yerleşir.¹⁴¹ Dangbaş'ta küçük bir sınır karakolu vardır. Burada 25-30 kadar Çinli ve Uygur asker bulunmaktadır. Onların arasında Mekan adlı bir de Kırgız asker vardır. Rahmankul Han buranın komutanı ile iyi ilişkiler kurar. Bölgede kaldığı iki sene zarfında Tağarma'da bulunan arazileri işletir. İki defa Kaşgar'a gider.

1949 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan'da devrim hareketleri başlamıştır. Rahmankul Han Çin hükümetinin onları iç bölgelere yerleştireceği duyumunu alır. Bu arada Afganistan Başbakanı Şah Mahmut Han Badahşan'ın kanaat önderlerinden Latif Hacı'yı Dangbaş'a bir mektupla göndererek Rahmankul ve yakınlarının Pamir'e dönmesini istemiştir. Mektupta Onları Sovyetlere karşı koruyacağı garantisini vermektedir.¹⁴² Rahmankul Han bunun üzerine Küçük Pamir'e dönmeye karar verir. Ancak bölgedeki sınır karakolu onların Pamir'e dönüşüne engel olmaktadır. Ramazan bayramında karakoldaki askerleri obaya davet eder.¹⁴³ Karakolda birkaç asker kalmıştır. Mekan adlı Kırgız asker önceden Kırgızlara yardım sözü vermiştir. Abdildabay, Adil, Abdulahat ve diğerleri toplanarak karakola baskın yaparlar. Amaçları silahları ele geçirip askerleri bağlamak suretiyle etkisiz hale getirmek ve sonra oradan göç etmektir. Herkes göç için hazırlık yapmıştır. Ancak karakolda kalan askerler mukavemet gösterir, yapılan çatışmada iki asker ve komutan ölür. Kırgızlar hızla sınırı aşarak Küçük Pamir'e ulaşır. Arkadan gelen Şatomat adlı Kırgız Navi Cucang'ın (Taşkurgan'daki askeri yetkili) üç yüz asker toplayarak Taşkurgan'dan hareket ettiği haberini getirir.¹⁴⁴ Navi Cucang Rahmankul'un akrabalarından Atakul adlı kişiyi bu süreçte öldürür.¹⁴⁵ Kırgızlar endişeyle dağlara saklanırlar. Bu arada Çin Komünist devrimi gerçekleşir ve devrim askerleri Taşkurgan'a ulaşır. Koumintang üyesi Navi Cucang tutuklanır. Böylece Kırgızlar olası bir katliamdan kurtulmuş olur.

¹⁴⁰ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

¹⁴¹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 42.

¹⁴² M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e.,s. 43; Bu mektup Rahmankul Han'ın oğlu Muhammed Ekber Kutlu'nun arşivindedir.

¹⁴³ Hatimbibi Seçilmiş ile Ulupamir'de evinde görüşme, 13 Temmuz 2018.

¹⁴⁴ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0383_SideB-2.

¹⁴⁵ Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

Rahmankul Han Küçük Pamir'e döndükten kısa bir süre sonra *National Geographic* yazarı Amerikalı Jean Shor ve Franc Shor çifti Pamir'e gelmiştir.¹⁴⁶ Marco Polo'nun izinden Çin'e ulaşmayı amaçlayan çift Kabil'de Kral Zahir Şah ile görüşme imkânı bulmuştur. İyi bir *National Geographic* okuyucusu olduğu anlaşılan Kral çiftle yakından ilgilenmiş ve koruma tahsis ederek Pamir'e ulaşmalarını sağlamıştır.¹⁴⁷ Zorlu bir yolculuktan sonra Pamir'e ulaşan çift Rahmankul Han'ın misafiri olur. Burada Çin tarafında çatışmalar yaşandığını ve birkaç kişinin öldüğünü bu nedenle yolculuğa devam etmenin mümkün olmadığını öğrenirler. Pamir'e kadar ulaşmayı başaran çift hedeflerine bu kadar az yol kalmışken dönmek istemez. Ancak onlara eşlik eden Afgan görevliler yolculuğa devam edemeyeceklerini bildirir. Bunun üzerine Frank Shor "Dürüst, gülümseyen bir yüzü var ve içgüdüsel olarak ona güvenebileceğimizi hissettik" dediği Rahmankul Han'dan yardım ister.¹⁴⁸

Köyünüze ulaşmak için 11.000 milden fazla yolculuk yaptık ve burada hedefimize sadece iki gün kalmışken felaketle karşı karşıyayız. Eskortumuz daha ileri gitmeyecek. Eskortu geride bırakmak istiyoruz. Hayatımızı tamamen sizin ellerinize bıraktık. Çin sınırına ulaşmamıza yardım ederseniz, ne istersen ödeyeceğiz.¹⁴⁹

Rahmankul Han Shor çiftinin güvenini kabul ederek "Hayatınızdan sorumlu olacağım. Ödeme kabul etmiyorum. Siz misafirlerimsiniz"¹⁵⁰ diyerek onları Çin sınırına ulaştırmayı kabul eder. Eşlik eden Afgan görevli Koshan Rahmankul'dan çiftin sorumluluğunu üzerine aldığına dair yazıyı imzalamasını ister. Rahmankul yazıyı imzalayarak çiftin sorumluluğunu üzerine alır. Shor çifti Han'ın tahsis ettiği rehberler eşliğinde Vagcır Geçidinden geçerek Çin sınırına ulaşır. Sınırdaki askerler tarafından durdurulan çift ileriye gidemeyeceklerini anlayınca Pakistan'a geçmek zorunda kalır. Zorlu bir yolculuktan sonra Pakistan'ın Misgar köyüne ulaşan çift buranın belediye başkanının verdiği bilgiyle şaşkına döner. Belediye Başkanı onlara

¹⁴⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 43.

¹⁴⁷ Jean ve Frank Shor, (1950), "We Took the Highroad in Afghanistan", *National Geographic*, Kasım, Wahington, s.s. 673-706, <https://gardeningpakistan.com/viewtopic.php?t=2748&start=20>, Erişim Tarihi: 04.02.2019

¹⁴⁸ Jean ve Frank Shor, (1950), a.g.y. Bkz. <https://gardeningpakistan.com/viewtopic.php?t=2748&start=20>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

¹⁴⁹ Jean ve Frank Shor, (1950), a.g.y. Bkz. <https://gardeningpakistan.com/viewtopic.php?t=2748&start=20>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

¹⁵⁰ B. Tural ve A. Camankulova, (2014), a.g.e., s. 76.

eşlik edenlerin Rahmankul'un adamları olup olmadığını sorar ve sizi Rahmankul nasıl öldürmedi diyerek onlara şu hikâyeyi anlatır:

İki yıl önce Rahmankul ve kabilesi Rus Pamirine geçti. Orada bir kervanı soydular ve içindeki her adamı öldürdüler. Ruslar tarafından takip edilince Çin Türkistan'ına kaçtılar ve Mintaka sınır karakolunun yakınına yerleştiler. Rahmankul, Çin sınırındaki garnizon komutanının yakın arkadaşı olmuştur. Bir aydan kısa bir süre önce kumandanı ve sekiz askerden oluşan garnizonu Müslüman bayramı gününde öğle yemeğine davet etmişti. Çinliler yemek yerken, Rahmankul'un kabile üyeleri çadırın içine girdi ve her adamı soğukkanlılıkla öldürdü. Garnizonu yağmalayarak silah, mühimmat, at ve diğer şeyleri alarak Afgan sınırından geçip Pamir'e kaçtılar.¹⁵¹

Shor çifti Rahmankul'u hayatımızı kurtaran adam diye belirtmiştir.¹⁵² Ancak onların yazdığı bu hikâye Rahmankul hakkında yanlış bilgilerin yayılmasına neden olmuştur. Onu pervasızca sınırları geçen, kervan soyan, haydut bir kişilik olarak göstermiştir. Yukarıda anlattığımız gibi Rahmankul Han Sovyet tacizleri sonucu Çin Pamiri'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Sovyet topraklarını ihlal etmemiş ve yazıldığı şekilde kervan soymamıştır. Çin Türkistan'ına geçtikten sonra orada meydana gelen Komünist Devriminin etkileri sonucu Küçük Pamir'e dönmek istemiştir. Ancak sınırda istenmeyen bir çatışma çıkmış ve iki asker ve karakol komutan ölmüştür. Rahmankul Han'ın ölen komutan ile yakın dostluk kurduğu gerçektir. Onun ölümü Rahmankul Han'ı çok üzmüştür.

Rahmankul Han ve yakınları 1947 yılında Çin Pamiri'ne göç ettikleri zaman Kırgızlar aralarından Toktosun Han'ın oğlu Matkarim'i han seçtiler. Daha sonra Astanabek Tolubayoğlu han seçilmiştir.¹⁵³ Matkarim ve Astanabek karyadarlık (muhtarlık) görevini yapmışlardır. Rahmankul Küçük Pamir'e döndükten sonra Astanabek uzun yıllar karyadar olarak görev yapmaya devam etmiştir. Ancak tüm işleri Rahmankul Han yürütmüştür. Rahmankul Han karyadarlık görevini daha sonra büyük oğlu Abdulvekil'e bırakmıştır.¹⁵⁴

1.7. Rahmankul Han'ın Afganistan Kralı Zahir Şah İle Görüşmesi ve Sonuçları

¹⁵¹ Jean ve Frank Shor, (1950), a.g.y. Bkz. <https://gardeningpakistan.com/viewtopic.php?t=2748&start=20>, Erişim Tarihi: 04.02.2019; B. Tural ve A. Camankulova, (2014), a.g.e., s. 80; Kengeş Cusupov, (1993), *Kırgızdar 1. Tom*, Kırgızistan, Bişkek, s. 315; Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 12.

¹⁵² B. Tural ve A. Camankulova, (2014), a.g.e., s. 80.

¹⁵³ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideB-3.

¹⁵⁴ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

Rahmankul Han ve yakınlarının Küçük Pamir'e dönmelerine neden olan Çin Komünist Devrimi Doğu Türkistan kapısını Kırgızlara kapatmıştır.¹⁵⁵ Afgan Pamiri'ne sıkışan Kırgızlar tüm ihtiyaçlarını Vahan Koridoru üzerinden ve Pamir'e gelen tüccarlar vasıtasıyla karşılamıştır. Kırgızlar uzun yıllar Vahan Koridoru dışına çıkmadılar. Nazif Shahrani Rahmankul Han'ın kabil hükümetiyle doğrudan temas kuramamasının temelinde karşılıklı şüphe ve endişe yattığını söylemiştir.¹⁵⁶ Üç ülkenin sınırının kesiştiği ve Kabil'e ait devlet organın bulanmadığı hassas sınır bölgesinde bir yerel kabile liderinin hareketleri Kabil tarafından şüpheyile karşılanmıştır. Sovyet askerleri Afgan sınırını ihlal ederek Kırgızlara karşı taciz ve saldırıları sürdürürken Afgan Hükümetine Kırgızların sınırı ihlal ettikleri, kolhozlara ait sürüleri çaldıkları, dükkânları yağmaladıkları suçlamasıyla şikâyet ederek kendi hareketlerini örtbas etmeye çalışmıştır. Badahşan bölgesindeki yerel yöneticilerin baskı ve sömürülerine karşı Kırgızların tepkileri onların hükümet nezdinde sınır tanımayan, otoriteden muaf, asi bir topluluk olarak görülmelerine neden olmuştur. Rahmankul Han Sovyet tacizleri karşısında hükümetin kayıtsız tutumu, destek vermemesi hatta bazı yerel yöneticilerin bu konuda onları suçlaması gibi nedenlerden ötürü Afgan Devletine karşı mesafeli durmuştur. Afgan Hükümetinin onun hakkında şüphe ve kaygıları olduğuna dair duyumlar onu tedirgin etmiş, başkente gitmesine engel olmuştur. Rahmankul Çin Pamiri'nde iken Başbakan Şah Mahmut Han'dan Afgan Pamiri'ne dönmesini isteyen bir mektup almıştı.¹⁵⁷ Aslında bu mektup Afgan Hükümetinin güven ve barış çağrısıydı. Rahmankul bu mektup üzerine Küçük Pamir'e dönmüştür. Ancak buna rağmen uzun yıllar başkentle irtibata geçmemiştir.

Zahir Şah 1958 yılında avlanmak için geldiği Büyük Pamir'de Rahmankul Han ile görüşmek istemiştir. Şah'ın davetine yetişmek için çok hızlı at sürmesine rağmen (üç günlük mesafeyi iki günde kat eder) bölgeye ulaştığı zaman Zahir Şah oradan ayrılmıştır. Şah Vahan kaymakamına Rahmankul'a verilmesi için mektup bırakmış ve onu başkente davet etmiştir. Ertesi sene 1959'da Rahmankul Han Kırgız

¹⁵⁵ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 181.

¹⁵⁶ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 61.

¹⁵⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 43.

aksakallarından oluşan bir heyetle Kabil'e gider.¹⁵⁸ Burada Saray-ı Saadet olarak bilinen handa konaklar. Kırgızların geldiğini öğrenen Şahın memurları onları alarak saraya götürür. Rahmankul Han Şah tarafından çok iyi şekilde karşılanır, onuruna yemek verilir. Zahir Şah, Rahmankul'a Pasiban-ı Pamirat¹⁵⁹ unvanını verir.¹⁶⁰ Böylece Şah tarafından Pamir'in koruyucusu olarak ilan edilir. Zahir Şah Sınır İşleri Bakanlığına ait olan ve sadece Pakistan'da yaşayan Peştular için ayrılan devlet konukevini Kırgızlara açarak Kabil'e geldikleri zaman Kırgızların burada misafir edilmesini emreder.¹⁶¹ Rahmankul Han burada kendini ve Kırgızları tanıtarak, sorunlarını ve taleplerini bizzat şaha iletme imkânı bulur. Ayrıca farklı kademelerdeki devlet ricaliyle tanışma fırsatı elde eder. Bu ziyaret Rahmankul Han ve Kırgızlar için bir dönüm noktasıdır.

Ertesi yıl Rahmankul Han bazı Kırgız ileri gelenleriyle beraber Kabil'e gelir. Şah ve devlet ricaliyle görüşmeler yaparak bağları kuvvetlendirir.¹⁶² Ayrıca koyun ve keçiden oluşan sürülerini Kabil pazarına ulaştırır. Bu sayede hayvanlarını daha iyi fiyata sattığı gibi ihtiyaç duyduğu ürünleri birinci elden tedarik etme imkânı elde eder. Rahmankul Han artık her sene başkente gitmeye Şah ve hükümet temsilcileriyle görüşmeye başlar. Onun doğrudan Kabil'le görüşmesi Vahan'daki yerel idarecilerin Kırgızlara karşı tutum ve davranışlarını değiştirmesine neden olur.¹⁶³ Bu sayede Kırgızların bölgede itibarı artar.

Rahmankul Han 1963 yılında hac vazifesini yerine getirmek için yola çıkar. Bu yolculukta kız kardeşi Meryem Hanım, aksakallardan Tolubay Bay, Mahmut Bay, onun annesi Rabiya Hanım ve Oroz adlı kişiler ona eşlik eder. Han hac sırasında İsa Yusuf Alptekin gibi Türkistan asıllı siyasi liderlerle görüşmeler yapar.¹⁶⁴ Onlardan Türkiye hakkında bilgiler alır.¹⁶⁵ Han hac vazifesini yerine getirdikten sonra Hacı

¹⁵⁸ Heyet, Tolubay Bay, Aytbiy, Mahmut Hacı, Oroz Hacı, Köçör, Anapiya, Töregeldi Biy, Mollo Pirimberdi, Abdullah Hacı adlı kişilerden oluşmuştur. Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

¹⁵⁹ Pamir'lerin Koruyucusu. Burada Büyük Pamir ve Küçük Pamir ikisi de kastedilmektedir.

¹⁶⁰ Kengeş Cusupov, (1993), a.g.e., s. 312; Sulayman Kayıpov, (2009), a.g.e., s. 158; M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 62.

¹⁶¹ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 62.

¹⁶² B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 115.

¹⁶³ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. xxviii.

¹⁶⁴ Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 37.

¹⁶⁵ Rémy Dor, (1984), a.g.e., s. 1.

Rahmankul Han olarak anılmaya başlamış ve halkı ona “hanacim” diye hitap etmiştir.

Afganistan-Çin sınırı 1895 yılında Büyük Britanya ve Çarlık Rusya’sı arasında yapılan Pamir Anlaşması’yla belirlenmiştir. Çin yapılan müzakerelere katılmamış ancak anlaşmaya itiraz etmemiştir.¹⁶⁶ İki ülke arasındaki sınır Küçük Pamir alanıyla sınırlıdır. 1963 yılında Afganistan-Çin arasında sınır müzakereleri yürütülerek iki devlet arasında anlaşma sağlanmış ve 1964 yılında iki ülkeye ait komisyon temsilcileri Pamir’e gelmiştir.¹⁶⁷ Afganistan heyetine Serdar Sultan Mahmut Han Gazi¹⁶⁸ başkanlık etmiştir. Rahmankul Han Pamir’in koruyucusu olarak bölgede bulunan heyetin lojistik organizasyonu ile mesul olmuştur. Kalabalık bir topluluktan oluşan heyet ve onların beraberinde getirdiği malzemelerin taşınması, heyetin güvenliği ve bölgede bulundukları süre zarfındaki yürütülen tüm çalışmaların organizasyonunu yürütmüştür. Pamir bölgesini iyi tanıyan Han özellikle sınırın tespiti noktasında Afgan heyetine çok yardımcı olmuştur. Rahmankul Han daha önce Afgan-Sovyet sınırı ile ilgili Afganistan topraklarına ait olan ama Sovyet bölgesinde kalan Tegirmen Su mevki hakkında hükümete bilgi vermiştir. Bu bilgiler neticesinde Afganistan hükümeti SSCB ile irtibata geçerek bahse konu bölgenin Afgan idaresine geri verilmesini sağlamıştır. Kırgızlar bu tarihten sonra Tegirmen Su mevkiini kullanmaya başlamıştır.

Afganistan Kralı Zahir Şah sınır çalışmaları sırasında gösterdiği üstün gayret ve yardımlardan ötürü 1965 yılında Rahmankul Han’ı III. dereceden devlet nişanıyla taltif etmiştir.¹⁶⁹ Rahmankul Han ayrıca kralın davetiyle Loya Jirga’ya¹⁷⁰ katılma hakkı kazanmış ve 1973 yılına kadar yapılan Loya Jirga’lara katılmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 37.

¹⁶⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 37.

¹⁶⁸ Serdar Sultan Mahmut Han Gazi, Afganistan Kralı Nadir Şah’ın kardeşi Şah Mahut Han Gazi’nin oğludur. Bkz. <http://www.royalark.net/Afghanistan/telai2.htm>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

¹⁶⁹ S. T. Kayıpoğlu, (2017), a.g.e., s. 17; B. Tural ve A. Camankulova, (2014), a.g.e., s. 54.

¹⁷⁰ Loya Jirga adı Afganistan’daki en büyük etnik topluluk olan Peştuların dilinde “büyük şura” demektir. Yüzlerce yıllık bir geçmişi olan Afgan meclisinin işleyişi de İslam kültüründe danışma meclisi olarak işleyen şuraları temel alıyor. Loya Jirga Afganistan’ındaki aşiretlerin önde gelen temsilcilerinden oluşuyor. Bkz.

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/040114_afgan_loyajirga.shtml, Erişim Tarihi: 04.02.2019; Ayrıca bkz. Nasrullah Hayat, (2016), *Afganistan’da Yönetim ve Demokrasi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 47-48.

¹⁷¹ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 13; B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 115.

Rahmankul Han Kabil'e yaptığı ziyaretlerle hem krala saygısını sunarken hem de hükümet çevresiyle ilişkileri geliştirmiştir. Han Kabil'deki A.G. Revan Ferhadi¹⁷², Tahir Badahşi¹⁷³ gibi siyasi ve entelektüel çevreyle de temas kurmuştur. Rahmankul Han'ın Zahir Şah'ın güvenini ve teveccühünü kazanması ve Afgan Hükümetiyle kurduğu iyi ilişkiler onun bölgede itibarını artırmıştır. Han sadece Pamir Kırgızlarının değil Badahşan çevresinde yaşayan halkların dahi sorunlarını danıştığı bir mercii haline gelmiştir.¹⁷⁴ Han Badahşan ve merkez arasında iletişime aracılık ederek bölgenin etkili liderlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Büyük Pamir'de kurulan av sahası buraya dünyanın dört bir tarafından avcılarının gelmesini sağlarken bölgenin yabacılara açılmasıyla Pamir ve Pamir Kırgızları üzerine çalışan araştırmacı ve seyyahlar bölgeye gelmeye başlamıştır. Rahmankul Han Pamir'i ve Kırgızları en iyi şekilde temsil ederek gelen ziyaretçilere elinden gelen yardımı yapmış, bilgi birikimini onlarla paylaşmıştır. Han'ın kişiliğinden etkilenen bu ziyaretçiler onun ve Pamir Kırgızlarının tanınmasında etkili oldular. Bunlar arasından Avusturya asıllı Harald Lechenperg ve eşi Uta Mazzei-Karl'ın çektiği "Reise Ans Ende Der Welt" (Dünyanın Sonuna Seyahat) adlı belgesel Rahmankul ve Pamir Kırgızlarının hayatının belgelenmesi açısından önemlidir. Uta Mazzei-Karl 2015 yılında Pamir seyahatini anlatan *Kisil Ayak: Sie nannten mich Rotstrumpf* adlı kitabı yayımlamıştır.¹⁷⁵

Han ile Kabil'de tanışan Türkolog Rémy Dor Pamir'e gelerek Kırgızlar üzerine saha çalışması yapmıştır. Rahmankul Han'dan çok etkilenen Dor onun halkıyla olan ilişkisi, bölgedeki konumu hakkında önemli bilgiler derlemiştir. Dor 2015 yılında Rahmankul Han'ın hayatını anlattığı *Rahman Koul Ultime Khan du Toit du Monde* (Dünyanın

¹⁷² Porf. A. G. Revan Ferhadi (1929 Kabil-) Afgan bilim adamı ve diplomat. 1993-2006 BM'de Afganistan Büyükelçisi görevini yürüttü. 1968-1973 yıllarında Afganistan hükümetinde Dış İşler Bakan yardımcısıydı. Bkz. <https://www.afghan-web.com/biographies/biography-of-ravan-farhadi/>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

¹⁷³ Tahir Badahşi Setam-e-Milli (Ulusal Baskıya Karşı) partisinin kucusudur. Afganistan'daki Peştü çoğunluğa karşı ülkedeki azınlıkların haklarını savunmuştur. Badahşi ayrıca Tacik, Özbek ve diğer etnik grupları Peştü egemenliğine karşı özerk bir bölgede birleştirmeyi amaçlamıştır. 1978 yılında tutuklanmış ve 1979 yılında öldürülmüştür. Bkz. <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft7b69p12h&chunk.id=s1.17.2&toc.depth=1&toc.id=appb&brand=ucpress>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

¹⁷⁴ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 21.

¹⁷⁵ Uta Mazzei-karl, (2015), *Kisil Ayak: Sie nannten mich Rotstrumpf*, Hamburg.

Çatısındaki Son Han Rahmankul) adlı eserini yayımladı.¹⁷⁶ Özbek asıllı Amerikalı Antropolog Nazif Shahrani Kırgızlar ve Vahiler üzerine araştırma yapmak için Pamir’e gelmiş ve Rahmankul Han ile uzun yıllar sürecek dostluğu bu şekilde başlamıştır. Shahrani Pakistan ve Türkiye’de Rahmankul ile görüşerek bu dostluğu devam ettirmiş ve Han’ın ölümünden sonra ailesine taziye gelerek vefasını ve saygısını göstermiştir. Shahrani 1983 yılında Karagündüz köyünde Rahmankul Han ile uzun bir röportaj yapmıştır. Pamir Kırgızları üzerine yazdığı kitap ve makaleler dışında Shahrani “The life and career of Haji Rahmanqul Khan, 1913-1990” (Hacı Rahmankul Han’ın Hayatı ve Kariyeri 1913-1990) adlı makaleyi yazmıştır.¹⁷⁷ Shahrani’nin danışmanlığını yaptığı İngiliz Granada Televizyon Limited Şirketi’nin Pamir’de çektiği “The Kirghiz of Afghanistan” (Afganistan Kırgızları) ve Pakistan’da çektiği “Afgan Exodus” (Afgan Göçü) belgeselleri Rahmankul Han hakkında önemli görsel kaynaktır.¹⁷⁸

1972 yılında meydana gelen cutun Kırgız ekonomisine büyük zarar vermesi üzerine Han Afgan Hükümetinden yardım talebinde bulunmuştur. Afgan Hükümeti Sovyetler Birliği’nden resmi olarak Afgan Kırgızlarına yiyecek ve giyecek sağlamasını istemiştir.¹⁷⁹ Bunun üzerine Sovyet idaresi Kırgızlara yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuştur.¹⁸⁰ Han yardım konvoylarının organizasyonu çerçevesinde Sovyet bölgesine geçerek son defa doğduğu toprakları görme imkânı elde etmiştir.¹⁸¹ 1974 kışında Küçük Pamir’de meydana gelen cut büyük miktarda hayvan telefne neden olmuştur. Han 10.000’e yakın koyun ve keçiden oluşan sürüsünü ve birkaç yüz yakını

¹⁷⁶ Rémy Dor, (2015), *Rahman Koul Ultime Khan Du Toit Du Monde*, Editions Michel de Maule, Paris.

¹⁷⁷ Shahrani, M. Nazif, (2016), “The life and career of Haji Rahmanqul Khan, 1913-1990, s. 57-64”, A. Dörre, H. Kreutzmann, S. Schütte (eds.), *Pamirs at the Crossroads - Changing Challenges and perspectives* (= Berlin Geographical Papers 45), 110 S., Berlin.

¹⁷⁸ “Afgan Exodus” (Afgan Göçü) belgeseli için Bkz. <https://searchworks.stanford.edu/view/676674>, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

¹⁷⁹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 209; Rahmankul Han Afgan hükümetine hayvan telefni nedeniyle Kırgızların zor durumda olduğunu bildirerek hükümetten SSCBB ile iletişime geçip hayvanlarının Sovyet bölgesinde satıp karşılığında yiyecek almaları için girişimde bulunmasını istemiştir. Afgan hükümeti ise SSCB’den Kırgızlara yiyecek ve giyecek sağlamasını istemiştir. Yardım bunun üzerine yapılmıştır. Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir’de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

¹⁸⁰ Sovyetler Birliği 30 kamyonla oluşan yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuştur. Yardımlar Pamir’deki Hacı Mahmut Bay’ın obasında halka dağıtılmıştır. Bkz. Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 25.

¹⁸¹ Rahmankul Han, Vahan Kaymakamı ve birkaç memurla birlikte yapılacak Sovyet yardımının organizasyonu kapsamında Murgab’a gitmiştir. Sovyet yetkilileri onları gece götürmüş ve Murgab’ın dışında bir yerde misafir etmiştir. Rahmankul Han’ın Murgab’da yaşayan uzak bir akrabası onun geldiğini haber almış ve onunla görüşmek istemiş; ancak buna imkân bulamamıştır. Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir’de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

cut esnasında kaybetmiştir. Sadece Han değil birçok Kırgız bu cutta sürülerinin çoğunu kaybetti. Afgan Hükümeti bunun üzerine Kırgızlara yiyecek yardımında bulunmuştur.

1973 yılında yaşanan darbe sonucu Zahir Şah tahtını kaybederek ülke dışında yaşamak zorunda kaldı ve ülkede cumhuriyet ilan edildi. Rahmankul Han derin sevgi ve saygı duyduğu kral için büyük üzüntü duymuştur. Ancak Han yeni kurulan Serdar Davut Han'ının hükümetiyle bir sorun yaşamamış, ilişkiler aynen devam etmiştir.¹⁸² Çünkü Davut Han uzun yıllar başbakanlık yapmış olduğundan Rahmankul Han tarafından iyi tanınmaktadır.

1.8. Pakistan'a Göç ve Yeni Vatan arayışı

1978 Nisan (Sevr) İhtilali Rahmankul için hayatının dönüm noktası oldu. Han yaşananları radyodan takip etmiş, Davut Han ve ailesinin vahşice öldürülmesi endişelerini artırmıştır.¹⁸³ Ülkede yaşananları daha iyi anlayabilmek için büyük oğlu Abdulvekil'i Feyzabad'a gönderdi. Abdulvekil on gün kaldığı şehirde duyduğu ve gördüğü şeyleri gelip babasına anlattı. Oğlunun getirdiği haberler neticesinde Han yeni gelen rejimin Komünist bir rejim olduğuna ve Sovyetler Birliği tarafından desteklendiğine ikna oldu.¹⁸⁴ Han yeni rejimin kendisi ve ailesinin can güvenliği için tehdit oluşturacağını düşünerek Pakistan'a iltica etmeyi istedi. Han halkını kendisiyle beraber götürmeyi düşünmemiş, bazı kaynaklarda yazıldığı gibi buna zorlamamıştır.¹⁸⁵ Hatta kardeşi Sübhankul'a¹⁸⁶ ve bazı yakınlarına Pamir'de kalmaları konusunda tavsiyede bulunmuştur. Çünkü yeni rejimin onlar için tehdit oluşturmayacağını düşünmüştür. Rahmankul Han bir süre Pakistan'da kalarak siyasi ortamı görmek istemiştir. Yeni rejimin ona ve ailesine tehdit oluşturmayacağına inandığı vakit Pamir'e dönmeyi planlamıştır. Bu amaçla sürülerini, obasını Pamir'de bırakmayı düşünmüştür.

¹⁸² M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 230.

¹⁸³ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 230.

¹⁸⁴ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 231.

¹⁸⁵ Bu eserde Rahmankul Han'ın Kırgızları zorla Pakistan'a götürdüğü yazmaktadır. Bkz. B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 119.

¹⁸⁶ Rahmankul Han ve Sübhankul kardeş olup anneleri ayrıdır. Abdulfazıl, Sübhankul, Zuhra ve Sanem Cabbarkul Binbaşı'nın üçüncü eşi Almagül Hanım'dan doğmuştur.

Kırgızların Sovyet işgalinden önce Afganistan'ı terk etmeleri bazı araştırmacıları şaşırtırken¹⁸⁷ Kırgız asıllı Profesör Süleyman Kayıpov bu konuda farklı bir görüş ortaya atmıştır. Kayıpov uzun yıllar Ulupamir Kırgızlarının arasında kalarak onların dil, kültür ve folkloruyla ilgili araştırmalar yaparak değerli eserler kaleme almıştır.¹⁸⁸ Kayıpov Pamir Kırgızlarının etnik kökeni ve tarihiyle ilgili görüşlerini açıklarken Rahmankul Han öncülüğünde ata yurtlarını terk ederek Pakistan'a sığınan Kırgızların göçünün gerçek nedenini sorgulamıştır.¹⁸⁹ Kırgızların Sosyalist rejime duyduğu şüphe nedeniyle göç etmelerini inandırıcı bulmamıştır. Kayıpov o dönemde Kırgız toplumunda meydana gelen değişimleri öne sürerek farklı bir görüş ortaya atmıştır. Kayıpov'un görüşünü özetlersek:

Pamir Kırgızları arasında Afyon kullanımının yaygınlaşmasıyla (her ne kadar Rahmankul Han bunu önlemeye çalışsa da-Kayıpov) toplum içindeki her birey kendi çıkarını, arzusunu ön plana sürmüştü bu da toplumda eskiden gelen birlik ve beraberliğin azalmasına neden olmuştur. Bunun neticesi olarak yönetime boyun eğme, onun taleplerini yerine getirme arzusu eskisi gibi olmamaya ve toplum içten içe bozulmaya başlamıştır. Pamir Kırgızlarının hanlık yönetimini oluşturan unsurlar zayıflayıp hanın gücü etkisini kaybetmeye başlamıştır. Halkın hana, hanın halka ihtiyacı azalarak yeni bir durum ortaya çıkmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısında bu süreç zirveye ulaşmıştır. Kırgızların göçü siyasi nedenlerden veya tesadüfi bir olay değil bu sürecin neticesidir. Pamir Kırgızlarının göçünün temel nedeni yönetim sisteminin, toplumsal yapının bozulmasıyla bağlantılıdır. Rahmankul toplumdaki bu bozulmayı sezerek, toplumu yeni bir düzen, yeni bir kader ve yeni bir hayat beklediğini ve bu değişimde kendi yerinin olmadığını anlamıştır. Bu nedenle Pakistan'a sadece kendisi gitmeyi, kimseye haber vermeden hatta evli çocuklarını dahi bırakarak tek başına gitmeyi planlamıştır. Halkı kendisiyle beraber götürmeyi düşünmemiştir.” Diye yazmıştır.¹⁹⁰

Kayıpov'un bu görüşünü anlamak zordur. Hayatı boyunca halkı için çalışan bir liderin toplumda yeni bir oluşum meydana geliyor ve ben burada yokum diyerek çocuklarını dahi bırakarak tek başına gitmek istemesi çok anlamlı görünmemektedir.

¹⁸⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 234.

¹⁸⁸ Sulayman Kayıpov, (2009), *Folklor Üzerine Yazılar*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 124, İlmi Yayınlar Dizisi: 12, Bışkek; Sulayman Kayıpov, (2016), *Pamir Kırgızlarının Tamak-Aş Madaniyatı*, Etnografikalık İzildöö, Şingcan El Basması, III cilt, Urumçi; S. T. Kayıpov, (2017), *Türkiyada Çaşağan Pamir Kırgızlarının Makal, Lakaptarı, Lingvofolkloristikalık Bulak Katarı*, Borborduk Aziya Universiteti, Bışkek.

¹⁸⁹ S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 16.

¹⁹⁰ S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 16-19.

Rahmankul Han ve Kırgızların göçünün nedenleri tezin II. bölümünde açıklanmaya çalışılmıştır.

Rahmankul Han Pakistan'a iltica etme fikrini halkına açtığı zaman onların siz nereye giderseniz biz sizinle geleceğiz. Bize siz lazımsınız sözü onu çok duygulandırmış ve hayatı boyunca halkının bu vefakâr sözlerini unutmamıştır.¹⁹¹ Pakistan'a göç ettikten sonra ilk iş olarak Pakistan'ın köylerine dağılmış durumdaki halkını bir yere toplamak olmuştur. Bu amaçla Pakistan hükümeti ve Uluslararası mülteci yardım örgütleriyle irtibata geçmiştir. Onların yardımı ve desteğiyle Gilgit Şehri yakınlarında kurulan mülteci kampında Kırgızlar birlikte yaşamaya başlamıştır.¹⁹² Han kendisi Gilgit'te satın aldığı eve ailesiyle yerleşmiş, oğulları burada kumaş dükkânı açmıştır. Han Pakistan'da bulunduğu süre içinde ülkenin makamlarından saygı ve iltifat gördü. Bu süre zarfında Peşaver'e giderek Burhaneddin Rabbani, Sıbğatullah Müceddidi gibi mücahit liderlerle görüştü. Elinde olan silahları bu gruplara verdi.¹⁹³

1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali Pamir'e dönme umudunu bitirdi.¹⁹⁴ Pakistan hükümeti ise Kırgızları Gilgit'e yerleştirmeyi planlıyordu. Mülteci Kampının yer aldığı alanda Çin hükümeti'nin finans desteğiyle temelli konutların yapılması gündeme geldi.¹⁹⁵ Ancak deniz seviyesinden 5000 metre yükseklikteki Pamir'in soğuk iklimine, coğrafyasına alışkın Kırgızlar Pakistan'a alışmakta zorluk çektiler. Ülkenin diline, kültürüne yabancıydılar. Sıcak hava, kötü yaşam koşulları ve salgın hastalıklar nedeniyle dört yıl içinde onlarca insan vefat etmişti. Rahmankul Han halkını başka bir ülkeye götürmek gerektiğini anlamış ve Pakistan'a geldiği ilk yıl Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğine başvurarak iltica talebinde bulunmuştur.¹⁹⁶ Han Türkiye'de yaşayan Kazak ve Uygur Türklerinden birçok bilgi almış, onların Türkiye'de iyi bir hayat kurduklarını öğrenmişti.¹⁹⁷ Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nden

¹⁹¹ S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 19.

¹⁹² M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 235.

¹⁹³ Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018; Muhammed Arif Kutlu bu görüşmelerde babasına refakat etmiştir. Burhanettin Rabbani Han'ın desteğinin önemli olduğunu söyleyerek ondan Kırgız gençlerinden mücahitlere asker vermesini istemiştir. Rabbani Kırgız gençleri cepheye göndermeyeceğini ayrıca belirtmiştir. Rahmankul Han Pakistan'da kalıcı olmadıklarını gerekçesiyle kabul etmemiştir.

¹⁹⁴ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 235.

¹⁹⁵ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

¹⁹⁶ Konuyla ilgili III. Bölümde yeterli bilgi verilmiş olduğundan burada tekrara gerek duyulmamıştır.

¹⁹⁷ Rémy Dor, (1984), a.g.e., s. 1.

bir netice alamayınca 1980 yılında tanıdığı dostlarının teşvikiyle Alaska'ya yerleşmek için Amerika Birleşik Devletlerine müracaatta bulunmuştur.¹⁹⁸ Han oğlu Muhammed Arif, Aksakallardan Aytmuhammed ile birlikte Alaska'ya gitmek üzere vize işlemleri için Amerikan Elçiliğindeyken Türkiye'nin Kırgızları kabul ettiği haberini almıştır¹⁹⁹ Gönüllü Türkiye'den yana olmasına rağmen halkıyla istişare etmek istemiştir. Gilgit'e telefon açarak gelişmeleri paylaşmış ve halkının fikrini sormuştur.²⁰⁰ Kırgızlar en iyisini kendisinin bileceğini söylemesi üzerine Türkiye'yi seçmiştir.

1.9. Rahmankul Han'ın Son Yılları ve Vefatı

Rahmankul Han liderliğinde 298 aileden oluşan 1129 Kırgız 8 Ağustos 1982 yılı Adana havalimanına inmiştir.²⁰¹ Kırgızların Pamir'de başlayan yolculuğu Türkiye'de son bulmuştur. Han Karagündüz köyüne yerleştikten sonra birkaç defa İstanbul'a giderek İsa Yusuf Alptekin, Hamit Yüzbaşıoğlu, Abdülkerim Mahdum gibi Türkistanlı siyasi liderlerle görüşmüştür. Ayrıca Türkiye'den ve yurtdışından birçok siyasetçi, akademisyen, araştırmacı Han'ı ziyaret etmiştir. Rahmankul Han halkı için mutluydu. 1987 yılının sonbaharında Karagündüz köyündeki Kırgızlar, 1988 yılının bahar ayında Malatya'daki Kırgızlar Van ili Erciş ilçesine bağlı Altındere Harasında onlar için kurulan köye yerleşti.²⁰²

Rahmankul Han 1989 senesinde Burhanuddin Rabbani'nin daveti üzerine Pakistan'ın Ravalpindi şehrinde yapılan Afgan Mücahidleri Danışma Meclisi şurasına katıldı.²⁰³ Şura 15 Şubat 1989 yılında Sovyet askerlerinin Afganistan'dan tamamen çekilmeleri üzerine yeni durumu görüşmek ve Afganistan'ın geleceği için kararlar almak amacıyla toplanmıştır.²⁰⁴ Bütün Sünni mücahit gruplarının iştirakiyle yapılan

¹⁹⁸ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 236.

¹⁹⁹ Muhammed Arif Kutlu'nun anlattığına göre onlar Amerikan Büyükelçiliği binasında vize işlemleriyle uğraşırken Türk Büyükelçiliğinden yetkili biri arayarak Türkiye'nin Kırgızları kabul ettiği haberini vermiştir. Bunun üzerine Türk Büyükelçiliği binasına gitmişlerdir. Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

²⁰⁰ Cumabay Güven ile Ankara'da evinde görüşme, 13 Nisan 2018.

²⁰¹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 241; Emrullah Öztürk, (2014), *Türk asıllı Afgan mültecilerinin 12 Eylül Dönemi'nde iskân ve istihdamı*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 106.

²⁰² M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 248.

²⁰³ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

²⁰⁴ Afgan Mücahidleri Danışma Meclisi Şurası hk. bkz. İlhan Bilgü, (2013), "Afganistan. Sovyet İşgali ve Sonrası", DİA, C. I, s. 408-411.

toplantıda bir mücahit hükümeti kurularak devlet başkanlığına Sıbgatullah Müceddidî, başbakanlığa Abdürresul Seyyaf ve dış işleri bakanlığına da Gülbeddin Hikmetyar seçilmiştir. Rahmankul şura çalışmaları sırasında Pakistan hükümeti istihbarat biriminden yetkili biriyle özel bir görüşme yapmıştır²⁰⁵ Yetkili Rahmankul Han'a halkıyla beraber Pamir'e geri dönmesini teklif etmiş, eğer kabul ederse devlet olarak tüm masraflarını karşılayacaklarını ve Pamir'de yaşamaları için gerekli yurt ve sürüleri temin edeceklerini söylemiştir. Han bu görüşmeyi sadece oğullarına anlatmıştır. Muhammed Ekber Kutlu babasının bunları anlatırken heyecanlı olduğunu, vatana dönme ümidinin ona şevk verdiğini söylemiştir.²⁰⁶ O dönemde Afganistan'da hâlâ Komünist Necibullah hükümeti bulunduğundan Rahmankul Han meseleyi gelecekte değerlendirebileceklerini aktarmıştır.

Rahmankul Han Pakistan dönüşünden bir sene sonra rahatsızlandı. Nefes darlığı şikâyetiyle hastaneye kaldırıldı. İlk başta Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Araştırma Hastanesinde bir ay kadar tedavi gördü. Hastaneden taburcu olup evine geldikten iki gün sonra tekrar rahatsızlanınca Erciş Devlet Hastanesinde tedavi altına alındı. Burada bulunduğu sırada Cumabay Güvene'e vasiyetini yazdırdı.²⁰⁷ İyileşmemesi üzerine doktorlar Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesine sevk etti. Burada kalp yetmezliğinden 6 Ağustos 1990 yılında vefat etti.²⁰⁸

Cenzesi Ulupamir'e getirilerek Türkiye'nin birçok yerinden gelen dostlarının ve sevenlerinin katılımıyla 8 Ağustosta toprağa verildi. Cenaze töreninde Cumabay Güven'e yazdırdığı vasiyeti okundu.²⁰⁹ Mezarı, oğulları Muhammed Ekber ve Abdulmalik tarafından Ahlat taşları kullanılmak suretiyle anıt mezar haline getirildi.

Rahmankul Han ilk evliliğini 1930 yılında Kurvan Amin'in kızı Hacer Hanım'la yapmıştır. 1934 yılında bu eşinden boşanmıştır. Eşi baba evine, Rus Pamirine dönmüştür. Hamile olduğu anlaşılan Hacer Hanım bir erkek çocuk dünyaya

²⁰⁵ Bu görüşmeyi ve içeriğini Rahmankul Han'ın oğulları Muhammed Ekber Kutlu ve Muhammed Arif Kutlu aktarmıştır. Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018, Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

²⁰⁶ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

²⁰⁷ S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 19.

²⁰⁸ Almaz Nurdinov, (2012), a.g.e.,s. 53; S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 19; Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 105.

²⁰⁹ Vasiyetin orijinali Cumabay Güven tarafından Ayımkan Camankulova'ya teslim edilmiştir. Şu an Bişkek'te bulunan Rahmankul Han Müze Evi'nde sergilenmektedir.

getirmiştir. Han oğlunu aldirmek için yengesi Şaarhan'ı göndermiş; ancak çocuğun öldüğü öğrenilmiştir. 1937 yılında Töölös Boyundan Koşon Kızı Erke Hanım'la ikinci evliliğini yapmış, bu evlilikten Abdulvekil, Abdulvahit, Abdulmalik ve Muhammed Ekber adlı dört oğlu dünyaya gelmiştir. Erke Hanım 1955 yılında Pamir'de vefat etmiştir. Rahmankul Han üçüncü eşi Koçkor uruğundan Oşurbek kızı Tolunbibi Hanım'la 1949 yılında Dangbaş'ta evlenmiştir. Bu eşinden Hatimbibi adlı bir kızı Muhammed Arif, Abdulnezir, Abdulnasır adlı üç oğlu olmuştur. Tolunbibi Hanım 2016 yılında Ulupamir'de vefat etmiştir. Dördüncü eşi Havva Hanım'la 1957 yılında evlendi ve bu evlilikten Abdulveli, Musaddık adlı oğulları ve Kanikey adlı kızı dünyaya geldi. Son eşi Havva Hanım şu an hayattadır. Oğullarından Abdulvekil 1993 yılında, Abdulmalik 2012 yılında vefat etmiştir. Oğulları ve torunları şu an Türkiye'de ikamet etmektedir. En küçük oğlu Musaddık Kırgızistan'da yaşamaktadır.

Rahmankul Han'ın küçük oğlu Musaddık Kutlu, eşi Roza Kutlu ve Ayımkan Camankulova tarafından 2012 yılında Bişkek'te Rahmankul Han Pamiri Vakfı kurulmuştur.²¹⁰ Vakıf kuruluş amacına uygun olarak 2013 yılında Rahmankul Han'ın doğumunun 100. yılı münasebetiyle anma programı düzenlenmesi için çalışmalara başlamıştır. Ayrıca programın devlet düzeyinde yapılması adına hükümet nezdinde girişimde bulunmuştur.²¹¹ Kırgız hükümeti Başbakanı Cantörö Satıbaldiyev'in 5 Nisan 2013 tarihinde yayımladığı 117-b sayılı emriyle "Afgan Kırgızlarının siyasi ve askeri şahsiyeti Rahmankul Han Cabbarkuloğlu'nun doğumunun 100. yılında anma programı" düzenlenmesine dair karar çıkmıştır.²¹² Bu karar doğrultusunda yapılacak etkinliklerin hazırlanması ve yürütülmesi için 14 kişiden oluşan organizasyon komitesi kurulmuştur. Dönemin Başbakan Yardımcısı Kamilya Taliyeva organizasyon komitesi başkanı olarak 9 Nisan 2013'de ilk toplantısını düzenlemiş ve basın duyurusu yapmıştır.²¹³ Toplantıda o senenin Nisan ayında Rahmankul Han'ın doğumunun 100. yıl anısına konferans düzenlenmesine, film gösterimi yapılmasına ve fotoğraf sergisi açılmasına karar verilmiştir. Ayrıca 2013 yılı sonbaharında

²¹⁰ Roza Kutlu ile Yapılan Görüşme, İstanbul, Kasım 2018.

²¹¹ B. Tural ve A. Camankulova, (2014), a.g.e., s. 108-110.

²¹² Erkin Too Gazetesi, Davut Egemekulov, Turkiyalık Bay Sahib Sabancı Tosup Algan, 20 Ağustos 2013, s. 5.

²¹³ Dönemin Başbakan Yardımcısı Kamilya Taliyeva'nın basın duyurusu için bkz. <http://www.gov.kg/?p=20674&lang=ru>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

yurtdışından gelecek misafirlerin katılımıyla anma programı yapılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede 26 Nisan 2013 yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde “Dangazaluu İnsan-Rahmankul Han’ın 100 Cıldık Marekesine Arnalğan İlmiy Konferensiya” (Büyük Şahsiyet Rahmankul Han’ın 100. Yıl Anma Programı Çerçevesinde Konferans) adıyla konferans düzenlenmiştir.

8 Kasım 2013 tarihinde Bişkek’te Rahmankul Han’ın doğumunun 100. yılı anma programı çerçevesinde çeşitlik etkinlikler düzenlenmiştir. İlk olarak Kırgız Devlet Tarih Müzesinde “Afgan Pamiri Kırgızlarının Yöneticisi Rahmankul Han” adıyla Han’ın kıyafetleri, kitapları, şahsi eşyaları ve onun hakkında çıkan gazete, dergi ve ilmi yayınlardan oluşan sergi açılmıştır. Serginin açılışını Kültür, Enformasyon ve Turizm Bakanı Sultan Rayev yapmıştır.²¹⁴ Ayrıca Kırgız Parlamentosu milletvekilleri Maksat Sabirov, Tursunbay Bakiruulu, Kırgız Bilimler Akademisi Başkanı Abdigani Erkebayev, Türk-Manas Üniversitesi Rektörü Sabahattin Balcı, Antropolog Prof. Dr. Nazif Shahrani, Kırgız Etnograf Prof. Dr. Süleyman Kayıpov ve çok sayıda akademisyen ve misafir katılmıştır. Türkiye’den gelen heyette ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Genel Müdürü Nevzat Kütük, İstanbul Valiliği İl Dernekler Müdürü Eyüp Dursun Ergür, Avrasya Dernekler Federasyonu Başkanı İsmail Cengiz ve Rahmankul Han’ın ailesi yer almıştır. Serginin ardından Kırgız Devlet Filarmoni Konser Salonunda yapılan etkinlikte Kırgız Devlet sanatçısı Roza Amanova ve Mercan Grubu tarafından “Rahmankul Han Destanı” seslendirilmiştir. Akademisyen ve araştırmacıların konuştuğu programda aile adına Rahmankul Han’ın oğlu Muhammed Arif Kutlu bir konuşma yapmıştır. Program akşamında organizasyon komitesi tarafından misafirlerin onuruna akşam yemeği verilmiştir.²¹⁵

Etkinlik kapsamında Rahmankul Han’ın hayatını anlatan Ayımkan Camankulova ve Bayas Tural tarafından hazırlanan *Rahmankul Han cana Anın Mezgili (Rahmankul Han ve Dönemi)* adlı kitap yayımlanmıştır.²¹⁶ Anma programının devamı niteliğinde 26 Ekim 2014 tarihinde İstanbul Zeytinburnu Kültür Merkezinde Türk Dünyası Belediyeler Birliği ve İBB Kültür A.Ş. desteğiyle “Doğumunun 100. Yılında Rahmankul

²¹⁴ “Afgan Pamiri Kırgızlarının Yöneticisi Rahmankul Han” sergisi hk. bkz. <https://kg.akipress.org/news:586216>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

²¹⁵ Roza Kutlu ile Yapılan Görüşme, İstanbul, Kasım 2018.

²¹⁶ Bkz. B. Tural ve A. Camankulova, (2013), *Rahmankul Han cana Anın Mezgili*, Bişkek.

Han” adıyla anma programı düzenlenmiştir.²¹⁷ Program öncesi Rahmankul Han’ın oğullarından Muhammed Ekber Kutlu ve Abdulmalik Kutlu’nun eserlerinden oluşan “Bir Dam-ı Dünya Masalı” adlı resim ve heykel sergisi açılmıştır. Ayrıca Ayşe Nur Sağın’ın *Rahmankul Han ve Dönemi*²¹⁸ olarak çevirdiği Ayımkan Camankulova ve Bayas Tural’a ait eser ve Abdulmalik Kutlu’nun hazırlayıp ilk baskısı İsviçre’de yapılan Pamir Kırgızlarının hayatını ve göçünü anlatan karakalem çalışması *Hicrete Uzanan Yol: Pamir Kırgızları*²¹⁹ adıyla TDBB desteğiyle yayımlanmıştır.

2015 yılında Bişkek’te Rahmankul Han Müze evi açılmış ve Han’ın kişisel eşyaları, onun hakkında çıkan gazete, dergi ve ilmi yayınlar burada sergilenmeye başlamıştır. Kırgızların yaşadığı Yozgat’ın Yenifakılı İlçesi TOKİ konutları bölgesinde 2017 yılında inşa edilen camiye Hacı Rahmankul Han adı verilmiştir.²²⁰

1.10. Rahmankul Han’ın Kişiliği

Nazif Shahrani yaptığı röportajda Rahmankul Han’a hayatında kimi örnek aldığını, babasından mı yoksa amcasından mı daha çok etkilendiğini sormuştur.²²¹ Rahmankul Han amcasının ticaretle uğraşan, insan ilişkilerine önem veren biri olmakla beraber siyasi konulara ilgisinin olmadığını, babasının ise bu konularda çok yetkin olduğunu söylemiştir.²²² Küçüklüğünden itibaren siyasi işlere, toplumsal meselelere ilgi duyarak babasını örnek almıştır. Ancak babası kadar sert biri olmadığını, halka karşı daha anlayışlı ve mülayim davrandığını söyleyerek bu yönüyle amcasından etkilendiği anlaşılmaktadır.

Cabbarkul Binbaşı siyasi bir kişilik olarak öne çıkmış, sert, otoriter, prensiplerinden taviz vermeyen bir kişiliktir. Bunun yanında eğitime, ilme önem veren biridir. Oğlunun iyi yetişmesi için özen göstermiştir. Rahmankul ilk eğitimini babasının

²¹⁷ “Doğumunun 100. Yılında Rahmankul Han” programı hk. bkz. <http://www.zeytinburnu.istanbul/Haberler/DOGUMUNUN-100-YILINDA-Rahmankul-Han>, Erişim Tarihi: 07.02.2019; <https://www.oncevatan.com.tr/son-turk-hani-rahmankul-han-makale,32022.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

²¹⁸ Bkz. B. Tural ve A. Camankulova, (2014), *Rahmankul Han ve Dönemi*, çev. Ayşenur Kırgız Sağın, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.

²¹⁹ Bkz. Malik Kutlu ve Bernard Repond, (2014), *Hicrete Uzanan Yol: Pamir Kırgızları*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.

²²⁰ Hacı Rahmankul Han Camii hk. bkz. <http://www.ilerigazetesi.com.tr/ilceler/dualarla-acildi-h43802.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

²²¹ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-6.

²²² M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-6.

evinde kurduğu okulda onun kâtibi ve imamından ders alarak başlamıştır. Cabbarkul Binbaşının evi her zaman âlim, tüccar, idareci çeşitli misafirlerle dolup taşmaktadır. Rahmankul buradaki sohbetlere tanık olmuş, gelen insanlara sorular sorarak çok şeyler öğrenmiştir. Amcası Ömerkul Kervanbaşı ticaret ile uğraşan ve ailenin tüm işlerini üstlenen biridir. Kişilik olarak daha mülayim, sevecen, yardımsever biridir.

Rahmankul çok küçük yaşlardayken büyük adam olmayı, yönetici olmayı, halka hizmet etmeyi hayal ettiğini anlatmıştır.²²³ Toplumsal meselelere kayıtsız kalmayışı, haksızlığa karşı çıkışı genç yaşında onu toplumda söz sahibi biri olarak ortaya çıkarmıştır. Kırgızların askere çağırılma olayında Kırgız ileri gelenlerinin bu sorunu çözmesi için ona müracat etmesi, onun toplumda sahip olduğu yeri göstermektedir. Bu süreçte gösterdiği cesaret, aldığı sorumluluk ona liderlik yolunu açmıştır.²²⁴

Rahmankul Han'ın babası düşmanları tarafından Türkçü, Türklerle irtibatı var diye suçlanmıştır. Baba evi Türk Dünyasından Kırgız, Özbek, Uygur, Türk birçok ziyaretçiyi ağırlamıştır. Rahmankul böyle bir ortamda büyümüştür. Küçükken amcasıyla gittiği Tağarma, Taşkurgan, Kaşgar gibi bölgelerde gördüğü Çinli, Rus idarecilerin yerine neden bizlerden değil? Neden Kırgız, Uygur, Özbek idareciler yok diye sorguladığını söylemiştir.²²⁵ Genç yaşında babasıyla beraber Sovyet askerleri tarafından zehirlenmesi, tutuklanarak hapsedilmesi, Doğu Türkistan'da Çinlilerin yaptığı zulüm, Afganistan'da Türk soylulara yapılan ayrımcılık onun milliyetçi kişiliğini perçinleyen hadiselerdir. Bir yandan Rus, diğer yandan Çin ve Afgan baskısı altında Kırgız dilini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini korumak en önemli amacı olmuştur.

Rahmankul Han istişareye önem vermiştir. Halkın seçimi ve teveccühüyle han seçildikten sonra her meseleyi aksakallardan oluşan mecliste görüşerek, herkesin fikrini alarak meseleleri toplumsal uzlaşa ile çözmeye çalışmıştır.²²⁶ Boylar arasındaki dengeye dikkat etmiş, Aksakallar Meclisinde her boyun liderinin bulunmasına özen göstermiştir.

²²³ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0483_SideA-10.

²²⁴ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 59.

²²⁵ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0483_SideA-10.

²²⁶ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 63.

Rahmankul Han insanlara karşı yumuşak ve sevecen davranarak halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır.²²⁷ Her zaman toplumla iç içe olmaya özen göstermiştir. Obası her zaman misafirlerle dolup taşmaktadır. Oğlu Abdulmalik'in eşi Camalbibi, kayınpederi Rahmankul Han'ın misafirlere çok önem verdiğini, yemeklerini her zaman onlarla beraber yediğini ve bu konuda çok titiz olduğunu, yemeğe katılamadığı zaman oğullarından birini mutlaka yerine gönderdiğini anlatmaktadır.²²⁸ Camalbibi ayrıca Han'ın insanlarla olan ilişkisine dair şunları anlatmıştır:

Hanaacim²²⁹ insanlarla çok yakından ilgilenir, işiyle, ailesiyle ilgili sorular sorardı. Ne iş yapar? Kaç tane hayvanı var? Ne kadar süt elde ediyor? Bu sütü nasıl değerlendirir? Eşi tutumlu mu? Oğullar işte kendisine yardım ediyor mu? Ayrıntılı sorulardan sonra işle ilgili, genel hayatla ilgili öğütler verir, onu çalışmaya, tutumlu olmaya davet ederdi. Bir sıkıntısı, derdi varsa halletmeye çalışır, elinden gelen yardımı yapardı.²³⁰

Rahmankul Han zengin bir insan olmasına rağmen israfa karşıdır. Ailesinin çok hizmetli çalıştırmasını hoş görmemiş, kendi işlerini kendilerinin yapmalarını istemiştir. Düğün ve cenazelerde çok masraf yapılmasına karşı çıkarak halka örnek olması için kızı Hatimbibi'yi çok mütevazı bir düğünle evlendirmiştir.²³¹ Rahmankul Han halkının çay, sigara gibi Pamir'in şartlarında lüks tüketim sayılabilecek ürünlere rağbet etmesini hoş karşılamamıştır. Vahan bölgesindeki Taciklerin etkisiyle Kırgızlar arasında Afyon kullanımının yaygınlaşması üzerine Aksakallar Meclisinde afyon satan tüccarların Pamir'e girişinin engellenmesi, afyon kullananların cezalandırılması ile ilgili karar alınmasını sağlamış ve uygulamıştır.²³²

Rahmankul Han kendisine muhalefet eden, onu kötüleyen insanlara karşı dışlayıcı davranmadığını, bu tür meseleleri görmezden geldiğini, kin tutmadığını özellikle

²²⁷ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 20.

²²⁸ Camalbibi Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 18 Temmuz 2018. Camalbibi Rahmankul Han'ın üçüncü oğlu Abdulmalik'in eşidir.

²²⁹ Han ve hacı kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan hitap şeklidir. Rahmankul Han'a "Hansahip" , "Hanaacim" olarak hitap edilmiştir. Afganistan'da hükümet tarafından gönderilen yazılarda "Rahmankul Han Afgani Pasiban-ı Pamirat" şeklinde hitap edilmiştir. Rahmankul Han'ın ailesi Afganistan'da "Rahmani" soyadını kullanmıştır. Aile Türkiye'ye geldikten sonra "Kutlu" soyadını aldı.

²³⁰ Camalbibi Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 18 Temmuz 2018.

²³¹ Hatimbibi Seçilmiş ile Ulupamir'de evinde görüşme, 13 Temmuz 2018.

²³² Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018; S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 16

belirtmiştir.²³³ Onun bu davranışı insanların ona daha çok teveccüh etmelerini sağlamıştır.

Rahmankul Han yeni insanlarla tanışmayı, onlara soru sormayı çok severdi. Soru sormak ve sorarak öğrenmek ona göre anlamının ve öğrenmenin en etkili yoludur. Muhammed Ekber babasının soru sormaya çok önem verdiğini, onları sürekli soru sormaya teşvik ettiğini, hatta çok soru sormadıkları için onları eleştirdiğini söylemiştir. Shahrani, Han hakkında “ulusal ve uluslararası olaylar hakkında da son derece meraklı biriydi ve dışarıdan gelen tüm ziyaretçilerine ve resmi konuklarına sürekli sorular sorardı” diye yazmaktadır.²³⁴

Han küçükken aldığı eğitimini hayat boyu devam ettirmiş; okuma ve öğrenme merakı ömür boyu sürmüştür. Kabil’den tedarik ettiği, roman dâhil çeşitli türlerdeki kitapları okur; gazeteleri takip eder ve devamlı radyo dinlerdi.²³⁵ Kendi tecrübe ve birikimini yeni nesillere aktarmak için babasının geleneğini takip ederek evinde kurduğu okulda çocuklarına ve Kırgız gençlerine eğitim vermiştir. Burada dini dersler yanında Kabil’den getirdiği Milli Eğitim müfredatına uygun kitapları da okutmuştur.²³⁶

Rahmankul Han güler yüzlü, sıcakkanlı, tanıştığı insanları cezbeden, karşısındakine güven veren biridir. Vakarıyla, duruşuyla; konuşması ve bilgisiyle insanları etkileyen, onlarda iz bırakan bir şahsiyettir. Pamir’i ziyaret eden seyyah ve araştırmacılar ondan çok etkilenmiş, eserlerinde ondan saygı ve övgüyle bahsetmişlerdir. Onların Rahmankul ile tanışıklığı uzun yıllar süren dostluklara dönüşmüştür.

Uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra 1949 yılında Pamir’e ayak basan Shor çifti “dürüst ve güler yüzlüydü. İçgüdüsel olarak ona güvenebileceğimizi hissettik” dedikleri Han’a hayatlarını emanet etmiş “Kırgızların hanı çok akıllı, durumu hemen kavrayıp doğru çözüm üreten, fiziğine uygun güzel giyinen biridir” diyerek ona hayranlıklarını dile getirmiştir.²³⁷ Rémy Dor Rahmankul Han ile ilk defa Afganistan Dış İşleri Bakan yardımcısı. A.G. Revan Ferhadi’nin odasında tanışmış daha sonra

²³³ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-6.

²³⁴ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 63.

²³⁵ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 62; Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 32.

²³⁶ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir’de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

²³⁷ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 19; B. Tural ve A. Camankulova, (2014), a.g.e., s. 37.

Britanya Elçiliği'nin onun onuruna verdiği yemekte bir araya gelmiştir. Han'dan çok etkilenen Dor onun hakkındaki ilk düşünce ve izlenimlerini şöyle dile getirmiştir:

İtiraf etmek gerekirse onun kendi milletinden çok uzakta, bambaşka şartlar altında bu kadar özgüvenle ve özgürce hareket etmesine, insanların ona gösterdiği saygıya hayret ettik. Rahmankul Han, asalet sahibi bir kimseye yakışır şekilde davranıyor, tavır ve duruşundaki nefasetle herkesi kendisine karşı saygı ve hürmete adeta mecbur ediyordu. Keskin öngörüsü ve en karmaşık meseleleri bile hemen kavrayan kıvrak zekâsı insana onunla konuşurken ihtiyatlı olmak gerektiğini hatırlatıyordu. Gayet müphem meseleleri kolaylıkla çözüme kavuşturacak şekilde açıklayıcı bir üslupla konuştuğuna, düşündüklerini büyük bir nezaketle ifade ettiğine defalarca şahit olduk. Evet, onunla bulunduğumuz sürede, belagat sanatını büyük bir maharetle kullanan ve zengin bir sözlü edebiyat geleneğini bütün canlılığıyla devam ettiren büyük bir milletin mensuplarına ve sahip oldukları bu yeteneğe gıptayla baktık. Biz Avrupalılar bu gelenekten bir hayli uzaklaştık.²³⁸

1.11. Kırgızların Tarihindeki Yeri ve Önemi

Rahmankul Han Pamir Kırgızlarının lideri ve hanı olarak bilinmektedir. Peki, Pamir'deki yönetim sistemini hanlık diyebilir miyiz? Rahmankul Han gerçek bir han mıdır? Bu sorulara Pamir Kırgızlarının tarihine bakarak cevap aranabilir.

Kırgızlar Pamir'in engin bozkırlarında bir bölgeden diğerine göç ederek özgürce yaşamaya alışmıştır. Pamir'in yüksek dağları, uzak coğrafyası, konargöçer hayat tarzının getirdiği dinamik sosyal yapı, Kırgızların özgürlüğe düşkün tabiatı herhangi bir gücün Kırgızlar üzerinde tam hâkimiyet kurmasına izin vermemiştir.

XVI. yüzyılda Buhara Emiri Abdullah Han Vahan, Şuğnan, Roşan gibi küçük hanlıkları işgal ederek Pamir'e ulaşmış ancak Kırgızları tam anlamıyla egemenliği altına alamamıştır.²³⁹ Appak Hoca'nın davetiyle 1673 yılında Kaşgar'a gelen Kalmuklar tüm Doğu Türkistan'ı işgal edip Pamir'in merkezi Murgab'a kadar ulaşmıştır. Çin kaynakları Kalmuk Hanlığı'nın en güçlü olduğu dönemde bile Pamir Kırgızlarına boyun eğdiremediğinden bahseder.²⁴⁰ Kalmukları ortadan kaldıran Çinliler Appak Hoca'nın soyundan Burhanuddin ve Hoca Cihan'ı Kaşgar'da yönetime getirerek onlar üzerinden Doğu Türkistan'a hâkim olmak istemiş ancak hocaların bağımsız politika yürütmesi üzerine bölgeyi işgal için askerlerini göndermiştir. 1759 yılında

²³⁸ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 21; B. Tural ve A. Camankulova, (2014), a.g.e., s. 53.

²³⁹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 15.

²⁴⁰ B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 59.

Kaşgar'ı işgal eden Çin askerleri kaçmak zorunda kalan Hocaları takip ederek Pamir'deki Caşilköl'e kadar gelmiştir.²⁴¹ Bu tarihten itibaren Pamir Çin egemenliğine girmiştir. Çin idaresi Kırgız ileri gelenlerinden yöneticiler atayarak onların senede bir kez Kaşgar'daki bölge valisine gelip bağlılıklarını bildirmeleriyle yetinmiş, Kırgızlardan vergi almamış, sadece sınırdaki bazı görevleri yerine getirmelerini istemiştir.²⁴² Çinlilerin yerleşik halk üzerinde kurdukları hâkimiyet ve baskıyı Kırgızlar üzerinde kuramadığı kaynaklarda yazmaktadır.²⁴³ Kırgızlar Doğu Türkistan'daki siyasi olaylarda aktif rol oynayarak Çin yönetimine karşı yapılan birçok isyana katılmıştır. Bölgedeki karışıklıktan faydalanan Hokand Hanlığı 1832 yılında bölgede kaleler inşa ederek, yöneticiler atayarak Pamir Kırgızlarını hâkimiyeti atına almaya çalışmıştır. Kırgızlar Hokand'ın atadığı zalim ve baskıcı Tilla Datka'ya karşı isyan ederek onu öldürmüştür.²⁴⁴

Çarlık Rusya'sı 1876 yılında Hokand Hanlığını ortadan kaldırıncaya ona bağlı topraklar Rus egemenliğine girmiş ve bu dönemde Pamir'de Rus ve İngiliz rekabeti başlamıştır. İngilizler Rusların Hindistan'a girişini engellemek için bölgeyi Afganistan ve Çin arasında paylaşdırmayı amaçlamıştır. Çarlık Rusya'sı ise bölgeye asker göndererek Pamir'in kendi etki alanında olduğunu göstermiştir. Büyük Britanya ve Çarlık Rusya'sı arasında yapılan 1895 Anlaşmasıyla Pamir üç ülke arasında paylaşılmış ve bölgenin büyük bölümü Rus hâkimiyetine girmiştir. Stratejik öneme sahip bölgeyi elinde tutmak için Ruslar Kırgızlarla iyi geçinmeye çalışmış ve onları vergiden muaf tutmuştur. Çarlık Rusya'sı dönemi araştırmacılarından İ. Sulutskiy "Pamir Kırgızları neredeyse tam bir özerkliğe ve din özgürlüğüne sahiptir. Vergi ödemezler" diye yazmıştır.²⁴⁵ Ruslar Kırgızların bir bölgeden diğerine başı buyruk göçlerini engellemeye çalışsalar da başarılı olamamıştır. Pamir Kırgızları tarih boyunca işgalci güçlere karşı mücadele ederek ve gerektiğinde başka bölgelere göç ederek bağımsızlıklarını korumuştur. Pamir'in yüksek dağları, uzak coğrafyası dış güçlerin

²⁴¹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 18.

²⁴² B. L. Grombçevski, (1891), "Doklad Podpolkovnika Grombçevskovo çitanny v Nikolaevskoy Akademii Generalnovo Ştaba 14 Marta 1891 g.", s. 8, <http://static.turclubmai.ru/papers/2218/genshtab.html>, Erişim Tarihi: 14.09.2018.

²⁴³ A. Serebrennikov, (1900), *Oçerk Pamira*, S-Peterburg, s. 66.

²⁴⁴ B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 62.

²⁴⁵ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 126.

bölgede tam olarak hâkimiyet kurmasına izin vermemiş ve Kırgızlar Pamir’de özerkliklerini korumuştur.

Afgan Kırgızları 1935 yılına kadar Rus Pamirindeki meraları kullanmaya devam etmiştir. Çin Pamiri’yle sosyal ve ekonomik ilişkiler 1949 yılına kadar sürmüştür, Kırgızlar bölgede serbestçe göçüp konmaya devam etmiştir. Afgan Hükümeti ülkenin bu uzak ve ücra köşesine tam olarak hâkim olamadığı gibi Sovyet taciz ve saldırılarına karşı topraklarını ve vatandaşlarını korumakta aciz kalmıştır. Kırgızlar hükümetin atadığı karyadarı iktidardan uzaklaştırıp aralarından birini han seçerek geleneksel yönetim biçimlerini devam ettirmiş, öne sürdükleri gerekçelerle hükümete asker vermeyi ret etmiştir. Kırgızlar askerlikten ve vergiden muaf tutulmuştur. Bu şartlar altında Kırgızların Pamir’de “de facto” özerk bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Afganistan Kralı Zahir Şah’ın Rahmankul’a Pasiban-ı Pamirat (Pamirlerin Korucusu) unvanı vermesi, Kırgızları askerlikten muaf tutup sınırları korumakla görevlendirmesi bir yönden onun Kırgızların özerkliğini tanıdığı anlamına gelebilir.

Rémy Dor Zahir Şah’ın güvenini kazanan Kırgızların geniş bir özerklik elde ederek birçok haklardan faydalandıkları, vergi ödemediklerini, askerlik hizmetinden muaf tutularak sadece sınırların korunmasıyla mesul olduklarını anlattıktan sonra Kırgızların bir zamanlar Çin egemenliğinde elde ettikleri haklarla aynı ölçüde haklara sahip olduklarını yazmıştır.²⁴⁶ Süleyman Kayıpov Afganistan Devletinin Pamir Kırgızlarının yönetim biçimini hanlık olarak kabul ettiğini ifade etmiştir.²⁴⁷ Kırgızlar Afgan Pamiri’nde “de facto” özerk bir yapıya sahip olmuştur. Ancak bu durumun Afganistan tarafından hukuki olarak kabul edildiğine dair bir bilgi yoktur. Kayıpov ayrıca N. Shahrani’nin Van Kırgızlarının Pamir’deki hayatıyla ilgili kitap yazdığını kitabın adının “Orta Asya’nın Son Hanı” ya da “Orta Asya’nın Son Hanlığı” olacağını Hacı Rahmankul Han’ın gerçek han ve onun Pamir’deki yönetiminin gerçek hanlık olduğunu söylediğini aktarmaktadır.²⁴⁸

²⁴⁶ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 13.

²⁴⁷ Sulayman Kayıpov, (2009), a.g.e., s. 158; S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e.,17; Abdikerim Muratov, a.g.m., Birinci Bölüm: Ooğandağı Kündördün Kunu cana Kutu, <http://kmb3.kloop.asia/2013/04/23/abdy-kerim-muratov-azhy-sahy-b-rahmankul-han-ky-l-chokudagy-e-so-ku-ky-rgy-z-hany/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

²⁴⁸ Sulayman Kayıpov, (2009), a.g.e., s. 159; S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 17.

Afgan Kırgızlarının yönetim sistemindeki en yüksek merci handır.²⁴⁹ Handan sonra karyadar (muhtar) daha sonra boy ileri gelenleri, aksakallar ve mollalar gelir.²⁵⁰ Hanlık babadan oğula geçmez, han Aksakallar Meclisinde seçilir. Meclis hanı değiştirme yetkisine sahiptir. Pamir Kırgızlarında tek bir hanın yönettiği merkezi bir siyasal sistem daha önce görülmemiştir.²⁵¹ Bundan önce Kırgızlar biy ve bek adı verilen idareciler tarafından yönetilmiştir.²⁵² Bu idareciler toplum içinden çıkan güçlü, itibarlı, yetenekli kişilerden oluşmuştur. Bazı durumlarda onların iktidarı dış güçler tarafından tanınmış ve onaylanmıştır.²⁵³

Rahmankul Han şahsi yetenekleri sayesinde Pamir’de daha önce hiç bir Kırgız’ın sahip olamadığı güce ve zenginliğe ulaşmıştır.²⁵⁴ Kabil’le kurduğu doğrudan ilişki ve Zahir Şah’ın verdiği yetki bu gücü perçinlemiştir. Onun şahsında hanlık merkezi ve güçlü bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Shahrani bu konuya değinmiş “Han sahip olduğu ekonomik nüfuzla şimdiye kadar Pamir’de hiç kimsede olmayan güç ve saygınlığa ulaşmıştır” diyerek “geleneksel eşitlikçi ve oldukça gevşek bir yapıya sahip olan Kırgız siyasal örgütü giderek daha merkezileşmiş, hafif otoriter ve “feodal” bir yapıya dönüşmeye başlamıştır” iddiasında bulunmuştur.²⁵⁵ Ancak Rahmankul Han istişareye her zaman önem vermiş ve tüm konuları Aksakallar Meclisinde ele almıştır. Ekonomik ve siyasi nüfuzunu Kırgızların refahı için kullanmaya çalışmıştır. Bu anlamda onun gücünü otoriter olarak adlandırmak pek gerçekçi olmamaktadır.

Afganistan idari yapısı içinde Vahan ilçesine bağlı olan Afgan Pamiri’nde hükümetin atadığı karyadarlar görev yapmıştır. Karyadar Arapça “Karya”-köy ve Farsça “dar”-

²⁴⁹ S. T. Kayıpov, (2017), a.g.e., s. 18; M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 164.

²⁵⁰ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 22-23.

²⁵¹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 171.

²⁵² XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Çin egemenliği altındaki Kırgızların üç bek tarafından yönetildiği bilgisi kaynaklarda geçmektedir. A. G. Skerskiy, (1982), *Kratkiy Oçerk Pamira*, Sbornik Geografiçeskih, Topografiçeskih i Statiçeskih Materialov po Aziyi, Vıpusk L, SPb, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/18801900/Skerskij/ocerk_pamira_1892.htm, Erişim Tarihi: 24.09.2018.

²⁵³ Çinliler Kırgızların iç yönetimine karışmayarak biy ve bekleri yönetici olarak tanımış ve onaylamıştır. Rus idaresi döneminde de yöneticiler boyların ileri gelenlerinden seçilmiştir.

²⁵⁴ XIX. Yüzyıl Rus arşiv belgelerinde Pamir Kırgızları arasındaki zengin kişiler ve onların sahip olduğu hayvan sayıları hakkında bilgiler mevcuttur. Sariteyt boyundan Hudaynazaroğlu Kurumşubek (1500 koyun, 30 at, 30 yak, 10 deve), Tilekmat Bay ve Cangir Bay (1200’e yakın koyun), Koçkor uruşundan Tilemiş Bay (1500’e yakın koyun). O dönemdeki en zengin kişilerin hayvan sayısının 1500’ü geçmediği görülür. B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 94.

²⁵⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 184, 226.

sahip sözcüklerinden oluşmakta olup muhtar anlamına gelmektedir.²⁵⁶ Büyük Pamir ve Küçük Pamir'i ayıran Vahan sıradağları kışın geçit vermez. Ulaşım ancak yaz aylarında mümkün olur ve bu da iki günlük yoldur. Bu nedenle iki Pamir'de ayrı karyadarlar görev yapmıştır. Büyük Pamir'de sırasıyla Alamhan Naip, Turdukul Naip, Abdulsamat Akcoloğlu, Calil Akcoloğlu; Küçük Pamir'de Gocali Gıdırşaoğlu, Toktosun Halıkuloğlu, Sartbay Arzıkuloğlu, Kozubay Orazmambetoğlu, Yakup Ahun, Rahmankul Cabbarkuloğlu, Matkarim Toktosunoğlu, Astanabek Tolubayoğlu karyadarlık yapmıştır. Küçük Pamir'de Rahmankul Han kendisi bizzat olduğu için bu görev onun uhdesine bulunmuştur. Matkarim ve Astanabek Rahmankul Han Çin Pamiri'ndeyken görev yapmıştır. Han daha sonra bu görevi oğlu Abdulvekil'e vermiştir. Han Küçük Pamir'deki tüm işlerle bizzat ilgilenirken Büyük Pamir'de bu işi karyadara havale etmiştir.²⁵⁷ Karyadar tarafından çözilemeyen konulara müdahale etmiştir. Karyadar hanın katılımıyla yapılan Aksakallar Meclisinde belirlenmiştir.²⁵⁸ Karyadarlık görevine bakarak iki Pamir'i ayrı hanlar yönetmiştir demek doğru değildir. Karyadar devlet tarafından atanan veya Kırgızların belirleyip Afgan idaresinin onayladığı memurdur. Han ise Kırgızların seçimiyle işbaşına gelen tüm Kırgızların yöneticisidir. Rahmankul Han'ın şahsında bu makam güçlü merkezi yapıya dönüşmüştür. Afganistan kralı Zahir Şahın verdiği Pasiban-ı Pamirat (Pamir'lerin Koruyucusu-Pamirat çoğul anlamında olup Büyük Pamir ve Küçük Pamir kastedilmektedir) unvanı hanın iki Pamir'in de yöneticisi olduğu anlamına gelmektedir. Afgan Kırgızlarının sosyal yapısını inceleyen Rémy Dor "Afgan Pamiri'ndeki tüm Kırgızlar sadece Hacı Sahip Rahmankul Han'ın yönetimine tabidir" diye yazmıştır.²⁵⁹

Afgan Kırgızlarının yönetim yapısında karyadardan sonra boy ileri gelenleri bulunur. Kırgızlar konargöçer olarak yaşadığı ve sosyal yapıları boylardan oluştuğu için her boyun kendi lideri olur. Bu liderler boy içindeki söz sahibi insanlardan oluşur ve nüfuzları kendi boylarıyla sınırlıdır.

²⁵⁶ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 22.

²⁵⁷ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 22.

²⁵⁸ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 22.

²⁵⁹ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 21.

Aksakallar akli, bilgisi ve tecrübesiyle toplumda tanınan, itibar sahibi kişilerdir ve tüm boylar tarafından kabul görür. Aksakal boy ileri gelenleri arasındaki kişilerden olduğu gibi diğer şahıslar da aksakal olabilir. Aksakal tarafsızlığı ve iyi yargısıyla tanın kırk yaş üzerinde kişilerden olmalıdır.²⁶⁰

Mollalar dini hayatı yönetir ve çocukların eğitiminden sorumludur. Aksakallar Meclisi Han, boy ileri gelenleri, aksakallar ve mollalardan oluşur. Kırgız toplumunun önemli meseleleri konuşulur, karara bağlanır. Han Kırgız toplumunu karyadarlar, boy ileri gelenleri, aksakallar ve mollalar yardımıyla yönetmiştir. Bu yönetiminin dayandığı esaslar Afganistan kanunları, şeriat ve Kırgız örf-adetleridir.²⁶¹

Rahmankul Pamir Kırgızlarının hanı olmakla beraber aynı zamanda Pamir'deki en kalabalık boy olan Koçkor uruğunun lideridir.²⁶² O, bilgisi, tecrübesi ve sorunları çözmekteki ustalığıyla Pamir'in en büyük aksakalıdır. Dini hassasiyeti, bu alandaki bilgisi, kendi kurduğu okulda çocuklara verdiği eğitimle o ayrıca molladır. Pamir'deki tüm meseleler ona danışılır ve onun tarafından çözülür.²⁶³

Küçük ölçekte meseleler boy ileri gelenleri ve aksakallar tarafından ele alınır, onların halledemediği konular han ve onun başkanlığındaki Aksakallar Meclisinde çözülür. Han dini konularda mollalara danışarak meseleleri şeri kurallara uygun çözmeye çalışır.

Rahmankul Han toplumsal meselelere gösterdiği hassasiyet, sorunları çözmedeki ustalığı ve adaletli kararları sayesinde tüm Kırgızların güven ve saygısını kazanmıştır. Zamanla ünü ve etkisi Pamir'i aşarak Vahan Koridoru ve Badahşan'a yayılmıştır. Bu bölgedeki insanların da sorunlarını danıştığı, çözüm aradığı bir merci olmuştur.²⁶⁴ Rémy Dor Pamir'e beş günlük uzaklıktaki Kala-i Panca'dan Vahilerin kendi aralarında çözemedikleri bir konu için Han'a geldiklerine şahit olmuştur.²⁶⁵

Rahmankul Han büyük bir sürü sahibi ve girişimci olarak Pamir'in en zengin ve güçlü kişisi olmuştur. O öncülük ettiği yöntemlerle meraların verimli kullanılmasını ve yeni

²⁶⁰ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 156.

²⁶¹ S. T. Kayıpvov, (2017), a.g.e.,s. 18; M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 63.

²⁶² M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 154.

²⁶³ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 22.

²⁶⁴ S. T. Kayıpvov, (2017), a.g.e., s. 17.

²⁶⁵ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 21.

otlakların oluşmasını sağlamıştır.²⁶⁶ Ayrıca sürülerini saan²⁶⁷ ve amanat sistemi üzerinden halka dağıtarak hayvanların daha iyi bakılmasını ve çoğalmasını sağlamıştır. Han sahip olduğu sürülerin denetim ve gelişimini ciddi bir hespla takip etmiştir. Bu sayede 16.400 küçükbaş, 720 yak, 18 deve ve 15 attan oluşan bir sürüye sahip olmuştur.²⁶⁸ Bu da onu Pamir'in en zengin kişisi yapmıştır. Ayrıca Vahilere olan tahıl bağımlılığından kurtulmak için Sarhad çevresinde tarım arazileri satın almıştır. Han saan ve amanat sistemleriyle sürülerini ihtiyaç sahiplerine dağıtarak onların geçimlerini sağlamalarına yardım ettiği gibi Vahan'daki arazilerinden elde ettiği tahılı da ihtiyaç sahiplerine dağıtarak yardımda bulunmuştur.



²⁶⁶ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 179.

²⁶⁷ Saan bir hizmet mukabilinde sağmal hayvanı muvakkat istifade için vermek. Bkz. K. K. Yudahin, (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara, s. 627; Saan Kırgızlar tarafından bilinen ve uygulanan bir sistemdir. Bu sistemde zengin sürü sahibi yazın yoksul ailelere süt ve yününden faydalanmaları için bir miktar hayvanı geçici olarak verir. Sonbaharda hayvanlar süttten kesildiği vakit sahibine geri verilir. Shahrani amanat'ın saanın gelişmiş bir şekli ve yeni bir uygulama olduğunu yazmıştır. Bu uygulamada daha çok sayıda hayvan bir ailenin gözetimine verilir. Aile sürüye iyi baktığı sürece hayvanlardan elde ettiği süt ve yünü kullanma hakkına sahiptir. Sürü sahibi sadece mülkiyet hakkını muhafaza eder. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 179-180.

²⁶⁸ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 177.

II. PAMİR BÖLGESİ VE PAMİR KIRGIZLARI

2.1. Pamir Bölgesinin Coğrafi ve Fiziki Özellikleri

Pamir, Asya Kıtası'nın ortasında Tanrı Dağları, Kunlun, Hindikuş ve Karakorum Dağları gibi dünyanın en yüksek dağ silsileleri ile çevrili, yüksek dağlar, platolar ve derin vadilerden oluşan bir bölgedir. Kaynaklarda Pamir Yaylası, Pamir Platosu, Pamir Dağ Sistemi olarak geçmektedir.²⁶⁹ Pamir'in büyük bölümü Tacikistan'da, diğer kısımları Afganistan, Çin ve Pakistan sınırları içinde yer alır.²⁷⁰

Pamir'in coğrafi sınırları konusunda ilim dünyasında iki farklı görüş vardır. Bazı ilim adamları Pamir'i geniş sınırlar içine alırken (N. A. Gvozdetski, O. E. Agahanyants, M.I. Çeykin)²⁷¹ diğerleri daha dar anlamda bir sınır çizer (K.V. Stanukoviç, L.F. Sidorov, D.L. Ivanov).²⁷² Geniş anlamda Pamir'in sınırları, kuzeyde Trans-Alay Sıradağları, doğuda Kaşgar Sıradağları, güneyde Hindikuş ve batıda Afganistan'ın Koh-i Lal Sıradağları ile Panc Nehri'nin kuzey yönüne giden dikey akışı boyunca uzanır.²⁷³ Bu sınırlar içinde Pamir klasik plato olmaktan ziyade, yüksek dağlar, geniş platolar, derin vadilerden oluşan dağlık bölge veya dağ sistemi olarak ortaya çıkar. Pamir'in

²⁶⁹ Plato vadilerle yarılmış, düz ya da hafif dalgalı yüzeyli alan. Fransızca bir sözcük olan platonun (plateau) karşılığı olarak Türkçede yayla sözcüğü de kullanılır. Ama yayla sözcüğü, beşeri ve iktisadi coğrafya açısından ekonomik bir olayı ifade ettiğinden bu kullanım bazen karışıklığa yol açabilir. Bu nedenle, coğrafyacılar jeomorfoloji terimi olarak plato sözcüğünü, beşeri ve iktisadi coğrafya terimi olarak da yayla sözcüğünü kullanmayı yeğlerler. Bkz. "Plato", (1994), *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık A. Ş., C. XXV, İstanbul, s. 322.

²⁷⁰ A. B. Postnikov, (2001), *Shvatka na "Krişe Mira". Politiki, razvedçiki i geografı v borbe za Pamir v XIX veke (Monografiya v dokumentah)*, Pomitniki istoričeskoj misli, Moskva, s. 33; O. E. Agahyanst, (1965), *Mezhdı Gindukuşem i Tyan-Şanem, İstoriya İzuçeniya Pamira*, Duşanbe, http://www.pamirgeo.ru/meg_gind_tian, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

²⁷¹ O. E. Agahyanst, a.g.e.; A. B. Pankov, (1914), *Geografičeskiy Oçerk Vostočnovo Pamira. İzvleçenie iz Doklada M. İ. Çeykina*, İzvestiya Turkistanskovo İmperatorskovo Ruskovo Geografičeskovo Obşestvo, Tom. 10, Vıpusk. 1, Taşkent, s. 163-164.

²⁷² L. F. Sidorov, (1975), "Şto Je Vse-Taki Nazıvat Pamirom?", *Stranı i Narodı Vostoka*, Vıp. XXVI-Pamir, Moskva, s. 5-6; D. L. İvanov, (1975), "Şto Nazıvat Pamirom?", *Stranı i Narodı Vostoka*, Vıp. XVI., Pamir, Moskva, s. 131-132.

²⁷³ O. E. Agahyanst, a.g.e.

2/3 bölümü Tacikistan'ın Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi sınırları içinde yer alırken, Çin Pamiri olarak bilinen doğu kısmı Uygur Özerk Bölgesi'nde, Afgan Pamiri ve Afgan Badahşan'ının doğu kısmını içeren güney kısmı ise Afganistan sınırları içinde yer alır. Bu görüşü savunanlar bölgenin batısı ve doğusu arasındaki yeryüzü rölyefinin farklılığına rağmen jeolojik özelliği, bitki örtüsü, iklimi, toprak tipi, yeryüzü şekillerinin oluşumu gibi konularda büyük benzerlik gösterdiğini, bu benzerliğin Pamir'i komşu bölgelerden ayırdığını ileri sürerek tüm bölgeyi Pamir olarak adlandırmanın doğru olacağını dile getirmişlerdir. Ancak bölgenin dağlık doğu kısmını Doğu Pamir, derin vadilerle yarılmış batı kısmını ise Batı Pamir olarak adlandırmışlardır.²⁷⁴

Bu görüşe katılmayan ilim adamları Pamir'in sınırlarını daha dar anlamda çizerek yukarıda sınırları çizilen bölgenin yalnız "doğu kısmının" Pamir olarak adlandırılması gerektiğini söylemektedir.²⁷⁵ Bu araştırmacılara göre Pamir kavramı Pamir Platosu ile ilişkilidir. Kaynaklara baktığımızda XIX. yüzyıldan başlayıp 1930'lara kadar araştırmacıların çoğunluğunun bu görüşü savunduğunu görüyoruz. 1930'lardan sonra geniş anlamda Pamir tanımının genel kabul gördüğü ve bu şekilde ilim dünyasında kullanıldığına şahit oluyoruz.²⁷⁶ Pamir'in ilk araştırmacılarından olan ve 1883 yılında Kurmay Yüzbaşı Putyata'nın başkanlığındaki araştırma gezisine katılarak bölgeyi bizzat gezen maden mühendisi D.L. İvanov 1885'de yazdığı "Pamir Neresidir?" adlı makalesinde yerli halk için Pamir'in belirli bir coğrafi alan olduğunu belirterek bölgenin sınırlarını çizmiş ve Pamir'i plato olarak tanımlamıştır.²⁷⁷

D.L. İvanov'un makalesinden yaklaşık yetmiş sene sonra Sovyet araştırmacı K.V. Stanukoviç "Tekrar Pamir Neresidir?" adlı yazısında İvanov'un makalesine atıfta bulunarak onun görüşünü savunmuş ve Pamir kavramının dar anlamıyla kullanılması gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁸ L.F. Sidorov 1975 yılında "Yani Pamir Neresidir?" adlı makaleyle İvanov ve Stanukoviç'in makalelerine aynı adla atıfta bulunarak, onların izinden gitmiş ve yeni bilgilerle bu tezi güçlendirmiştir. Sidorov Pamir'in kuzey, doğu ve güney sınırlarının tartışma konusu olmadığını ve herkesçe kabul gördüğünü;

²⁷⁴ O. E. Agahanyants, a.g.e; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 4.

²⁷⁵ L. F. Sidorov, a.g.m., s. 5-12; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 4.

²⁷⁶ L. F. Sidorov, a.g.m., s. 7.

²⁷⁷ D. L. İvanov, , a.g.m., s. 132-133.

²⁷⁸ L. F. Sidorov, a.g.m., s. 10.

ancak esas sorunun batı sınırı, yani Badahşan sınırıyla ilgili olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Pamir tanımıyla ilgili farklı görüşlerin olmasının bir nedenini Ön Asya ve Orta Asya'nın²⁷⁹ Pamir-Alay ve Tanrı Dağları bölgesindeki doğal sınırlarının net olmayışından kaynaklandığını belirtmiş, Ön Asya ve Orta Asya bölgelerinin tanımlarını yaparak Badahşan bölgesini Ön Asya, Pamir'i ise Orta Asya sınırlarına dâhil etmiştir.²⁸⁰

Yukarıda iki farklı görüşü açıklamaya çalıştık. Geniş anlamda Pamir kavramını savunanlar, bölgenin batısı ve doğusu arasındaki farklılıkları, bölge halkının ve tarihi kaynakların verdiği bilgileri dikkate almaksızın, Pamir'e salt coğrafi alan olarak bakmaktadırlar. Ancak bölgenin batısı ve doğusu arasındaki farklılıklar belirgindir. Bölgenin doğu bölümü yüksek dağlık manzara arz ederken etrafı alçak dağlarla çevrili geniş, düz vadi ve göl havzalarından oluşmaktadır. İklim olarak daha soğuk ve kuraktır. Tarım için uygun değildir. Pamir platosu olarak adlandırılan yer bu bölümdür ve klasik plato tanımına uymaktadır. Bölgede eskiden beri konargöçer olarak yaşayan Türk kökenli Kırgızlar yaşamaktadır. Batı bölümü ise yüksek dağlar arasında kalan dar ve derin yarılmış vadi ve kanyonlardan oluşur. Dağlar ve vadiler arasındaki yükseklik farkı keskindir. İklimi daha yumuşak ve ılımandır. Tarım için uygundur. Her çeşit sebze ve meyve yetişir. Burada eskiden beri tarımla uğraşan doğu İran dilinde konuşan Hint-ari kökenli Dağ Tacikleri veya diğer adıyla Pamir Tacikleri yaşar. Bu bölge tarihte Badahşan'ın bir bölümü olarak Vahan, Darvaz²⁸¹, Şuğnan²⁸² gibi bölgesel isimlerle anılmıştır. Pamir'in batısı olarak çizilen bu bölüme Dağlık Badahşan demek daha uygundur. Bölgenin doğu kısmı ise gerçek Pamir'dir.

Geniş anlamda sınırları çizilen Pamir bölgesinin doğu bölümünü oluşturan Pamir Platosu araştırma konumuzun asıl alanıdır. Pamir Platosunun sınırları kuzeyde Trans-Alay Sıradağları, doğuda Kaşgar Sıradağları, güneyde Vahan Sıradağları ile çevrili

²⁷⁹ Coğrafi olarak Orta Asya denilen bu bölge tarihi terminolojide Türkistan'ın bir parçasıdır.

²⁸⁰ L. F. Sidorov, a.g.m., s. 5-12.

²⁸¹ Büyük bölümü günümüz Tacikistan sınırları içinde, bir kısmı Afganistan'da kalan ve tarihte Darvaz miri tarafından yönetilen bölge. Bkz. <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Badahschan/primtext1.phtml>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

²⁸² Büyük bölümü günümüz Tacikistan sınırları içinde bir kısmı Afganistan'da kalan ve tarihte Şuğnan miri tarafından yönetilen bölge. Bkz. <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Sugnan/text.phtml?id=1467>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

olup batısında Dağlık Badahşan Bölgesi yer alır.²⁸³ Deniz seviyesinden 3500-4000 metre yükseklikte olmasına rağmen yeryüzü şekilleri fazla engebeli değildir.²⁸⁴ Bölge etrafı çok yüksek olmayan dağlarla çevrili geniş, düz vadiler ve göl havzalarından oluşur. Göl ve ırmak boyları yeşil olmakla beraber bölgenin genel görünümü gri-kahverengi tondadır. Her taraf taş, çakıl ve kayalarla kaplıdır. Dağların zirvelerinde her zaman kar ve buzul vardır.²⁸⁵

Pamir’de sert karasal iklim hüküm sürer. Bölgeyi kuşatan yüksek dağlar nemli hava akımının içeriye girmesini engeller. Bu da bölgenin aşırı kurak olmasına yol açar. Yıllık yağış miktarı ortalama 75-100 mm geçmez.²⁸⁶ Kışlar soğuk ve uzun, yazlar ise kısa, ılık ve kuraktır. Kışın en düşük sıcaklık -50 dereceyi görürken, yazın en yüksek sıcaklık +20 dereceyi geçmez.²⁸⁷ Ayrıca bölgede günlük sıcaklık farkları çok değişkendir. Bununla ilgili Yüzbaşı P.A. Kuznetsov yaptığı ölçümde bize şu bilgileri vermektedir: "1893 yılı 30 Ocakta gölgede sıcaklık -18 derece iken aynı vakitte güneşli yerde sıcaklık +7,5 dereceyi göstermektedir. Aynı günün gecesinde ise sıcaklık -43 dereceyi bulmuştur."²⁸⁸ Bu bilgiler bölgede sıcaklık farklarının ne kadar fazla olduğunu görmemizi sağlar. Bölgede yazın ve kışın sert rüzgârlar, tipi ve kar fırtınaları görülür.

Pamir bitki örtüsü bakımından zengin değildir. Ağaç türleri burada yetişmez. Dağ yamaçlarının yüksek yerleri, geçitler, taşlı ve kumlu alanlar tamamen bitki örtüsünden yoksundur. Yeşillikler genelde dere boyları ve su kenarlarında görülür. Burada bozkıra özgü bitki türleri hâkimdir. Koyun Yumağı, Sorguç Otu gibi bitkiler yetişir. Yamaçlarda yabani soğan sıkça görülür. Göl ve dere kenarları Ayak Otuyla kaplıdır. Bunların içinden yöre halkı için en önemlisi çalımsı bir bitki olan "Tersken"dir.²⁸⁹

²⁸³ L. F. Sidorov, a.g.m., s. 7; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 4.

²⁸⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 4; A. B. Postnikov, a.g.e., s. 34.

²⁸⁵ A. B. Pankov, a.g.e., s. 165.

²⁸⁶ A. B. Pankov, a.g.e., s. 179.

²⁸⁷ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 4; A. B. Postnikov, a.g.e., s. 36.

²⁸⁸ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 5.

²⁸⁹ Tersken Kırgızca isimlendirme olup çalımsı bir bitki türüdür. Bunlar koyun ve keçiler için iyi bir besin kaynağı oluştururken insanlar için bölgedeki sınırlı yakıt kaynağıdır. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 14

Pamir sert ve soğuk iklimine, fakir bitki örtüsüne rağmen hayvanlar âlemi bakımından zengindir.²⁹⁰ Burada birçok hayvan türünü görmek mümkündür. Pamir'in en önemli canlı türleri dağ keçileri ve dağ koyunlarıdır. Bir dağ koyunu cinsi olan Pamir Arkar'ı (*Ovis ammon polii*) çok meşhurdur. Marco Polo tarihinde ilk olarak Pamir bölgesinin bu güzel hayvanından bahsetmiştir.²⁹¹ İlim dünyası da bu türe onun adını vermiştir. Muhteşem, uzun, sarmal boynuzlarıyla çok görkemlidir. Yetişkin bir arkarın uzunluğu 120-200 cm, yüksekliği 90-120 cm ve ağırlığı 65-180 kg bulur. Yazın dağların yüksek zirvelerinde küçük sürüler halinde yaşarlar. Kışın vadilere inerler. Yaban keçileri ve koyunlarının dışında bölgede bozayı, kırmızı kurt, tilki, kar leoparı, büyük kulaklı tavşan ve bölgeye özgü çok sayıda uzun kulaklı marmot yaşar.²⁹² Kuş türleri olarak kartal, ördek, kaz, kulaklı toygar, keklik, kar akbabası ve dalgıç kuşunu sayabiliriz. Ayrıca birçok kuş türü Sibiry'a'dan Güney Asya'ya göç ederken Pamir'e uğrar. Nehir ve göller balık doludur. Birkaç çeşit sazan ve alabalık yaşar. Pamir'e özgü ilginç hayvanlardan biri evcil olarak yetiştirilen yaktır. Tibet sığırı olarak bilinen yak uzun tüylü kambur bir sığır türüdür. Yak Tibetçede bu cinsinin erkeğine verilen isimdir. Kırgızlar yaka "kotoz" derler ve yak besleyen tek Türk kökenli halktır. Yakın yaşam alanı Tibet, Himalaya ve Pamir'in yüksek bölgeleridir. Evcil türün dışında Tibet'te az sayıda yabani yak yaşar. Etinden, sütünden, kılından yararlanıldığı gibi yak ayrıca binek ve yük hayvanıdır.

Pamir yüksek dağlık bir bölge olarak kar ve buzullarla kaplı olduğundan göl ve akarsu açısından zengindir. Pamir üzerinde birçok göl vardır. Bu yüzden göller ülkesi olarak da anılır.²⁹³ Pamir'deki gölleri kapalı havza ve açık havza olarak ikiye ayırabiliriz. Kapalı havza göllerin en büyüğü Karagöl'dür ve iki bölümden oluşur. Gölün yüzeyi parlak mavi renkte olup suyu tuzlu ve acıdır. Kışın göl tamamen donar. Karacılga, Karart, Akcılga ve Muzkol nehirlerinin suyuyla beslenir. Bu kategorideki diğer bir göl Rangkö'l'dür. Rangkö'l ve Şorköl diye iki bölümden oluşur. Gölü besleyen birkaç akarsu vardır, ancak esas kaynağı yeraltı sularıdır. Gölün adı Kırgızca rang-sazlık ve

²⁹⁰ A. B. Pankov, a.g.e., s. 182; A. Serebrennikov, a.g.e., s. 52-53.

²⁹¹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 12; A. Serebrennikov, a.g.e., s. 53.

²⁹² Marmot, Rodentia (kemiriciler) takımının Sciuridae familyasının Marmota cinsini oluşturan sekiz memeli türünün ortak adı. "Marmot", 1994), *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık A. Ş., C. XXII, İstanbul, s. 73.

²⁹³ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 5; A. B. Pankov, a.g.e., s. 176-178.

köl-göl kelimelerinden oluşmuştur. Göl kenarı sazlık ve bataklıktır. Açık havzalı göllerden en büyüğü Zorköl'dür. İngilizler tarafından Wood veya Viktorya Gölü olarak bilinmektedir. Kırgızca zor-büyük ve köl-göl kelimelerinden oluşarak büyük göl anlamındadır. Batıdan doğuya uzunluğu 25 km'dir. Batısından akan Pamir Nehri Amu Deryanın ilk kaynağını oluşturur. Caşilköl, Çakmaktın Gölü ve Sarez Gölü diğer açık havza gölleridir. Bunların içinden oluşumu bakımından Sarez Gölü ilginçtir. Bölgede 5 Şubat 1911 yılında meydana gelen 9 şiddetindeki deprem sonucu oluşan heyelan Murgab Nehri'nin önüne set çekerek 567 metre yükseklikte doğal baraj oluşturmuştur.²⁹⁴ Bir yıl içinde burada bulunan Sarez köyü sular altında kalmıştır. Göl ismini bu köyden almıştır.

Asya'nın en büyük nehirlerinden biri olan Amu Derya'nın kaynağı Pamir'dir.²⁹⁵ Zorköl'ün batısından doğarak çıkan Pamir Nehri Gazhan köyünde Vahan Nehri ile birleşerek Panc Nehri'ni oluşturur. Daha sonra Panc Nehri Vahş Nehri ile birleştiğinde Amu Derya adını alır. Afganistan ve Tacikistan arasındaki sınırın bir bölümünü oluşturur. Pamir'den kaynağını alan Gunt, Şahdara, Murgab, Yazgulem Vanç nehirleri de Amu Derya havzasına aittir. Pamir'in doğusundaki Markansu, Gözderya ve Taşkırgan nehirleri sularını Tarım Havzası'na döker.

2.2. Pamir Adı ve Kökeni

Pamir dünyanın en yüksek dağ silsilelerinin düğümlendiği, Amu Derya, Tarım ve İndus havzalarının ortasında, kuzey ile güney, doğu ile batı arasında bir kavşak noktasında yer alır. Kuzeyden Türkler, batı ve güneyden Aryanlar, doğudan Moğol ve Tibetliler burada karşı karşıya gelmiş, dünyanın en büyük dinleri İslam, Hinduizm ve Budizm burada tanışmışlardır. Pamir adının kökeniyle ilgili farklı görüşlerin olması bu zengin tarihiyle alakalıdır. İlim dünyasında Pamir adıyla ilgili üç genel tez mevcuttur:²⁹⁶

1-Tük menşeli tez: bu teoriye göre Pamir; yüksek, çorak ve ıssız yer anlamına gelmektedir.²⁹⁷ 2-Hint menşeli teori: Hint mitolojisinde dünyanın merkezinde olduğu

²⁹⁴ Sarez Gölü hk. bkz. <http://silkadv.com/ru/node/4143>, Erişim Tarihi: 12.1.2018.

²⁹⁵ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 6; A. B. Pankov, a.g.e., s. 169.

²⁹⁶ A. B. Pankov, a.g.e., s. 164.

²⁹⁷ A. B. Pankov, a.g.e., s. 164; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 13.

sanılan Meru Dağı bulunmaktadır. Budist coğrafyasına baktığımızda dünyanın merkezi Himalaya ve Güney Tibet olarak bilinmektedir. Buna göre Pamir “Upa-Meru”, yani “Meru’nun altındaki ülke” anlamında u-pamer-u kelimelerinden türemiştir.²⁹⁸ Diğer bir teze göre Sanskritçe “mir” “göl” anlamına gelmektedir ve bilindiği gibi İndus ve Amu Derya bölgelerinde Pamir, Kaşmir, Triçmir, Aymir gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca Pamir’de birçok göl bulunduğu için bu kelime ile bağ kurarak Pamir için “göller ülkesi” demek mümkündür.²⁹⁹ 3-İran menşeli tez: Pamir’in coğrafi konumuyla uygunluk gösteren, en çok bilinen ve kullanılan anlamları farsça “Bam-i yar” “yeryüzünün çatısı” ve Tacikçe “Bom-i dünya “dünyanın çatısı” anlamlarına geldiğidir.³⁰⁰ Bunun dışında farsça ayak ve farklı bazı kelimelerin birleşimiyle oluşan “Po-i-mor” -“ölümün ayağı”, “Po-i-murg” -“kuş ayağı”, “Po-i-mir”- “zirvelerin ayağı” gibi anlamları bilinmektedir.³⁰¹ Diğer ilginç bir tez de “Po-i-mihr” kelimelerinden türetilmektedir. Mihr veya Mitr eski İranlıların güneş tanrısının adıdır. “Po-i-mihr”-“güneşin eteği veya güneş tanrısı” anlamında doğuda güneşin doğduğu yüksek ülkeyi göstermektedir.³⁰²

Yukarıda gördüğümüz gibi Pamir kelimesinin anlamıyla ilgili Hint, İran ve Türk dillerinde açıklamalar yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak günümüze kadar kesin ortak bir görüşe varılamamıştır. Pamir bölgesinin yerli halkına baktığımızda dağlık alanlarda Türk kökenli Kırgızların, alçak bölgelerde ise İran kökenli Dağ Taciklerinin yaşadığını görürüz. Pamir’deki yer adlarıyla ilgili yapılan araştırmalarda Tacikçe ve Kırgızca (veya Türk kökenli) yer adlarının olduğu görülmektedir. Bunların içinden Kırgızca (veya Türk kökenli) yer adları daha fazladır.³⁰³ Pamir kelimesiyle ilgili en çok tanımın İran diliyle yapılması buradaki yerli halkla bağlantılıdır. Kırgızlar Pamir’i Sarkol olarak adlandırırlar. Sarkol kelimesinin kökenine baktığımızda “Sar” kelimesi Yagnob-Tacik dilinde dağın yüksek bölümü, dağlık vadi anlamını gelir, “Kol” ise

²⁹⁸ A. B. Pankov, a.g.e., s. 164; O. E. Agahyanst, a.g.e.

²⁹⁹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 13; A. Serebrennikov, a.g.e., s. 4-5; O. E. Agahyanst, a.g.e.

³⁰⁰ A. Serebrennikov, a.g.e., s. 4-5.

³⁰¹ O. E. Agahyanst, a.g.e.; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 13.

³⁰² A. Serebrennikov, a.g.e., s. 4-5; O. E. Agahyanst, a.g.e.

³⁰³ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 14.

Moğolca bölge demektir.³⁰⁴ İki kelimeyi birleştirdiğimizde yüksek dağlık vadi anlamı vermektedir.

Pamir kelimesi tarihte ilk defa Budist rahip Hsuang-Tsang'ın seyahatnamesinde geçmektedir.³⁰⁵ Hsuang-Tsang Budizm'i daha iyi öğrenmek için Budizm'in doğduğu topraklara, Hindistan'a ulaşmak için uzun bir seyahate çıkmış ve döndüğünde Çin imparatorunun emri üzerine gördüğü yerlerle ilgili hatıralarını "Büyük T'ang Sülalesinin Batı Bölgeleri Seyahatnamesi" adıyla imparatora sunmuştur. Hsuang-Tsang M. S. 629 yılında Gansu'dan yola çıkmış, Gobi Çölünü aşmış, Turfan, Kuça şehirlerinden geçerek günümüz Kırgızistan sınırları içinde bulunan Süyab'a varmış, oradan Taşkent ve Semerkant'ı geçerek Afganistan'ın Kunduz ve Belh şehirlerine uğramış ve güneye doğru giderek nihayet Hindistan'a ulaşmıştır. On yedi yıl burada kalarak Budizm'e ait kutsal yerleri gezmiş, birçok ünlü rahiple görüşmüş, eğitimini tamamlayarak ülkesine dönmüştür. Hsuang-Tsang Çin'e dönerken Hindikuş üzerinden Badahşan, Vahan ve Pamir'i geçip Kaşgar'a ulaşmış ve oradan ülkesine varmıştır. Hsuang-Tsang tarihte ilk defa Pamir adını zikreden kişidir. Eserinde Pamir'i "Pa-mi-lo" (Çinlilerde "r" harfi yoktur) olarak yazan Hsuang-Tsang, Pamir hakkında şunları yazmıştır:

Doğudan batıya bin li³⁰⁶ kadardır, kuzeyden güneye de yüz li civarındadır. Karlı dağların arasındadır. Bu sebeple de iklimi soğuktur ve sürekli rüzgâr eser. Karlar hem yazın hem bahar zamanlarında düşer. Gece gündüz rüzgâr hışımla eser. Toprağı tuza doymuştur ve kumlarla çakıllarla kaplıdır. Ekilen tahıllar genelde olgunlaşamaz, çalılık ve ağaçlıklar seyrek. Her yerde insan izi olmayan çöl hüküm sürer. Pa-mi-lo vadisinin ortasında büyük bir ejderha gölü vardır. Doğudan batıya üç yüz li kadardır, kuzeyden güneye elli li'dir. Arazi oldukça yüksektir, sular saf ve bir ayna gibi berraktır.³⁰⁷

IX-X.yüzyıl Arap ve Fars kaynaklarında Pamir adı "Bamir" ve "Famir" şeklinde yazılmıştır. Orta Çağda Pamir olarak Pamir Platosu (Doğu Pamir) ve Çong-Alay bölgesi kastedilmiştir.³⁰⁸

³⁰⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 14.

³⁰⁵ A. Serebrennikov, a.g.e., s. 6.

³⁰⁶ Li Çin ölçü birimi.

³⁰⁷ İsmail Hakkı Ergüven, (2011), *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (VII. Yüzyıl) Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, s. 89.

³⁰⁸ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 4.

Hsuang-Tsang'dan altı asır sonra ünlü İtalyan gezgin Marco Polo Pamir adını zikreden ilk Avrupalı olarak tarihe geçmiştir. Venedikli tüccar bir aileye mensup olan Marco Polo 1271 yılında babası Nicolo ve amcası Mafeo ile birlikte üç yıl süren zorlu ve maceralı yolculuktan sonra başkent Hanbalık'a³⁰⁹ ulaştı. Burada Moğolların Büyük Hanı Kubilay'ın güven ve dostluğunu kazanarak hana hizmet etti. Moğolca öğrendi ve Kubilay'ın emriyle Çin'in farklı bölge ve şehirlerini gezdi. 17 yıl çeşitli görevlerde bulunduktan sonra İran'daki Moğol hükümdarıyla evlenecek prensesi götürme göreviyle yola çıktı. Deniz üzerinden Hindistan kıyılarını dolaşarak İran'ın Hürmüz limanına vardı. Oradan kara yoluyla İran ve Azerbaycan'ı geçerek Trabzon'a ulaştı ve İstanbul üzerinden ülkesine döndü.³¹⁰ Marco Polo daha sonra Cenevizlilerle yapılan savaşta esir düştü. Esaret yıllarında hapisshane arkadaşı Pisa'lı Rusticheollo'ya yolculuk anılarını yazdırdı. Marco Polo'nun Venedik'ten başlayan yolculuğu Anadolu, Kafkaslar, İran, Afganistan ve Pamir üzerinden gerçekleşmiştir. Ünlü seyahatnamesinde Marco Polo Pamir'le ilgili şunları yazmıştır:

Buradan dağlar boyunca kuzeydoğuya giderseniz dünyanın en yüksek yeri diyeceğimiz yere ulaşırsınız. Dünyanın bu yüksek yerinde dağların arasında bir vadi bulunur ve buradan güzel bir nehir akar. Dünyanın en güzel otağı buradadır. En zayıf hayvan bile burada on gün içinde beslenip yağlanır. Birçok yabani hayvana rastlarsınız. Büyük yaban koyunları çoktur, bunların boynuzları altı karış veya daha az dört veya üç karıştır. Çobanlar bu boynuzlardan kap yapar ve bundan yemek yapıp içerler. Ayrıca aynı boynuzlardan hayvanlar için çit yaparlar. Bu vadi üzerinde on iki gün yolculuk yapılır, buraya Pamier adı verilir. Bu süre içinde hiçbir barınağa rastlanmaz. Çok soğuk ve yüksek olduğu için kuş dahi yoktur. Soğuğun şiddetinden ateş başka yerlerdeki gibi parlak ve renkli değildir ve yemekler de iyi pişmez.³¹¹

Marco Polo'nun Pamir ile ilgili verdiği bilgiler önemlidir. Burada bahsedilen yüksek dağlardaki vadiden akan nehir büyük ihtimalle Pamir nehridir. Marco Polo'nun gözlemlediği gibi Pamir'in otlarının kalorisi yüksektir. Bu nedenle hayvanlar bölgede

³⁰⁹ Pekin şehrine verilen Türkçe ad. Cengiz Han'ın haleflerinden Kubilay Han 1264 yılında devletin idare merkezini kendilerinin Hanbalık (han şehri) dedikleri Çin hükümdarının oturduğu Chung-tu'ya nakletmiştir. Kubilay Han daha sonra şehrin kuzeydoğusundan yeni bir şehir kurmuş ve buraya Yeni Hanbalık adını vermiştir. Bkz. Ahmet Taşağıl, (2013), "Hanbalık", *DİA*, C. XV, İstanbul, s. 524-525.

³¹⁰ Zerrin Baydar, "Marco Polo Seyahatnamesi ya da Dünyanın Marco Polo Tarafından Hikâye Edilişi", s. 188, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/4187>, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

³¹¹ A. B. Postnikov, a.g.e., s. 44; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 12; A. Serebrennikov, a.g.e., s. 7.

çabuk beslenip yağlanırlar. Pamir Arkarından ilk defa Marco Polo bahsetmiştir. İlim dünyası bu güzel hayvana “Ovis ammon poli” diyerek onun adını vermiştir. Pamir Arkarı günümüzde cinsleri içinde en muhteşem ve büyük boynuza sahip olanıdır. Bölgedeki Kırgızlar bu boynuzlardan kap yaparlar ve hayvanları için çit yapımında kullanırlar. Pamir’in yüksekliği, soğuğu ve ıssızlığı meşhurdur. Deniz seviyesinden 3500-4000 metre yüksekte olduğundan yemekler alçak bölgelere göre daha geç pişer. Marco Polo burayı ziyaret eden ilk Avrupalıdır ve bu eşsiz bölgeden batı dünyası onun sayesinde haberdar olmuştur.

Pamir adı Marco Polo’dan sonra Mirza Muhammed Haydar’ın ünlü Tarihi-Reşidi adlı eserinde bugünkü söylenişle yazılmıştır.³¹² Duğlat kabilesine mensup soylu bir aileden gelen ve anne tarafından Babür Şah’ın kuzeni olan Mirza Muhammed Haydar Yarkent hanlarına danışmanlık yapmış ve bir ara Keşmir’i yönetmiştir. 1543 yılında yazdığı Tarih-i Reşidi’de şunları yazar: “Badahşan, Yarkent’in batısındadır. Bu memleketler de burada Pamir adını alan bu silsile tarafından bölünür. Pamir’in genişliği bazı yerlerde sekiz günlük yoldur.”³¹³ Orta Asya tarihiyle ilgili önemli kaynak eserlerden olan Tarih-i Reşidi’deki Pamir’le ilgili bilgiler bu kadardır.

Marco Polo’dan sonra Pamir’i ziyarete eden ikinci Avrupalı Portekizli Cizvit misyoner ve kâşif Bento de Gois olmuştur. O dönem Avrupa’sında Marco Polo’nun bahsettiği başkenti Hanbalık olan Katay ülkesi ile sonradan Portekizli misyonerlerin ulaştığı başkenti Peçin olan Sina ülkesi iki ayrı ülke olarak biliniyordu. Bento de Gois bunu araştırmak ve burada var olduğu söylenen küçük bir Hristiyan cemaati bulmak için 1603 senesinden Lahor’dan yola çıkarak, Kabil’e geldi. Daha sonra Hindikuş üzerinden Pamir’i geçerek Yarkent’e ve oradan Çin’e ulaştı. Ancak Pekin’e varamadan Gansu’da öldü. Yolculuğu sırasında yazdığı günlüğünün sadece bir kısmı 1618 yılında rahip Trigo tarafından yayımlandı. Portekizli kâşifin Pamir’le ilgili verdiği bilgiler çok azdır.³¹⁴

XIX. yüzyıla geldiğimizde Büyük Britanya Hindistan’da hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Afganistan ve Hindikuş’un kuzey ve batı taraflarına doğru

³¹² Mirza Haydar Duğlat, (2006), (2006), *Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi*, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, s. 576.

³¹³ Mirza Haydar Duğlat, *a.g.e.*, s. 576.

³¹⁴ A. B. Postnikov, *a.g.e.*, s. 45; A. Serebrennikov, *a.g.e.*, s. 7 .

yavaş yavaş ilerlemeye ve istihbarat için araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bento de Gois'den iki yüz sene sonra Pamir'e ulaşan Avrupalı İngiliz Yüzbaşı John Wood³¹⁵ olmuştur. Wood, Kabil'den yola çıkarak Hindikuş üzerinden Afgan Badahşan'ına ulaşmış, buradan Panc ve Pamir nehirleri boyunca yukarı çıkmıştır. 19 Şubat 1838 yılında Zorköl'e ulaşan John Wood, burayı ilk önce Wood sonra Viktorya Gölü olarak adlandırmıştır.³¹⁶

John Wood'dan sonra İngilizler bölgeye birçok istihbarat elemanı ve araştırmacı göndererek bölgeyi detaylıca araştırmaya devam etmiştir. İngilizlerden sonra bölgeye Rus sivil ve askeri araştırmacılar da gelmeye başlamıştır. Bölge "Büyük Oyun" olarak adlandırılan Rus İngiliz çekişmesinin ana üssü olmuştur. Artık bundan sonra Pamir için yeni bir dönem başlamıştır.

2.3. Pamir Bölgesindeki Kırgız Boyları

Kırgızların ne zaman Pamir'e yerleştiği meselesi henüz tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Konuyla ilgili yazılı kaynakların yetersizliği ve Yenisey Kırgızlarının Tanrı Dağlarına ne zaman göç ettiği sorusunun tam olarak aydınlatılmamış olması meseleyi güçleştirmektedir. Konuyla ilgili ilim adamlarının çoğunluğu Kırgızların XVII. yüzyılda bölgeye geldiği görüşünü ortaya atmaktadır.³¹⁷ Bu görüş V.V. Bartold'un Özbek tarihçi Mahmud bin Veli'den naklettiği bilgilerle yaptığı yoruma dayanmaktadır. Mahmud ibn Veli'nin *Bahr el Asrar fi Menakip el Ahyar* adlı eserinde 12.000 aileden oluşan Kırgızların on iki beyin liderliğinde Hicri 1045 yılı Recep ayında Karategin üzerinden Hisar'a geldiklerini, sonraki Şaban ayında onları Belh hükümdarının kabul ettiğini yazmaktadır.³¹⁸ Bu kaynaktaki bilgilere dayanarak tarihçiler Kırgızların Cungar baskısı sonucu Hisar, Kulap, Pamir,

³¹⁵ John Wood (1811–1871), Bento de Gois'ten sonra Pamir'i ziyaret eden ilk Avrupalıdır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi donanmasında görev yaparken 1836 yılında Sir Alexander Burnes başkanlığındaki heyetle beraber Kabil'e, Dost Muhammed Han'ın sarayına gelmiştir. Heyetin amacı Afganistan Emir'i ile ticari anlaşmalar yapmaktır. Ayrıca heyet Afganistan'ın yeni bir haritasını çıkarmak için malzeme toplamakla görevlendirilmiştir. John Wood B. P. Lord ile birlikte Kunduz'daki Özbek hükümdarı Murad Beg'in sarayına gönderilmiştir. Wood Murad Beg'den Amu Derya'ı araştırmak için izin almış ve bu sayede Pamir'de bulunmuştur. Bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 28.

³¹⁶ A. Serebrennikov, a.g.e., s. 8; A. B. Postnikov, a.g.e., s. 57.

³¹⁷ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 6-7; V. V. Bartold, (1997), *Kırgız cana Kırgızstan Tarihı Boyunça Tandalma Emgekter*, Kırgızstan-Soros Fondu, Bişkek, s. 49.

³¹⁸ V. V. Bartold, a.g.e., s. 49.

Afganistan, Kuzey Hindistan bölgelerine göç ettiği, Cungar Hanlığı yıkıldıktan sonra ata yurtlarına geri döndüğü; ancak bir kısım Kırgız'ın bu bölgede kalmış olabileceği fikrini dile getirmektedir.³¹⁹

Bir diğer görüş ise Kırgızların bölgenin yerli haklı olduğunu öne süren görüştür. Bu görüşü savunanlar Çin kaynaklarında Doğu Türkistan'da yaşayan "bulu" boyunu "burut" okuyarak bu boyun Kırgız olduğunu öne sürmektedir.³²⁰

Pamir Kırgızları tarihinin en iyi uzmanlarından ve bu konuda önemli eserleri bulunan Kırgız tarihçi E. Maanayev Arap, Fars ve diğer bazı doğu kaynakları üzerinde yaptığı araştırmalar ve bölgede yaşayan Kırgız boylarının yapısıyla ilgili bilgileri de esas alarak Kırgızların XVII. yüzyıldan önce, Kalmuk istilası öncesi Doğu Türkistan ve Pamir çevresine yerleştiği sonucuna ulaşmıştır.³²¹

Genel itibarıyla Kırgızlar Sağ Kanat, Sol Kanat ve İçkilik olarak üç gruba ayrılmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar Kırgızları Arkalık ve İçkilik olarak iki gruba ayırmaktadır. Kırgızların şecere tarihi üzerine araştırmalar yapan Prof. Dr. Sabır Attokurov "Alaa-Too'luk Kırgızlar eskiden bölgesel olarak İçkilik ve Arkalık olarak ikiye ayrılıyordu. XVIII-XIX yüzyıllarda Kırgızlar "Andicanlılar" ve "Arkalıklar" olarak adlandırılmaktaydı. İçkilik; içerideki, ovadaki, eski Kırgız, Arkalık; ise yeni, dıştaki dağlı Kırgız " Attokurov, bu ayrımı yaptıktan sonra Arkalıkları kendi içinde sağ ve sol kanat olarak ikiye ayırmanın doğru olacağını belirtmiştir.³²²

Kırgız Etnonimleri Sözlüğü yazarı tarihçi O. Karatayev İçkilik kelimesinin bazı kaynaklarda "bulğaçı" olarak yazıldığına dikkat çekmektedir.³²³ XVI. yüzyılda yazılan Seyfettin Ahsikendi'ye ait *Mecmu at-Tevarih* adlı eserde İçkilik boylarından bulğaçı olarak bahsedilmektedir. Bu eserde Boston, Teyit, Coo Kesek, Töölös, Kdırşa, Kangdı Salavas-biy Bulğaçı'nın oğulları olarak geçmektedir.³²⁴ Karatayev, İçkilik kelimesinin

³¹⁹ E. Maanayev, (1969), *a.g.e.*, s. 6.

³²⁰ E. Maanayev, (1969), *a.g.e.*, s. 7.

³²¹ E. Maanayev, (1969), *a.g.e.*, s. 19.

³²² Sabır Attokurov, (1995), *Kırgız Sancırası*, İzdatelstvo Kırgızstan, Bişkek, s. 50-51.

³²³ Olcobay Karatayev, *a.g.e.*, s. 81; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, *a.g.e.*, s. 22.

³²⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, *a.g.e.*, s. 22.

etnik adlandırma olarak “merkez”, “merkezi” anlamını verdiğini, askeri ve ekonomik nedenlerden ötürü ortaya çıktığını vurgulamaktadır.³²⁵

Günümüzde İçkilik boy grubunun içine Nayman, Kesek, Coo Kesek, Teyit, Kıpçak, Boston, Kangdı, Kongurat, Böksö, Töölös, Çapkıldık, Avat, Kıdırşa, Orgu, Noyğut boyları girmektedir.³²⁶ İçkilik Boyları Pamir dışında, Kırgızistan’ın Oş, Calalabad, Batken vilayetlerinde, Özbekistan ve Tacikistan’ın Kırgızistan’a yakın bölgelerinde ve Doğu Türkistan’da yaşamaktadır.³²⁷

Pamir Kırgızlarının da İçkilik grubuna giren Teyit, Kesek, Nayman, Kıpçak dört boydan oluştuğunu görüyoruz.³²⁸ Pamir Kırgızları, Doğu Türkistan’ın Kaşgar ve Hotan bölgesindeki Kırgızlar, Tacikistan’daki Cergetal Kırgızları, Fergana ve Alay Bölgesindeki Kırgızlarla aynı boy yapısına sahiptir.³²⁹

Teyit boyunun adı yazılı kaynaklarda ilk defa XVI. yüzyıla ait Seyfettin Ahsikendi’nin Mecmu at-Tevarih adlı eserinde geçmektedir.³³⁰ Bu eserde Teyit boyu Salavas-biy Bulgaçı’nın oğlu olarak İçkilik grubu içinde yer alır. Manas destanında Teyit boyu Teyit ve Karateyit şeklinde geçmektedir.³³¹

Teyit boyunun kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Grumm-Grjimaýlo Teyit boyunun VIII. yüzyılda Türkistan’a yerleşen Arapların büyük Tay kabilesinin kalıntıları olabileceği yorumunu yapmıştır.³³² S. M. Abramzon Çin’deki Kırgızlar içindeki en eski yerli boylardan birinin Teyit boyu olması gerektiğini, ancak bu boyun kaynaklarda geçmediğini yazmaktadır. Abramzon devamında Oş bölgesinde Uygur adlı alt boyun bulunduğuna ve Uygurlar ile Teyit boyunun savaş narasının aynı olduğuna dikkat çekmiştir.³³³ Kırgız tarihçi A. Mokeyev, Reşidüddin’in Camiu’t Tevarih adlı eserinde geçen “Tikin” boyu ile Teyit boyu arasında bağlantı olduğunu, Altay’da Naymanlar ile birbirine yakın yerlerde yaşadıklarını ve aynı şekilde bugünde yakın yerlerde yaşadıkları üzerinde durmuştur. Mokeyev ayrıca eski Türk unvanı tegin ile tikin

³²⁵ Olcobay Karatayev, a.g.e., s. 81.

³²⁶ Olcobay Karatayev, a.g.e., s. 81.

³²⁷ Rysbek Alimov, a.g.m., s. 23-40.

³²⁸ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 25; A. Serebrennikov, a.g.e., s. 141.

³²⁹ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 24.

³³⁰ Nurbek Turan, (2013), *Teyit. Sancıra cana Tarıh*, Turar, Bişkek, s. 170.

³³¹ Nurbek Turan, a.g.e., s. 170.

³³² B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 40.

³³³ Nurbek Turan, a.g.e., s. 171; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 40.

arasında dil bilimi açısından benzerliği vurgulayarak kelimenin tigin-tegin-tegit-teyit şeklinde değişime uğradığını belirtmiştir. Bununla birlikte Teyit boyunun Nayman boyu ile beraber XII-XIII. yüzyıllarda Moğol baskısı sonucu Altay ve İrtiş boyundan sürüldüklerini yazmaktadır.³³⁴

İngiliz seyyah Lord Dunmore Pamir’de yaşayan Teyit boyunun Kara Tayit ve Sart Tayit (Sarı teyit) olarak ikiye ayrıldığını yazmaktadır.³³⁵ N. Sitnyakovski “Oş İlçesindeki Kırgız Boyları” adlı makalesinde Teyit boyu, Kara-Teyit, Sarı-Teyit, Çal-Teyit, Bay-Teyit, Arık-Teyit, Çong-Teyit, Uygur-Teyit, Caman-Teyit, Çapan-Teyit, Aytemir-Teyit, Tokum-Teyit, Çığırçak-Teyit şeklinde on iki alt boydan oluşmaktadır.³³⁶ Y. R. Vinnikov Teyit boyunun ayrıntılı listesini vermekle beraber alt boyları yanlış ve eksik bildirmiştir.³³⁷ E. Maanayev Teyit boyunu kendi içinde Sarıteyit, Karateyit ve Çalteyit olarak üç ana gruba ayrıldığını, Sarıteyit boyunun da kendi içinde üç gruba bölündüğünü tespit etmiştir.³³⁸

Pamir Kırgızları hakkında araştırmaları ve eserleriyle tanınan B. Cumabayev Teyit boyu ile ilgili şu tespiti yapmaktadır. “Teyitler Pamir’deki en büyük boy olduğu gibi Pamir halkının çoğunluğunu oluşturur. Onlar Karategin,³³⁹ Alay,³⁴⁰ Leylek³⁴¹ ve Çin’deki Teyitlere göre boy yapısının çokluğuyla ayrılırlar”.³⁴²

Kesek boyu Kırgızların en eski boylarından biri olup Seyfettin Ahsikendi’nin Mecmu at-Tevarih adlı eserinde geçmektedir.³⁴³ Kesek boyunun paralelleri Başkurtlarda “Kezek Tabın”, Macarlarda “Keszö”, Kazaklarda “Kara Kesek”, Toculuk Tuvalarda “Kezek Huular”, “Kezek Maadi”, Tuvalarda “Kezek Soyan”, Lakaylarda “Kesek Kallar”, Özbeklerde “Molla Kesek”, “Mırza kesek”, Türkmenlerde “Kese”, “Kesik”, “Altı

³³⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 40.

³³⁵ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 41.

³³⁶ Sabır Attokurov, a.g.e., s. 198.

³³⁷ Nurbek Turan, a.g.e., s. 175.

³³⁸ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 25.

³³⁹ Karategin, Tacikistan’da Kırgızların yaşadığı bölge. Bölge Kırgızistan’ın Alay bölgesiyle sınırdır. Bkz. <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Vasiljev/text.htm>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

³⁴⁰ Alay, Tanrı Dağlarında yer alan, Kırgızistan’ın Oş iline bağlı yerleşim yeri. Bkz. <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Kostenko/text11.htm>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

³⁴¹ Leylek, Kırgızistan’ın Batken iline bağlı ilçe. Bkz. <http://www.stat.kg/ru/batkenskaya-oblast/>, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

³⁴² B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 41.

³⁴³ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 35.

Kesek”, Zerafşan bölgesindeki Karakalpak ve Türkmenlerde “Kara Kesek”, Uygurlarda “Kesa”, Hakaslarda “Kezeget”, Çulım Tatarlarında “Ketsik”, Kırgızların Saru boyunun içinde “Kezek Taz”, “Kezek Sarı”, Cetigen boyunda “Kezek Sarı” şeklinde geçmektedir.³⁴⁴

Başkurlarda rastlanan Kesek Tabın boyunun kökeni Sibirya ve Altay’la bağlantılı olup Sibirya’nın Yabıkkaragay adlı yerinde yaşadıkları ve beylerinin Baygaçur olduğu anlatılmaktadır.³⁴⁵ M. Tınışbayev, Kazaklardaki Kara Kesek boyu ile Kırgızlardaki Kesek boyunun eski Çumgunlar ile bağlantılı olduğunu ve 742-744 yıllarında Uygur ve Karluklara yenildikten sonra batıya doğru sürüldüklerinden bahseder.³⁴⁶ Akademisyen G. Nemeth Macarlarda rastlanan Kesz, Keszi, Keszö adlandırmalarının kökeninin Türkçe olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷ N. Sitnyakovski Kesek boyunun içinde yer alan on dört alt boyun ismini vermektedir. Bunlar; Kesek, Baykesek, Karakesek, Kıdırşa, Kanglı, Çong Kırgız, Börü Baş, Avay, Ahtaaçı, Kara Sadık, Çuçuk, Alaşan, Cookeşek, Boston.³⁴⁸ Bazı Sancıracılar³⁴⁹ Boston ve Kıdırşa boylarını ayrı boy olarak belirtirler. Ancak Karategin ve Pamir Kırgızlarında bu iki boy ayrı olarak değil Kesek boyu içinde yer alır.³⁵⁰

Günümüzde Kesek boyları Batken ilinin Leylek, Batken, Kadamçay ilçelerinde, Oş ilinin Çong-Alay ilçesinde, Tacikistan’ın Karategin, Pamir bölgelerinde, Özbekistan ve Doğu Türkistan’da yaşamaktadır.³⁵¹

Nayman boyu Kırgızların İçkilik grubu içinde Kıpçak boyu ile birlikte sol kanadı oluşturur. Nayman boyunun paralellere Başkurt, Kazak, Özbek, Karakalpak, Nogay, Türkmen, Altay ve Moğol halkları içinde rastlanmaktadır.³⁵² Naymanların menşei konusu ilim dünyasında halen tartışılmaktadır. Bir kısım ilim adamları (N. Y. Biçurin, İ.N. Berezin, V. P. Vasilyev, V. V. Bartold v.d.) Naymanları Moğol soylu olarak

³⁴⁴ Nurbek Turan, a.g.e., s. 83.

³⁴⁵ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 35.

³⁴⁶ Nurbek Turan, a.g.e., s. 84.

³⁴⁷ Olcobay Karatayev, a.g.e., s. 107.

³⁴⁸ Sabır Attokurov, a.g.e., s. 190-191.

³⁴⁹ Sancıracı: Şecereler uzmanı. Bkz.K. K. Yudahin, (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara, s. 636; Kırgızlarda boyların tarihini sözlü olarak anlatan kişilere verilen ad.

³⁵⁰ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 36.

³⁵¹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 35.

³⁵² Olcobay Karatayev, a.g.e., s. 144.

gösterirken, bazı ilim adamları ise (N. A. Aristov, G. E. Grumm-Grjimaýlo, L. Ligetti, S. Murayama, X. Howort v.d.) onların Türk soylu olduklarını söylemektedir.³⁵³

Nayman sözcüğü Moğol-Buryat dilinde sekiz sayısını bildirmektedir. Akademik V. V. Bartold Nayman sözcüğünün Sekiz Boy, Sekiz Boy Birliği anlamlarına geldiğini söylemiştir.³⁵⁴ A. N. Aristov Naymanların isminin Katun Nehrine dökülen Nayma ırmağının isminden geldiğini ve bu bölgenin onların ilk yerleşim yeri olduğunu ileri sürmüştür.³⁵⁵ L. L. Viktorova “Nayman sözcüğü Moğolca konuşan Kidan dilinden Türkçeye çevrildiğinde Sekiz Okuz olarak çevrilir” demiştir.³⁵⁶

Naymanların yaşadığı bölge Orhon ile Kara İrtiş nehirleri arasındaki geniş düzlüklerdir. XII. yüzyılın ortalarında güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan Nayman Hanlığı XIII. yüzyılın başlarında iç ara kavgalar nedeniyle zayıflamıştır. İnançı Han’ın oğulları Tayan Han ve Buyruk Han ortasındaki anlaşmazlık ülkenin ikiye bölünmesine ve sonrasında zayıflamasına neden olmuştur. Bu durumdan istifade eden Cengiz Han Nayman ülkesini topraklarına katmıştır. Naymanların bir bölümü Tayan Han’ın oğlu Küçlük Han liderliğinde batıya doğru giderek Karahıtay Devletine sığınmıştır. Küçlük Han Harzemşahlar ile anlaşarak Karahıtay devletini ele geçirmiş ve 1218 yılına kadar bu devleti idare etmiştir. 1218 yılında Cebe Noyan komutasındaki Moğol ordusu Küçlük Han’ın askerlerini Pamir’e kadar takip etmiş ve Küçlük Han’ı orada öldürmüştür.³⁵⁷ Tarihçiler Kırgız boy yapısı içindeki Naymanların bu şekilde Doğu Türkistan ve Pamir’e yerleştiği görüşünü öne sürmektedirler.³⁵⁸ Aristov, Doğu Türkistan ve Pamir’de yaşayan Nayman boyunu dörde ayırmaktadır: Kön, Bostorgoy, Mırza, Kiyik. B. Cumabayev Doğu Türkistan ve Pamir’de yaşayan Nayman boyunun içinde Kazak ve Özbek Naymanlarındaki alt boyların bulunmadığına dikkat çekmektedir.³⁵⁹

Kıpçaklar Kırgız boy yapısı içinde İçkilik grubuna girmektedir. Kıpçak adı Kazak, Özbek, Karakalpak, Nogay, Karaçay, Balkar, Kumuk, Altay, Türkmen, Macar, halkları

³⁵³ Nurbek Turan, a.g.e., s. 107-108.

³⁵⁴ Olcobay Karatayev, a.g.e., s. 143-144.

³⁵⁵ Nurbek Turan, a.g.e., s. 110.

³⁵⁶ Nurbek Turan, a.g.e., s. 109.

³⁵⁷ V. V. Bartold, a.g.e., s. 93.

³⁵⁸ Nurbek Turan, a.g.e., s. 107; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 33.

³⁵⁹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 33.

içinde boy adı olarak yaşamaktadır.³⁶⁰ Kıpçaklar sadece Kırgızların değil tüm Türk halkları içinde önemli bir yere sahiptir. Oğuz Kağan Destan'ında Kıpçak adıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Destanın Uygur nüshasında batı seferi sırasında Oğuz Kağan İtil Nehri'ni geçmek için ağaçtan sal yapan bir ere Kıpçak adını verir ve bu erden türeyenler Kıpçak adını alır.³⁶¹ Reşidüddin'in yazdığı Farsça nüshada ise ağaç kovuğunda doğan çocuğun adını Oğuz Kağan Kıpçak koyar. Reşidüddin, Kıpçak kelimesinin kabuk kelimesinden türediğini ve anlamının içi çürümüş ve oyulmuş ağaç olduğunu nakletmiştir.³⁶²

Kıpçak adı Ortaçağ Arap ve Fars kaynaklarından İbn Hurdazbih'te "Hıfçak", Gerdizi'de "Kıfçak" şeklinde geçmektedir. Bizans, Latin, Macar kaynaklarında "Kuman", Rus kaynaklarında "Polovets" olarak bilinmektedir.³⁶³ VII. yüzyılda Sayan Altay bölgesinde yaşayan Kıpçaklar X. yüzyıldan itibaren güneye Maverâünnehir ve batıya İtil Nehri kıyılarına göç etmeye başlamıştır. XI. yüzyılda bu göçün hızlandığını ve bu tarihten itibaren Sır Derya ve Aral Göl'ü çevresi Deşti Kıpçak adıyla anılmaya başlanmıştır.³⁶⁴

Günümüzde Kırgızlar içindeki Kıpçak boyları Kırgızistan'ın Oş, Celalabad, Batken ve Çüy bölgelerinde, Özbekistan'ın Andican, Namangan illerinde, Tacikistan'ın Cergetal, Şaartuz, Pamir bölgelerinde ve Doğu Türkistan'ın bazı yerlerinde yaşamaktadır.³⁶⁵

N. Aristov, Güney Kırgızlarının içinde yer almayan Toğuz Kıpçak, Tobur Kıpçak gibi boyların Pamir Kırgızlarının içinde olmasını Kıpçakların çok eski dönemden beri Doğu Türkistan'da yaşadıklarının ve etnik çevreyle sıkı ilişkilerinin olduğunun delili olarak sunmaktadır.³⁶⁶

Pamir Kırgızları Kırgız boy yapısı içinde İçkilik grubuna girmektedir. Prof. Yunusaliyev İçkilik Kırgızlarının dil özelliklerine değinerek İçkilik grubundaki boyların gelişiminin diğer Kırgızlardan farklı ve ayrı olduğunu belirterek diğer Kırgızlardan ayrılma sürecinin Kırgız Kağanlığı döneminde (IX-X yy.) gerçekleşmiş olabileceğini

³⁶⁰ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 26; Nurbek Turan, a.g.e., s. 96.

³⁶¹ Mehmet Kıldıroğlu, (2013), *Kırgızlar ve Kıpçaklar, IX. Asrın Yarisından XVI. Asra Kadar Kırgızlar ve Kıpçakların Etno-siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 198.

³⁶² Mehmet Kıldıroğlu, a.g.e., s. 200.

³⁶³ Mehmet Kıldıroğlu, a.g.e., s. 41.

³⁶⁴ Olcobay Karatayev, a.g.e., s. 126-127.

³⁶⁵ Olcobay Karatayev, a.g.e., s. 126.

³⁶⁶ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 29.

söylemiştir.³⁶⁷ Maanayev, Yunusaliyev'in İçkilik Kırgızları hakkındaki görüşünün Kırgızların XVII. yüzyıldan önce Doğu Türkistan'a yerleştiğinin bir kanıtı olduğunu dile getirmiştir.³⁶⁸

Maanayev İçkilik Kırgızlarının Yenisey Kırgızlarından farklı bir kültür oluşturduklarını, onların maddi kültürlerine Özbek ve Tacik etkisinin erken dönemlerde oluştuğunu söylemektedir. Bu görüşünü İçkilik Kırgızları üzerine araştırmalar yapan etnograf K. İ. Antipina'nın verdiği bilgilerle desteklemektedir. K. İ. Antipina İçkilik Kırgızlarının maddi kültürünün Doğu Türkistan'da oluşmuş olabileceğini ya da diğer Kırgızlardan bölündükten sonraki gelişim sürecinin ayrı bir kültür oluşmasına neden olabileceğini vurgulamış ve İçkilik grubunun maddi kültürünün Özbek ve Taciklerle benzer olduğuna dikkat çekmiştir.³⁶⁹

Pamir Kırgızlarını oluşturan Teyit, Kesek, Nayman Kıpçak boyları kendi arasında sağ kanat ve sol kanat olarak ikiye ayrılır. Teyit ve Kesek boyları sağ kanadı, Nayman ve Kıpçak boyları sol kanadı oluşturur. Diğer bir bölünme de Andicanlılar (sonradan gelenler) ve Sarkollular (yerliler) olarak ikiye ayrılmaktadır. Teyit ve Kesek boyları Sarkollular; Nayman ve Kıpçak boyları ise Andicanlılar grubunu oluşturur.³⁷⁰

2.4. Çarlık Rusya'sı ve Büyük Britanya Kıskaçında Pamir

Pamir Kırgızlarının tarihi Doğu Türkistan ile yakın ilişkilidir.³⁷¹ Pamir sahip olduğu stratejik konumuyla Doğu Türkistan'ın batıya, kuzeye ve güneye açılan kapısı olurken, Pamir ve çevresinde yaşayan Kırgızlar Doğu Türkistan'da cereyan eden olaylara aktif olarak katılmıştır.

Yarkend Hanlığı hükümdarları tarafından ülkede birlik ve beraberliği sağlaması amacıyla davet edilen büyük âlim Mahdum-ı Azam'ın oğulları Hoca İshak Veli ve Hoca Kalan'ın evlatları arasındaki görüş ayrılığının siyasi rekabete dönüşmesiyle Doğu Türkistan tarihinde "Hocalar Dönemi" başlamıştır. Hoca İshak Veli'nin evlatları "İshakiyye", "Karatağlık", Hoca Kalan'ın evlatları "Afakiyye", "Aktağlık" adıyla ayrı

³⁶⁷ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 15.

³⁶⁸ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 15.

³⁶⁹ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 16.

³⁷⁰ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 26.

³⁷¹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 15.

görüşleri savunan iki dini grup olarak kıyasıya mücadele etmiştir.³⁷² Aktağlık grubunun lideri Appak Hoca Karatağlıklar ile olan siyasi mücadelede iktidarını güçlendirmek için Kalmuk Hanı Galdan Boşoktu'dan yardım ister. Dalay Lama'nın davetiyle Doğu Türkistan' gelen Galdan Boşoktu 1673 yılında tüm bölgeyi işgal ederek Appak Hoca'yı Kaşgar'a emir olarak tayin eder.³⁷³

Doğu Türkistan ve Tanrı Dağlarında hâkimiyet kuran Kalmuk birlikleri Pamir'de Murgab Nehrine kadar ulaşmıştır. Buna rağmen Kalmuk Hanlığı'nın iktidarı Pamir'de zayıf olmuş, Kırgızları tam olarak egemenliği altına alamamıştır. Kırgızlar XVII. yüzyılın sonlarında Aktağlıklar ve Karatağlıklar arasında geçen siyasi mücadelede aktif rol oynamışlardır.³⁷⁴ Aktağlık ve Karatağlık adı Kırgızlarla ilgili olup Kaşgar'ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar Aktağlık, Pamir'de yaşayan Kırgızlar Karatağlık olarak biliniyordu. Hocaların adı buradan gelmektedir.³⁷⁵ XVIII. yüzyıl başlarında Karatağlık Hocalar Kalmuk hâkimiyetine karşı mücadele ederken en çok Kırgızlardan destek görmüştür. Kalmuk Hanlığını ortadan kaldıran Çin İmparatorluğu Doğu Türkistan'da hâkimiyet kurmak için Hocalar soyundan Burhaneddin ve Hoca Cihan'ı kullanmak istemiş ancak onların bağımsızlık yanlısı siyaset yürütmeleri üzerine birliklerini Doğu Türkistan üzerine sevk etmiştir. 1758 yılında Üç Turfan, Kuça, 1759 yılında Kaşgar ve Yarkent Çin askerleri tarafından ele geçirilir³⁷⁶ Badahşan'a kaçmak zorunda kalan Hocaları takip eden General Fu-de komutasındaki Çin askerleri Pamir'de Caşıl Göl'e ulaşır. Böylece Doğu Türkistan ve Pamir Çin egemenliği altına girmiş olur. Pamir Kırgızları üzerindeki Çin hâkimiyeti zayıftır. Kaynaklarda Kırgızların dış ilişkileri yürütmede bağımsız olduğu yönünde bilgiler mevcuttur.³⁷⁷ Kırgızlar Uygur ve diğer Türk boylarıyla beraber birçok defa Çin egemenliğine karşı isyan etmişlerdir.

Hokand Hanlığı 1832 yılında Pamir ve çevresini işgal ederek bölgede Taşkurgan ve Boston Terek kalelerini inşa eder.³⁷⁸ Artık bu tarihten sonra Pamir Kırgızları Hokand Hanlığına bağlanmış olur. Hokand Hanlığı Pamir üzerindeki hâkimiyetini atadığı

³⁷² B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 16.

³⁷³ Abdrasul İsakov, a.g.t., s. 35.

³⁷⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 18.

³⁷⁵ Abdrasul İsakov, a.g.t., s. 93.

³⁷⁶ Baymirza Hayit, (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 135-136.

³⁷⁷ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 19.

³⁷⁸ V. N. Zaytsev, a.g.e., s. 24.

yöneticiler üzerinden yürütmüştür. Muhammed Ali Han döneminde ilk olarak Tacik Laşker Kuşbeği yönetici tayin edilmiştir. Daha sonra Alay bölgesinde yaşayan Nayman boyundan Gaip Datka³⁷⁹ atanmıştır. Gaip Datka Çakır Ağıl Yaylasını merkez yaparak Alçor, Büyük Pamir ve Aksu bölgelerine kendisine bağlı bekleri atamıştır. Vahan Bölgesine atadığı Bozoy Datka Kancut³⁸⁰ askerleri ile yapılan çatışmada hayatını kaybetmiş ve defin edildiği yer onun adıyla Bozoy Gümböz(Kümbet) olarak anılmaya başlanmıştır. Şer Ali Han döneminde yine Alay bölgesi Kırgızlarından Karateyit boyuna mensup Tilla Datka, ondan sonra Boztorğoy Nayman boyundan Karakul Datka atanmıştır. Hudayar Han kendi adına Pamir’e yönetici olarak Teyit boyundan Mollo Murat Datka’yı atamıştır.³⁸¹ B. L. Grombçevski yerli halktan topladığı bilgilere dayanarak Hokand Hanlığı’nın sınırlarını Pamir, Vahan, Şuğnan, Roşan bölgelerinden başlayıp Sarkol ve Kaşgar sıradağlarının vadileriyle birlikte Yenihişar, Yarkent ilçelerinden Kaşgara’a uzanan tüm yerler olarak belirtmiştir.

Hokand Hanı tarafından Buzuruk Hoca’ya yardım için Doğu Türkistan’a gönderilen Yakup Beg (1865-1877). Buzuruk Hoca’yı iktidardan uzaklaştırarak Yedişehir Devletini kurmuş ve iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra doğu sınırlarını Hokand Hanlığı aleyhine genişletmiştir. Pamir ve çevresi bu dönemde Yakup Beg Badevlet’in hâkimiyeti altına girmiştir. Yakup Beg Badevlet’in ölümünden sonra Çinliler tekrar Doğu Türkistan’ı işgal ettiler. Çin hükümeti her ne kadar Yakup Beg’in devletini tanımasa da onun hüküm sürdüğü tüm toprakların Çin’e ait olduğunu iddia etmiştir. İngilizler gönderdikleri diplomatlar ve ajanlar aracılığıyla Çin’i Pamir’i işgal etmesi için kışkırtmıştır. Çin 1883-1889 yıllarında Pamir’in büyük bölümünü işgal etmiştir. İlk başta Aktaş’ta karakol inşa eden ve asker bulunduran Çinliler, daha sonra Caşilköl’e kadar ilerlemiştir.³⁸²

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya’sı ve Büyük Britanya arasındaki “Büyük oyun” olarak adlandırılan stratejik rekabetin en yoğun geçtiği yerlerden biri Pamir

³⁷⁹ Datka, Türkistan Hanlıklarında beyden yukarı sultana eşit devlet görevlilerine verilen unvan. Genelde etkili boy beylerine verilmiştir. Bkz. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1820-1840/Potanin_N_I/text1.htm, Erişim Tarihi: 07.02.2019.

³⁸⁰ Kancut, Hunza vadisinde yer alan Hunza ve Nagar Prenslüklerinden oluşan bağımsız beylik. 1891 yılında İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Günümüzde Pakistan sınırları içindedir.

³⁸¹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 108-109; B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 62.

³⁸² A. Serebrennikov, a.g.e, s. 65.

bölgesi olmuştur. Rus askerlerinin Orta Asya'da hızlı ilerleyişi İngiliz diplomasi çevresinde endişe sebep olurken Rus askerlerinin er ya da geç Hindistan'a ulaşacağı en büyük korkularıydı. O günlerde İngiliz diplomat Sir Henry Rawlinson'un Rus askerlerinin Orta Asya'yı işgal edip doğuya ilerlemelerinin Büyük Britanya Hindistanı için doğrudan bir tehdit olduğu şeklindeki sözü bu endişeleri dile getiriyordu.³⁸³ İngiliz diplomasi çevresinin endişelerinde haklılık payı yok değildi. Bazı üst düzey Rus askeri ve sivil bürokrasi içerisinde Orta Asya'yı hızlı bir şekilde işgal edip ondan sonra kuzey Hindistan'a sefer düzenlenmesi fikrini savunanlar vardı.³⁸⁴

Britanya hükümeti, Rus ilerleyişini durdurmak ve Hindistan üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmak için iki ülke arasında tampon bölge oluşturmak amacıyla çalışmalar yapmıştır. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'un tampon bölge teklifi Rus hükümeti tarafından kabul görünce gerekli görüşmelere başlanmıştır.³⁸⁵ Bu amaçla 1869 yılında Britanya hükümeti görüşmeleri yürütmesi için Hindistan'daki diplomatlarından Douglas Forsyt'ı Petersburg'a gönderdi.³⁸⁶ İngilizlerin Afganistan'ı tampon bölge olarak teklif etmeleri Rus hükümeti tarafından kabul görmedi. Ruslar, Afganistan'ın hak iddia ettiği Belh, Kunduz ve Badahşan bölgelerinin Buhara Hanlığına ait olduğu tezini savunmaktaydı. Bu nedenle yapılan görüşmelerin ilk etabından bir sonuç çıkmamıştır. Ancak görüşmelere devam edilmiş ve 1873 yılında bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmayla Vahan ve Badahşan Bölgeleri Afganistan'ın egemenliğine bırakılırken Afgan-Rus sınırı Pamir'deki Zorköl Gölünden başlayarak Panc Nehri olarak belirlenmiştir. Anlaşmada Zorköl Gölünün doğu tarafındaki yerlerle ilgili bahis geçmemiştir.³⁸⁷

1876 yılında Hokand Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle hanlığa bağlı tüm topraklar Rus egemenliği altına girmiş oldu.³⁸⁸ İşgal edilen Hokand Hanlığı'nın toprakları Türkistan Genel Valiliğine bağlı Fergana Vilayeti olarak düzenlenirken, Hokand seferini yürüten General Skobelev aynı yıl Pamir'e ulaştı. Pamir'in coğrafi

³⁸³ A. B. Postnikov, (2000), "İstoriçeskie Prava Sosednix Gosudorstv i Geografiya Pamira Kak Argumenty v Bolşoy İgre Britaniyi i Rossiyi (1869-11896 g.g), (1869-1896)", *Acta Slavica Japonica*, T. XVII. – Sapporo: The Slavic Research Center, Hokkaido University, P. 33-99, s. 92-93, https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/39358/1/AS17_002.pdf, Erişim Tarihi:13.09.2018.

³⁸⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 98.

³⁸⁵ Baymirza Hayit, a.g.e., s. 119.

³⁸⁶ A. B. Postnikov, (2000), ag.m., s. 44.

³⁸⁷ A. B. Postnikov, (2000) a.g.m., s. 47.

³⁸⁸ B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 64.

uzaklığı, nüfusunun azlığı, yerleşmeye uygun olmaması gibi nedenlerden ötürü Çarlık hükümeti Pamir'e gereken ilgiyi göstermemiştir. Ayrıca İngiliz ve Çin Hükümetleriyle yaptığı anlaşmalara dayanarak bölgeye herhangi bir dış tehdidin olacağını düşünmemiştir.³⁸⁹

Britanya hükümeti stratejik öneme sahip Pamir'i etki alanına almak için azami gayret göstermiştir. Bölgede nüfuz oluşturan gücün Hindistan, Doğu Türkistan ve Buhara'ya giden yollara hâkim olacağının farkındadır. Bu amaçla Pamir bölgesini askeri, coğrafi ve siyasi açıdan araştırmak için bölgeye birçok sivil ve askeri araştırmacı göndermiştir. İngilizlerin gönderdiği bu ekiplerin sayısı 1870-1890 yılları aralığında yirmiyi bulmuştur. Ruslar bu konuda İngilizlerin çok gerisindeydi. Aynı tarihlerde Rus hükümeti tarafından gönderilen ilmi-askeri ekiplerin sayısı onu aşmamıştır.³⁹⁰

İngilizler Afganistan'ı işgal planında muvaffak olamamış; ancak ülkenin dış siyasetinde etkili olmayı başarmıştır. Nüfuz alanına aldığı Afganistan'ı daha sonra Ruslara tampon bölge olarak kabul ettirmiştir. Bir sonraki adım olarak stratejik önemi büyük Pamir Bölgesini Afganistan ve Çin arasında paylaştırarak Ruslara Hindistan yolunu tamamen kapatmayı ve bu iki ülke üzerinden etki alanını genişletmeyi amaçlamıştır. İngiliz hükümeti bu doğrultuda 1885-1886 yılları tecrübeli diplomat Ney Elias'ı özel görevle Doğu Türkistan'a göndermiştir. Ney Elias Doğu Türkistan'da bir dizi görüşme ve araştırmalardan sonra dönüşte Pamir'i ziyaret etmiş ve burada incelemelerde bulunmuştur. Bu ilmi-diplomatik gezinin sonucu olarak hazırlanan rapor ve haritalarda Pamir'i Afganistan ve Çin arasında paylaşımının ilk planlarının yapıldığı görülmektedir.³⁹¹

Rus araştırmacılar içinde B. L. Grombçevski Pamir'i salt coğrafi açıdan araştırmakla yetinmemiş onun siyasi, tarihi ve etnografyasıyla ilgili birçok materyal toplamıştır. Bu materyaller arasında Hokand Hanlığı döneminde Pamir'e gönderilen idarecilerle ilgili bilgiler mevcuttur. Grombçevski topladığı bilgilere dayanarak yazdığı raporunda Pamir'in eskiden beri Hokand Hanlığına bağlı olduğunu ve artık tüm bölgenin Rus

³⁸⁹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 98-99.

³⁹⁰ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 3.

³⁹¹ B. M. Cumabayev, (2009), "XIX-Kılımdın Ayağında Pamirdi Eelöo üçün Anglis Çalğınçılarının İş-areketleri", *Cusup Balasagin Atındağı Kırgız İttuk Universitetinin Carçısı*, Bişkek, s. 54.

Çarlığının toprakları sayılması gerektiğini belirtmiştir.³⁹² Grombçevski ilmi gezilerini Hindikuş'un diğer tarafına kadar uzatarak 1888 yılında Hunza³⁹³ Mirliğinin topraklarına ulaşmış ve Mir Sefdar Ali Han³⁹⁴ tarafından çok şaşıla bir şekilde karşılanmıştır.³⁹⁵ Mir, İngilizlerin topraklarını işgal etmek üzere olduğunu beyan ederek Ruslardan yardım istemiştir. Grombçevski'nin ziyareti İngilizlerin endişesini artırırken bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmek için bir dizi önlem almalarına neden olmuştur. İngiliz birlikleri tarafından 1889 yılında Hunza, Çitral³⁹⁶ ve Keşmir bölgeleri işgal edilmiş, Pamir'in güneyine kadar yollar düzeltilmiş, merkezle iletişimi sağlamak için telgraf hatları döşenmiş ve sınıra yakın yerlere askeri birlikler konuşlandırılmıştır.³⁹⁷ Diğer taraftan İngilizler Afgan Emir'ini Darvaz, Şuğnan ve Roşan gibi bağımsız beyliklere sefer düzenlemesi için kışkırtmış ve bunun neticesinde bu beylikler Afganistan tarafından işgal edilmiştir.

1890 yılına geldiğinde Pamir'de çok gergin bir atmosfer yaşanıyordu. Doğudan gelen Çin askerleri ve Caşilköl bölgelerinde sınır karakolları inşa ederken, batıdan Afgan birlikleri Caşilköl'e kadar ilerleyerek buradaki Çin askerlerini uzaklaştırıp bölgedeki Kırgızlardan vergi toplamaya başlamıştı.³⁹⁸ İngilizler bir taraftan Pamir'i Çin ve Afganistan arasında paylaşırma planları yaparken diğer taraftan Pamir'in bir bölümünü ele geçirmek için çalışmalar yapmaktaydı.

İngilizlerin Pamir'deki hareketlerini yakın takibe alan Türkistan genel Valisi Vrevski 1891 yılında Pamir'e yakın Alay bölgesini ziyaret eder. Bu ziyareti müteakip Genelkurmay'a gönderdiği mektubunda Vrevski, Afganistan ve Çin'in Pamir'i paylaşmak istediklerini; ancak daha önce Hokand Hanlığına bağlı olan bölgede onların hiçbir hakkı olmadığını ve artık Pamir'de Rus hâkimiyetini kurmanın zamanı

³⁹² B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 109.

³⁹³ Pakistan'ın Gilgit-Baltistan eyaletinde buluna vadi ve burada yaşayan halk. Bkz. "Hunza-Nagir", (1971), *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. XIX, Ankara, s. 386.

³⁹⁴ Mir Safdar Ali Han (1865-1930), 1886-1892 yılları arasında Hunza hükümdarı idi. İngilizlerin Hunza'yı işgal etmesi üzerine Doğu Türkistan' kaçmış ve orada ölmüştür. Bkz. <http://humansofhunza.blogspot.com/2015/04/mir-safdar-ali-khan.html>, Erişim Tarihi: 15.02.2019.

³⁹⁵ Bkz. B. L. Grombçevski, a.g.r., <http://static.turclubmai.ru/papers/2218/genshtab.html>, Erişim Tarihi: 14.09.2018.

³⁹⁶ Çitral Pakistan'ın kuzeyinde Vahan Koridoru'na yakın yerleşim merkezi. Bkz. <http://www.iranicaonline.org/articles/chitral-citral-river-valley-in-the-upper-indus-system>, Erişim Tarihi: 14.09.2018.

³⁹⁷ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 112.

³⁹⁸ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 145.

geldiğini yazarak konunun acil çözülmesi gerektiğini bildirir.³⁹⁹ Bunun üzerine Dışişleri ve Savunma bakanlarının katılımıyla Genelkurmayda yapılan toplantıda Albay İonov komutasında bir askeri birliğin keşif için Pamir'e gönderilmesi kararı alınır.

Albay İonov komutasındaki özel birlik 16 Temmuz 1891'de Alay Bölgesindeki Boz Döbö Yaylası'nda toplanarak Pamir'e doğru yola çıkar.⁴⁰⁰ Birlik zorlu bir yolculuktan sonra Kızılart Geçidi'ni aşarak 12 Temmuzda Muzköl Nehri'ne ulaşır ve burada iki gruba ayrılır. Kazak askerleri İonov komutasında Uzbel Geçidi ve Rangköl bölgesine ilerlerken, Piyade takımı Akbaytal Geçidi yönüne gönderilir. İonov Murgab Nehri boyunca ilerleyerek Aktaş'a ulaşmış, oradan Beyik Geçidi üzerinden Karaçukur Vadisine inmiş ve yukarıya doğru giderek Vagcır Geçidini aşıp 25 Temmuzda Bozoy Gümböz Bölgesine ulaşmıştır.⁴⁰¹ O sırada Pamir'de bulunan İngiliz Yüzbaşı F. Younghusband ile karşılaşan İonov, daha sonra Fergana Valisi Medinskiy'den Younghusband'ı bölgeden uzaklaştırma emri almıştır. İonov 17 Ağustosta İngiliz subayın kampına gelerek Younghusband'dan Pamir'i terk edeceğine ve bir daha buraya gelmeyeceğine dair yazılı beyan aldıktan sonra gitmesine izin verir.⁴⁰² Diğer bir İngiliz Teğmen Davidson Çaşilköl bölgesinde tutuklanarak konvoy eşliğinde Margilan şehrine gönderilir. İonov daha sonra Hindikuş'un güney tarafına geçerek Britanya Hindistanı'na ait topraklar üzerinde incelemelerde bulunur. Dönüşte Brogil Geçidi üzerinden geçerek Pamir'e ulaşır ve buradaki piyade birlikleriyle buluşarak Oş şehrine geri döner.⁴⁰³

İonov'un Yüzbaşı Younghusband ve Teğmen Davidson'u Pamir'den kovarcasına çıkarması ve Rus ordusunun Pamir'deki hareketleri Britanya hükümeti tarafından çok sert bir şekilde karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Lord Solisbury Rusya'dan resmi özür talep etmiş ve bu talebin kısa sürede yerine getirilmemesi durumunda konunun uluslararası büyük bir soruna dönüşebileceği ile Rusları tehdit etmiştir. Rus

³⁹⁹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 113.

⁴⁰⁰ B. L. Tageyev, (1998), *Poludennye Ekspeditsie. Oçerki*, Voinizdat, Moskva, s. 183.

⁴⁰¹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 115.

⁴⁰² Piter Hopkirk, (2004), *Bolşaya İgra Protiv Rossii; Aziatskiy Sindrom*, çev. İ. İ. Kubatko, Ripol Klassik, Moskva, s. 233.

⁴⁰³ A. B. Şirokorad, (2003), "Rossiya-Angliya: Neizvestnaya Voyna, 1857-1907", ACT, Moskva, http://www.xliby.ru/istorija/rossija_anglija_neizvestnaja_voina_1857_1907/p12.php, Erişim Tarihi: 18.09.2018.

hükümeti olayı bastırmak için suçu Albay İonov'a atmış ve İonov'un yetkilerini yanlış kullanarak bu olaylara sebep olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁴ İonov Pamir'de keşif ve gözlem yapmış, bölgenin Rusya'ya ait olduğunu bildiren sınır işaretleri koymuş, bölgede yaşayan Kırgızlardan yerel yöneticiler atamıştır. Ayrıca bu sırada Pamir'de bulunan Çin'in Kaşgar Valisi Çjan Dorin'den Pamir'i terk etmesini talep etmiş ve bölgenin Rusya'ya ait olduğunu Çin hükümetine bildirmesini istemiştir.⁴⁰⁵

Albay İonov komutasındaki Pamir seferiyle Rusya, İngiliz, Çin ve Afgan hükümetlerine Pamir'in gerçek sahibinin Rusya olduğu ve Rusya'nın bu hakkından vazgeçmeyeceğini göstermiş oldu. Ancak İonov'un seferi Pamir meselesini tamamen çözmüş olmadı. Rus askerleri Pamir'i terk ettikten sonra Çin ve Afgan birlikleri tekrar Pamir'de boy göstermeye başladılar. Bunun üzerine Rus hükümeti Pamir'de Rus hâkimiyetini tekrar sağlamak için Albay İonov komutasında yeni bir birlik gönderme kararı aldı. Albay İonov bir öncekine göre daha kalabalık bir askeri birlikle Margilan şehrinden hareket ederek 27 Haziran 1892 yılında Murgab Nehri'ne geldi ve burada üs kurdu. Bölgenin her tarafına keşif birlikleri gönderdi. Caşilköl yakınlarında Afgan birliklerinin olduğu bilgisi üzerine kendi komutasındaki askerlerle Afgan birlikleri üzerine yürüyerek onları püskürttü ve Sumataş'ta inşa etikleri sınır karakolunu yıktı. Yüzbaşı Skerski'yi Rangköl yakınlarındaki Çinlileri bölgeden uzaklaştırmak ve inşa ettikleri karakolları yıkması için gönderdi. İonov Çin ve Afgan askerlerini bölgeden uzaklaştırdıktan sonra Murgab Nehri vadisinde Şadcan adlı yerde geçici bir üs kurdu. Yüzbaşı Kuznetsov'un komutasında 172 piyade ve 44 Rus –Kazak askerinden oluşan Şadcan Birliği bölgede bırakılarak Pamir'in Afgan ve Çin saldırılarına karşı korunması amaçlandı.⁴⁰⁶

İonov'un ikinci Pamir seferi Rusların Pamir'deki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Aynı yıl Britanya'nın Petersburg'daki elçisi Robert Morier Rus hükümetine Pamir meselesini çözmek ve bölgedeki sınırları belirlemek için ortak komisyon oluşturma teklifini götürmüştür. Rus hükümetinin müspet karşılamasıyla görüşmelere başlanmıştır. 1892-1895 yılları arasında yürütülen görüşmelerde Zorköl Gölü'nün

⁴⁰⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 118.

⁴⁰⁵ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 119.

⁴⁰⁶ A. B. Şirokorad, a.g.m.,

http://www.xliby.ru/istorija/rossija_anglija_neizvestnaja_voina_1857_1907/p12.php, Erişim Tarihi: 18.09.2018.

doğu tarafındaki sınırlar çetin tartışmalara neden olmuştur. Burası Kırgızlar tarafından Küçük Pamir olarak adlandırılan ve İngiliz Hindistanı'na ulaşan önemli geçitlerin olduğu bölgedir.⁴⁰⁷ İki seneye yakın süren görüşmelerden sonra Büyük Britanya ve Çarlık Rusya'sı 1895 yılı Mart ayında bir anlaşmaya varabilmiştir.⁴⁰⁸ Bu anlaşmayla; Afgan Emiri işgal ettiği Panc Nehri'nin kuzeyindeki topraklardan çekilecek buna karşılık Afganistan'a Panc'ın güneyindeki Darvaz bölgesinin tamamı verilecek. Sınır çizgisi şu şekilde belirlenmiştir; Viktorya Gölü'nün (Zorköl) doğu ucundan başlayıp dağ sırtları boyunca ilerleyerek gölün paralelinden güneye doğru uzanarak Benderski ve Ortobel geçidine ulaşır, buradan sınır çizgisi aynı dağ sırtı üzerinden ilerleyerek Viktorya Gölü'nün paralelinin güneyine ulaşınca kadar uzar. Bu paralele ulaştıktan sonra sınır çizgisi Aksu Nehri vadisinde bulunan Kızıl Rabat yönüne doğru aşağı iner ve oradan doğuya doğru ilerleyerek Çin sınırında biter. İngiliz ve Rus Hükümetleri belirlenen sınırın kuzeyinde ve güneyinde herhangi bir siyasi etki ve kontrolde bulunmayacaklardı. Ayrıca ülkenin bu bölümünde Britanya hükümeti askeri güç bulundurmuyacak ve bölge Afgan Emirinin topraklarına dâhil edilecekti⁴⁰⁹ Anlaşmada belirlenen sınırların tespiti için ortak komisyon kurulması kararına varılmıştır.

Britanya hükümetini temsilen Tümgeneral M. G. Gerard başkanlığındaki heyet 20 Haziran 1895 tarihinde Hindistan'dan hareket etti. Heyette topograf subaylar Albay T. H. Holdich, Binbaşı R. A. Wahab, İstihbarat subayı E. F. H. Mcswiney, cerrah ve doğabilimci Yüzbaşı A. W. Alcock ve topografik çekimlere yardımcı olması için Khan Sahip Abdulgaffar, Asmatulla Khan, Dan Sing ve on asker yer alıyordu.⁴¹⁰ Rus heyeti 11 subay ve 33 erden oluşuyordu. Heyetin başkanlığını Fergana Vilayeti Valisi Korgeneral Povalo-Şveykovskiy yaparken heyette dışişleri bakanlığını temsilen Danışman Panfinin, Kurmay Albay Galkin, Yüzbaşı Krutorojin, Yüzbaşı Katotinskiy, Doktor Welman, Fransız Profesör Stiefel, geodezist Albay Zaleskiy, topoğraflar Benderski şle Aleksandroviç ve tercüman Teğmen Orakulov bulunuyordu.⁴¹¹ Rus ve

⁴⁰⁷ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 129.

⁴⁰⁸ B. L. Tageyev, (1902), *Pamirskie Pohodi 1892-1895 g.g. Desyatiletie Prisoyedineniya Pamira k Rossii*, Varşava, s. 141.

⁴⁰⁹ 1895 Rus-İngiliz Anlaşması metni hk. bkz. "K soglaşeniю mejdu Rossiey i Velikobritaniey o razgraniçenii sfer vliyanii v oblasti Pamirov", <http://nik2nik.ru/node/506>, Erişim Tarihi: 18.09.2018.

⁴¹⁰ A. B. Postnikov, a.g.e., s. 303; Abdrasul İsakov, a.g.t., s. 86.

⁴¹¹ M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 130.

İngiliz heyetleri 22 Temmuz günü Zorköl Gölü kıyısında buluştu. Yapılan topografi ve jeodezi araştırmaları sonucu sınır çizgisi tespit edildi. 10 Eylülde ortak komisyon nihai toplantısını yaparak “Pamir Meselesine” son noktayı koydu.⁴¹²

1896 yılı bahar aylarında Çarlık Rusya’sı ve Büyük Britanya hükümetleri ilgili anlaşmayı onayladı.⁴¹³ Böylece Pamir bölgesi Çarlık Rusya’sı, Çin, Buhara ve Afgan emirlikleri arasında paylaşılırken bölgede yaşayan Kırgızlar ve Tacikler üç ülke arasında bölünmek zorunda kaldı.

2.5. Çarlık Rusya’sı Döneminde Pamir

Albay İonov tarafından 1891 yılında gerçekleştirilen Pamir seferiyle Çinliler bölgeden uzaklaştırılmıştır. Ancak Rus askerleri gittikten sonra Çinliler Pamir’de asker bulundurmaya ve karakollar inşa etmeye devam etmiştir. Rangköl ve Aktaş’ta yaşayan Kırgızlar üzerinde baskı uygulayarak onları Sarkol, Tağarma taraflarına göç etmeye zorlamıştır.

İngilizlerin destek ve kışkırtmalarıyla Afgan Emiri bağımsız Vahan, Şuğnan ve Roşan bölgelerini işgal ederek Pamir’in Çaşilköl vadisine kadar ilerlemiştir. 1892 yılında Çaşilköl Sumataş’ta üs kuran Afganlılar Çinlileri Tagdumbaş’a çekilmeye mecbur bırakmıştır.⁴¹⁴ Afgan askerleri işgal ettikleri bölgede yaşayan Kırgızlardan baskı ve zulümle ağır vergiler toplamış, itaat etmeyen halkı öldürmekle ve Afganistan’a götürmekle tehdit etmiştir.

Çarlık Rusya’sı hükümeti Pamir Seferi öncesi Türkistan idaresine gönderdiği talimatla Pamir’deki yerel halka iyi muamele edilmesi, onlarla iyi ilişkiler kurulması ve iç yönetimlerine karışılmaması uyarısında bulunmuştur.⁴¹⁵ Rus ordusu bölgede huzur ve düzen sağlayacak adımlar atmış onların politikası yerel halkta Ruslara sempati ve güven duyulmasını sağlamıştır. Bunun aksine Afgan ve Çin askerleri halka kötü davranmış, ağır vergiler yüklemiş, baskı ve zorbalıkla onları kendi topraklarından göç etmeye zorlamıştır. Kırgızlar Afgan ve Çin baskısı karşısında Ruslardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Kırgızların yardım talepleri dönemin Rus idaresi

⁴¹² A. B. Postnikov, a.g.e., s. 324.

⁴¹³ A. B. Postnikov, a.g.e., s. 329.

⁴¹⁴ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 145.

⁴¹⁵ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 124.

tarafından sıkça dile getirilmiştir. Aktaş Kırgızları adına Tokur Binbaşı Oş İlçesi yöneticisine gelerek yardım talebinde bulunmuştur. Tokur Binbaşı Yarkent'ten gelen iki Çinli memurun Aktaş'a gelerek bazı Kırgızları tutuklayıp götürdüğünü birçok Kırgız'ı dövdüklerini, halktan zorla yirmi at, otuz koyun aldıklarını Çinli memurların Ruslardan yardım istedikleri için onları cezalandırmak amacıyla bunları yaptıklarını söylemiştir.⁴¹⁶ Fergana Vilayeti Pamir-Alay Bölümü Başkanı Grombçevski Pamir birliği komutanı İonov'a şunları söylemiştir:

Şu an Alçor'da yüz aileye yakın Kırgız bulunmakta, bunların 87 si Murgab'tan Afganlılar tarafından zorla getirilenler, diğerleri Şah Nehrinin yukarısında yaşayanlardır. Mektup ile başvuran Kırgızların söylediklerine göre Afganlılar şu ana kadar onlardan beş deve, üç at, yüz sekiz koyun, kırk keçe, yüz kürklü şapka, üç yüz litre yağ, seksen astragan kürkü ve elli yün urgan... (toplamıştır) Afganlıların vergilerinden ve zulümlerinden bunların sabrı kalmamıştır. Geceleri evlerine girerek kadınlarına sarkıntılık yapıp, yapılmayacak her kötülüğü yapmaktalar. Üç dört gün önce Alçor Kırgızları Afganlıların hepsini tutuklayıp Rus birliğine götüreceğiz diye anlaşmışlar fakat içlerinden hainler Afganlılara haber vermiş bu yüzden Kırgızları tutuklayıp hapsedmişler. Şu an Alçor Kırgızları Afganlılara karşı koruma talep etmekteler çünkü onları öldürmelerinden veya Şuğnan'a götürmelerinden endişelenmekteler.⁴¹⁷

Rus idaresi Çin ve Afganlıların yaptıklarını ve Kırgızların yardım taleplerini kendi Pamir politikası için meşruiyet aracı olarak göstermeye çalışmıştır.

Albay İonov'un ikinci Pamir seferiyle Çin ve Afgan askerleri bölgeden uzaklaştırılmış, kurdukları üsler ortadan kaldırılmış ve Yüzbaşı Kuznetsov komutasındaki özel Şadcan Birliği bölgede bırakılmıştır. Ayrıca halktan yerel yöneticiler tayin edilmiştir. Pamir bölgesinin ilk yerel yöneticisi (volostnoy uprovitel) olarak Koçkor uruğundan Tokurbek Kutluhocinov seçilmiştir.⁴¹⁸ Rus yönetimi Pamir'i Çin ve Afgan saldırılarına karşı korumak ve Pamir'deki iktidarını perçinlemek için bu adımları atmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi 1893 yılında Akbaytal Nehri'nin Murgab Nehri'ne döküldüğü stratejik noktada Pamir Postu⁴¹⁹ kurulmuştur.⁴²⁰ Pamir Postunda

⁴¹⁶ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 146.

⁴¹⁷ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 44.

⁴¹⁸ V. N. Zaytsev, a.g.e., s. 51.

⁴¹⁹ Post: Karakol, nokta. Bkz. K. K. Yudahin, (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara, s. 624.

⁴²⁰ A. K. Alekseyev, "K İstorii Obrozovaniya Pamirskovo Otryada", Elektronnaya biblioteka Muzeya Antropologii i etnografii im. Petra Velikova (Kuntskamera) RAN, s. 151,

konuslanmış askeri birlik Yüzbaşı Zaytsev'in raporuna göre 7 subay, 1 doktor, 172 piyade, 44 Rus-Kazak, 20 yerli askerden oluşmuştur.⁴²¹ Pamir birliğinin komutanına halk ve asker nezdinde ilçe yöneticisi yetkisi tanınmıştır. Ayrıca Pamir birliği komutanına komşu devletlerin sınır görevlileriyle doğrudan iletişime geçme yetkisi verilmiştir.

1895 yılında imzalanan Rus İngiliz anlaşmasıyla Pamir'in sınırları tespit edilmiş aynı yıl yaz ayında ortak sınır komisyonu tarafından tartışmalı sınırlar belirlenerek anlaşmaya son nokta koyulmuştur. Anlaşma sırasında en çok tartışılan Zorköl Gölünün (Viktorya Gölü) doğu ucundan Çin hududuna kadarki sınırların tespitiyle Büyük Pamir'in bir kısmı ve Küçük Pamir Afganistan'a bırakılırken Pamir'in büyük bölümü Rus egemenliği altına girmiştir.

Çarlık Rusya'sı idari yapılanmasına göre Pamir Türkistan Genel Valiliğine bağlı Fergana vilayeti ilçelerinden Oş'a⁴²² bağlanmıştır. Pamir, Murgab ve Oroşor olmak üzere iki volosta⁴²³ bölünmüştür. Pamir Taciklerinin yaşadığı Oroşor volostu dört aminlikten⁴²⁴ oluşmuştur; Roşorov, Sau-Nau, Nisor, Sarez. Murgab volostunda sadece Kırgızlar yaşamakta olup dört aminlikten oluşmuştur; Murgab, , Aktaş, Alçor. Her volostun başına volost yöneticisi (volostnoy uprovitel) tayin edilirken, onlara yardımcı olarak her aminliğe birer amin atanmıştır. Her amine yardımcı olarak elli başılar görevlendirilmiştir. Volost yöneticisi ve aminler daha sonra üç yılda bir yapılan seçimle iş başına gelmiştir.⁴²⁵ Pamir birliği komutanına bunları değiştirme veya azletme yetkisi verilmiştir. Pamir volostunun ilk yönetici olarak Tokur Kutluhocinov seçilmiştir.⁴²⁶ Rus idaresi Volost yöneticilerine aylık 41 Ruble 66 Kapık,

http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-88431-277-7/,
01.09.2018.

Erişim Tarihi:

⁴²¹ V. N. Zaytsev, a.g.e., s. 57.

⁴²² Oş günümüzde Kırgızistan'ın güneyinde yer almaktadır ve ülkenin ikinci en büyük şehridir.

⁴²³ Çarlık Rusya'sı döneminde ilçelerin altındaki idari birimler. Bunların yöneticisine Rusça Volostnoi uprovitel deniliyordu. Pamir bölgesindeki Kırgızlar ise bu unvana sahip kişileri "Binbaşı" olarak adlandırmıştır.

⁴²⁴ Aminlik, başında amin bulunan idari yapı. Her Volost kendi için aminliklere bölünmüştür. Emin sözünden ortaya çıkmıştır.

⁴²⁵ Ş. A. İlyasov, "İnstitutı Volostnix Uproviteley, Aulnih Starşin i Narodnih Sudey v Sisteme Kolonialnih Organov Stenpnogo Kraya v Kontse XIX-naçale XX v.v.", <http://e.history.kz/media/upload/1299/2014/04/09/cb9600cd0cbfbacfc7fc2fd818174f96.pdf>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁴²⁶ 1896 yılı Çarlık Rusya'sına yaptığı hizmetlere karşılık Çar İkinci Nikola'nın taç giyme törenine davet edilmiştir. Bkz. B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 165.

aminlere ise 20 Ruble 83 kapik aylık maaş bağlamıştır.⁴²⁷ Halk arasında çıkan anlaşmazlıkları ve davaları çözmek için yerel halktan kadılar tayin edilmiştir. Pamir'in ilk kadısı olarak Moldo Huseyin Satıbaldiyev atanmıştır.⁴²⁸

Rus idaresi halkın Afganistan ve Çin topraklarına göç etmemesi, bölgenin ve halkın kalkınması için bir dizi önlemler almıştır. Bu önlemlerden biri uzun yıllar Pamir Kırgızlarının ayni ve nakdi vergiden muaf tutulmasıdır. Merkezi hükümetin halktan vergi toplanmasıyla ilgili talebi her seferinde Pamir Birliği komutanın raporuyla ertelenmiştir. Komutan Pamir halkının maddi durumunun iyi olmadığı için en ufak verginin halkta hoşnutsuzluk yaratarak komşu ülkelere göç etmelerine neden olacağını rapor etmiştir. Bu raporlar neticesinde 1917 yılına kadar Pamir Kırgızlarından vergi alınmamıştır.⁴²⁹ Sınırların belirlenmesiyle bölgede ticaretin aksamaması ve yerli halkın ihtiyaçlarını karşılamak için 1895 yılında Fergana valisinin emriyle Murgab'ta ticaret merkezi açılmıştır.⁴³⁰ Buraya Doğu Türkistan, Buhara ve Afganistan'dan tüccarlar çeşitli ürünler getirirken yerli halk hayvanlarını ve onlardan ürettikleri ürünleri satma imkânı elde etmiştir. 1900 yılı verilerine göre Pamir bölgesinin ticaret hacmi 100.000 Rubleye ulaşmıştır.⁴³¹

Pamir Kırgızları arasında anlaşmazlıkları önlemek için her boyun kendi içinden yöneticilerini seçmesine imkân tanınmış, arazi tartışmalarını engellemek için her boyun yaylak ve kışlakları belirlenmiştir. Buna göre Alçor Aminliğinin sınırlarına Marcanay, Somo, Bulungköl, Ak Car, Şayimbet, Horguş vadileri dâhil edilirken kışlak olarak Bulungköl, yaylak olarak Koy Tezek geçidinin çevresi tahsis edilmiştir. Murgab Aminliğine Üç Köl, Çong Köl, Kara Suu, Beş Bulung, Cangı Davan, Medain vadileri tahsis edilmiş yaylası Üç Köl, kışlağı Çatırtaş vadisi olmuştur. Rangköl Aminliğine Kara Turuk, Şatkut, Birlik, Kara Cılğa, Sarı Cılğa, Kara Art, Kuyandı, Cangı Art, Küyük Bel vadileri tahsis edilirken yaylak ve kışlak olarak Rangköl Gölü'nün çevresini kullanmışlardır. Aktaş Aminliğine kışlak olarak Kızılrat'tan Bur vadisine kadarki

⁴²⁷ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 142.

⁴²⁸ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 165.

⁴²⁹ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 171.

⁴³⁰ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 168.

⁴³¹ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 54.

yerler tahsis edilirken yaylaları Ak Beyik vadisinden Afganistan sınırına kadar uzanmıştır.⁴³²

Albay İonov ile birlikte 1891 yılı yazında yapılan Pamir keşif seferine katılan Yüzbaşı A. G. Skerskiy⁴³³ sefer neticesinde kaleme aldığı *Kratkiy Oçerk Pamira* adlı eserinde Pamir Kırgızlarının yaşadıkları yerleri şu şekilde göstermektedir:

Pamir Kırgızlarının başlıca yaşadıkları alanlar Rangköl Havzası, Aksu Vadisi, Alçor, Kudar, Poliz, Kokcar, Kokuybelsu vadilerinin üst taraflarıdır. Vahan ve Şuğnan'ın işgal eden Afganlıların saldırılarından korkan Kırgızlar yazın Büyük Pamir vadisine göç etmemekteler. Sonbaharın sonlarına doğru Alçor ve İstık'ta yaşayan Kırgızlar kışlamak için Büyük Pamir'in üst kısımlarına ve Vahan Sıradağlarının kuzey yamaçlarına gelirler.⁴³⁴

Skerskiy Kudar ve Kokuybel vadilerinde yaşayanlar hariç tüm Kırgızların Çin yönetimi altında yaşadığını ve Çinlilerin bölgede kendi idari yapılanmalarını kurduğunu yazmaktadır. Bu yapılanmaya göre Kırgızlar üç volost yöneticisine veya başkanına bağlanmıştır. Muci vadisinin yöneticisi olarak Alayçı Bek tayin edilmiş Rangköl Havzası ve ona yakın bölgeler onun idaresi altına girmiştir. Alayçı Bek'in idaresindeki Kırgızlar 50 aile olup onların sahip olduğu hayvan sayısı 1800 koyun, 200 yak, 120 at, 60 deveden oluşmuştur. Alçor vadisi boylarında, Murğap ve Pşart'ta yaşayan 150 aile Kırgızların yöneticisi Kurumşu Bek'tir. Bu bölgedeki Kırgızlar 20000 koyun, 800 yak, 450 at, 240 deveye sahiptir. Aksu ve İstık vadilerinde yaşayan 100 aile Matkasım Bek tarafından yönetilmekte olup 6000 koyun, 400 yak, 200 at ve 100 deveye sahiptir. Yağma ve saldırılarıyla ünlü Sahip Nazar'a⁴³⁵ bağlı 40 aileden oluşan Kırgızlar Kudar, Beliz, Kökcar, Kokuybel bölgelerinde yerleşmiştir. Çin'in egemenliğini

⁴³² B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 166.

⁴³³ Yüzbaşı A. G. Skerskiy 1894-1895 yılları arasında Pamir Postu komutanlığı yapmıştır. Bkz. <http://www.khogu.tj/index.php/tj/university/makola/item/404-stanovlenie-pogranichnoj-sluzhby-na-pamire>, Erişim Tarihi: 15.02.2019.

⁴³⁴ A. G. Skerskiy, a.g.e., http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Skerskij/ocerk_pamira_1892.htm, Erişim Tarihi: 24.09.2018.

⁴³⁵ Rus ve İngiliz araştırmacı ve seyyahları tarafından sıkça adından bahsedilen Sahip Nazar aslen Alay Kırgızlarındandır. Sahip nazar Alaya Kırgızlarına ve diğer komşu halkalara, kervanlara saldırarak yağma etmesiyle meşhur olmuştur. Bkz. G. K. Abdaliyeva, (2013), "Sahib Nazar jana Pamir Kırgızdarı", <http://arch.kyrlibnet.kg/?&npage=view&nadd=10664>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

tanımayan bu bölgedeki Kırgızlar 1500 koyun, 200 yak, 80 at ve 35 deveye sahiptir.

436

Pamir'deki Rus idaresinin 1896 yılı topladığı verilere göre Pamir Kırgızları 369 hane, 1896 kişiden oluşurken sahip oldukları hayvan sayısı 44.136 küçükbaş ve 7.786 yak olarak geçmektedir.⁴³⁷ Rus idaresi tarafından 1 Şubat 1902 tarihinde hazırlanan nüfus ve hayvan sayısını içeren tablo aşağıda gösterilmiştir.⁴³⁸

Aminlik	Hane	Erkek	Kadın	At	Yak	Deve	Küçükbaş
Murgab (Boy ve alt boylar; Dürbööl, Nooruz, Tekireng, Çapkındı, Çal Teyit, Kıpçak, Karateyit)	97	229	230	154	1291	150	7812
Aktaş (Boy ve alt boylar; Alapa-içkilik, Şayım, Koçkor, Otunçu, Buka, Kızılbaş, Nayman, Kesek, Kutan)	120	365	373	200	2502	256	13174
Rangköl (Boy ve alt boylar; Sarı Teyit, Çegitir, Boston, Çogorok, Nayman, Kıpçak)	80	205	216	157	839	148	11644
Alçor (Boy ve alt boylar; Aydeke, Olcoke, Catançı, İturçak, Kıpçak, Kızılayak, Kazıke)	121	339	315	236	2056	289	15145
Toplam:	418	1.138	1.134	747	6.688	843	47.775

1909 yılı verilerine göre Pamir Kırgızları 531 hane, 2973 kişiden oluşmuştur. Aynı verilere göre Kırgızlar 10.579 büyükbaş ve 83.480 küçükbaş hayvana sahiptir.⁴³⁹ 1896 ve 1909 verilerini karşılaştırdığımızda Pamir Kırgızlarının hane sayısı 162, nüfus sayısı 1077, küçükbaş hayvan sayısı 39.344, büyükbaş hayvan sayısı 2793 olarak artmıştır.

⁴³⁶ A. G. Skerskiy, a.g.e., http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Skerskij/ocerk_pamira_1892.htm, Erişim Tarihi: 24.09.2018; Kengeş Cusupov, (1993), a.g.e., s. 355.

⁴³⁷ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 169.

⁴³⁸ V. N. Zaytsev, a.g.e., s. 76; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 169.

⁴³⁹ A. B. Pankov, a.g.e., s. 184.

Pamir'deki İngiliz ve Rus rekabeti Pamir Kırgızlarının tarihindeki sıkıntılı dönemlerden biri olmuştur. İngiliz kışkırtmasıyla Pamir'i ele geçirmek isteyen Afgan ve Çin yönetimlerinin politikası Kırgızların göç alanlarını kısıtlamış, omuzlarına ağır vergiler yüklemiş, ata yurtlarından kopararak zorla göç etmelerine neden olmuştur. Rusların Pamir'de üstünlük sağlaması, akabinde 1895 anlaşmasıyla sınırların belirlenmesi ve Rus idaresinin kurulmasıyla bölgede bir nebze huzur sağlanmıştır. Pamir Kırgızlarının tek volost altında yönetilmeleri, her boyun kendi idarecisini seçmesi, boyların göç alanlarının belirlenmesi boylar arasında çıkan anlaşmazlıkları ve kavgaları önlemiştir. Alay Kırgızları ve Pamir Kırgızları arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesiyle ilişkiler canlanmış Alay Kırgızları kışın hayvanlarını Pamir'de otlatma imkânı sağlarken, Pamir Kırgızları yaz aylarında Alay'ın görkemli yaylalarından istifade imkânı elde etmiştir.⁴⁴⁰ Murgab'ta açılan ticaret merkezi bölgenin ekonomisine önemli katkı sağlarken halkın ayni ve nakdi vergiden muaf tutulması Kırgızların ekonomik açıdan canlanmalarını getirmiştir. İstatistiki verilerden de görüldüğü gibi bölgenin nüfusu ve halkın temel geçim kaynağı olan hayvan sayısının artması gelişmelerin göstergesidir.

⁴⁴⁰ B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 68.

III. AFGAN PAMİRİ VE AFGANİSTAN KIRGIZLARI

3.1. Pamir'in Bölünmesi ve Afgan Pamiri

Pamir'deki Rus ve İngiliz stratejik rekabeti 1895 Pamir Anlaşmasıyla nihayete ermiş ve bölge Afganistan (Afgan Pamiri), Çin (Çin Pamiri) ve Rusya (Rus Pamiri) arasında paylaşılmıştır. Rus ve İngiliz heyetlerinden oluşan sınır komisyonuna Afgan Emirinin temsilcisi de katılmış, anlaşmayla Afganistan'ın Pamir'deki Pakistan, Tacikistan ve Çin ile olan günümüz sınırları belirlenmiştir.⁴⁴¹

1895 yılında Çarlık Rusya'sı ve Büyük Britanya arasında imzalanan anlaşma batıda Zorköl Gölünün doğusundan başlayarak doğuda Çin sınırına kadar uzanan ve güneyde Hindikuş Dağları ile çevrili Afgan Pamiri ve Vahan Koridoru olarak bilinen dar araziye ortaya çıkarmıştır. İngilizler, bölgeyi Afgan Emirinin topraklarına dâhil ederek Çarlık Rusya'sı ve Britanya Hindistanı arasında tampon bölge oluşturmayı amaçlamıştır.⁴⁴² Bölge coğrafi ve etnik temele dayanmayan siyasi bir oluşum olarak ortaya çıkmış, bölgede yaşayan Kırgızların ve Vahilerin tarihi, etnik bağları dikkate alınmamıştır.

Afgan Pamiri ve Vahan Koridoru Afganistan'ın kuzey doğusunda yer alır. Bölge kuzeyde Tacikistan, doğuda Çin ve güneyde Pakistan ile komşudur. Afganistan idari yapısı içinde Badahşan vilayetine bağlı Vahan ilçesini oluşturur. Vahan Koridoru Amu Derya'nın güney kıyıları boyunca batıda Putur ve doğuda Gazhan köyleri arasında kalan tarıma uygun alanları ve Vahan Nehri'nin başlangıcından Serhad-ı Brogil köyüne kadarki Vahan Nehri vadisini içine alır.⁴⁴³ Kuzey ve doğuda Afgan Pamiri,

⁴⁴¹ Afgan Emiri sorunlu olduğunu düşündüğü bölgeyi ilk başta kabul etmemiş, İngilizler bölge savunma giderleri için yılda 50.000 Rupî ödenek taahhüdüyle Emir'i ikna etmişlerdir. Bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 37.

⁴⁴² H. Kreutzmann, (2003), "Ethnic minorities and marginality in the Pamirian Knot: survival of Wakhi and Kirghiz in a harsh environment and global contexts", *The Geographical Journal*, Vol.169, No 3, pp. 215–235, s. 220.

⁴⁴³ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 5.

güneyde Hindikuş ve batıda İşkaşim ilçesi ile çevrilidir. Bölgede “Vahi” olarak adlandırılan Dağ Tacikleri yaşar.

Afgan Pamiri deniz seviyesinden 5450 metre yükseklikte olup Vahan Koridoru’nun kuzey ve doğusunda yer alır. Büyük Pamir ve Küçük Pamir olmak üzere iki bölümden oluşur. Vahan dağ silsilesi iki Pamir’i böldüğü gibi Vahan’ı da Pamir’den ayırır.⁴⁴⁴ Bu nedenle iki Pamir arasındaki ulaşım ancak geçitlerin açık olduğu yaz aylarında mümkün olur. Büyük Pamir, Pamir Bölgesinin diğer yerlerine göre daha yüksek olduğu için Zor Pamir (Büyük Pamir) olarak adlandırılır.⁴⁴⁵ Zorköl Gölü ve Pamir Nehrinin güney kısmı Afgan Büyük Pamir’ini oluşturur, kuzeyi Tacikistan sınırları içindedir. Toplam uzunluğu 60 km kadardır. Cılga adı verilen büyük ve küçük birçok dar vadiden oluşur. Küçük Pamir 100 km olup vadinin her iki tarafını kaplayan geniş, düz havzalardan ve kısa cılgalardan oluşur. Vadinin kuzeyi Küngöy (güneşli yüz), güneyi Terskey (gölgeli yüz) olarak adlandırılır. Küngöy yazın, Terskey kışın ve nehir boyları bahar (ilkbahar ve sonbahar) dönemlerinde yerleşim alanı olarak kullanılır.⁴⁴⁶ Ayrıca Küçük Pamir Tacikistan, Çin ve Pakistan’a açılan birçok geçide sahiptir.

Kırgızlar Afganistan’ın diğer bölgelerine ulaşmak için ilk önce Vahan Koridoru’na inmek zorundaydı. Vahan Koridoru ve Afgan Pamiri arasındaki dolambaçlı yollar, uçurumlar, sarp geçitler yolculuğu zorlaştırmıştır. Yolculuk at, deve, yak, eşek gibi binek hayvanlarıyla yapılmıştır. Handut⁴⁴⁷ ve Büyük Pamir arasındaki yol 100 km’den daha uzundur. Ulaşımın zorluğuna rağmen Büyük Pamir’e yıl boyu seyahat etmek mümkündür. Küçük Pamir’e giden yollar daha zor ve tehlikelidir. Seyahat etmek için en iyi zaman Vahan Nehri’nin donduğu kış aylarıdır.⁴⁴⁸ Bu dönemde donan nehir üzerinden yolculuk yapılabilir. Nazif Shahrani Handut’tan Büyük Pamir’e yolculuğun atla 5 ile 7 gün arasında sürdüğünü, Küçük Pamir’e yaz rotasıyla ulaşmak için ise 8 ile 12 gün yolculuk yapılması gerektiğini (Yaz rotası 200 km’den daha az)

⁴⁴⁴ Ted Callahan, (2007), “The Kyrgyz of the Afghan Pamir Ride On”, Boston University, Visiting Research Fellow, Social Research Center, American-University in Central Asia, *Nomadic Peoples* Vol.11, No 1, s. 41.

⁴⁴⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 11.

⁴⁴⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 12.

⁴⁴⁷ Vahan İlçesi’nin merkezidir. Bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 10.

⁴⁴⁸ Rémy Dor, (2015), a.g.m., s. 28.

belirtmiştir.⁴⁴⁹ Vahan Koridoru'na ulaşan Kırgızlar buradan kara yoluyla Feyzabad, Kabil ve diğer şehirlere ulaşma imkânı elde etmiştir.⁴⁵⁰

Afgan Pamiri'nin iklimi kurak ve karasaldır. Yüksek dağlar nemli havanın içeriye girmesini engeller bu nedenle yıllık yağış miktarı düşüktür. Yıllık yağış altı ile on santimetre arasında olup genellikle kar şeklindedir. Kışın kuzeybatıdan esen sürekli rüzgârlar kuzeydeki karı uçurur bu sayede kışlık meralar kar örtüsünden kurtulur.⁴⁵¹ Sadece iki mevsim vardır; Eylülün ortasında başlayıp Haziran sonuna kadar süren kış ve Haziran sonu başlayıp Eylül başına kadar devam eden yaz. Kışlar sert, soğuk ve uzundur. Sıcaklık, yılın çoğu zamanı için -50⁰ C ve sıfırın altındadır. Yazlar ise kısa olup sıcaklığın 30⁰ C bulduğu görülür; ancak sabahları don olasılığı her zaman yüksektir.⁴⁵²

Afgan Pamiri'nin bitki örtüsü zayıftır. Arazi taş, kaya ve çakılla kaplıdır. Odunsu bitkiler çok seyrek olup sadece Darra⁴⁵³ bölgesinde ve bazı su boylarında rastlanır. Bölgede bozkıra özgü bitki türleri hâkimdir. Küngöy tarafında (güney, güneşli yüz) Kırgızlar tarafından Şıvak ve Tersken olarak adlandırılan çalimsı bitkiler yetişir. Bunlar koyun ve keçiler için iyi bir besin kaynağı oluştururken insanlar için bölgedeki sınırlı yakıt malzemesidir. Vadi tabanı ve Terskey tarafında (kuzey, gölgeli yüz) Pamir'e özgü Solucan Otu, Pelin Otu, Soğanlı İris ve Alpin çayırları bulunur. Göl ve akarsu boyları gibi sulak alanlar sazlık ve Yabanayakotu ile kaplıdır. Küçük Pamir'de turba bataklıkları sık bulunur. Atların beslendiği bu turbalar kesilip kurutulduktan sonra yakıt olarak kullanılır.⁴⁵⁴

Afgan Pamiri dağlarında Marco Polo koyunu (Ovis Poli), dağ keçisi, büyük kulaklı Tibet kurdu, boz ayı, uzun kuyruklu marmot ve tavşan bulunmaktadır. Kuşlardan Tibet dağ hindisi, kar akbabası, kartal ve yaz aylarında gölde yaşayan bir kaç göçmen kuş vardır. Evcil hayvanlar olarak Orta Asya'ya özgü yağlı kuyruklu koyun, uzun kıllı

⁴⁴⁹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 1.

⁴⁵⁰ Kara yolu Vahan Koridoru'nun girişinde bulunan Kala-i Panca köyünde başlamaktadır. Bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 10.

⁴⁵¹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 13.

⁴⁵² M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 13; B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 5.

⁴⁵³ Darra Vahan ile Küçük Pamir arasında kalan vadidir.

⁴⁵⁴ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 1.

keçi, yak ve çift hörgüçlü develer beslenmektedir. Ayrıca at, az sayıda eşek ve tavuk vardır. Ancak yükseklik nedeniyle bunların üremesi zordur ve sayıları sınırlıdır.⁴⁵⁵

Pamir, Amu Derya'nın (Ceyhun) doğduğu topraklardır. Büyük Pamir'de bulunan Zorköl Gölü'nün batısından akan Pamir Nehri, Küçük Pamir'in Çakmaktın Gölü'nün batısındaki buzullardan suyunu alan Vahan Nehri ile Gazhan köyü yakınlarında birleşerek Amu Derya (yerel adı Panc Nehri) adını alır.⁴⁵⁶ Zorköl ve Çakmaktın gölleri dışında birkaç küçük göl daha bulunmaktadır. Dağlardaki buzullar sayesinde bölge birçok küçük nehir ve çaya sahiptir.

Pamir'in bölünmesiyle beraber Kırgızlar kısıtlı da olsa eskisi gibi bölgede konargöçer hayatlarına devam etmiştir. Sınırların çok sıkı denetlenmemesi, mevcut idarelerin geçişlere izin vermesi ve bazı durumlarda bunu teşvik etmesi Kırgızların başka bölgelere göçünü ve diğer Kırgızlarla irtibatını mümkün kılmıştır. O. B. Nekrasov, Buhara Hanlığı yetkililerinin Rus idaresine 1894 yılında 50 Kırgız ailesinin Afgan Pamiri'ne geçiş yaptığını bildirdiğini yazmaktadır.⁴⁵⁷ Sir Aurel Stein 1895 yılında Küçük Pamir'de Muhammed İsa adlı bir Kırgız yetkilisinden sınır komisyonu çalışmalarından sonra 100 kadar Kırgız ailesinin Afgan Pamiri'ne geçtiğini ve halen burada bulunduğunu öğrenir.⁴⁵⁸ O dönemde Rus idaresinin uyguladığı ekonomik ve siyasi baskı Kırgızların göçüne neden olmuş olmalıdır. İki sene sonra Kırgızların çoğunluğunun Rus Pamiri'ne geri döndüğü raporlarda bildirilmektedir. Pamir Postu komutanı K.K. Kivekes merkeze yazdığı raporda 1897 yılında 70 Kırgız ailesinin (yaklaşık 400 kişi) Afgan Pamiri'nden Rus Pamiri'ne göç ettiğini, Kırgızların göç sebebinin Hindistan'dan geçiş yapan İngilizlere karşılıksız her türlü yardıma mecbur bırakılmaları olduğunu yazmıştır.⁴⁵⁹ Gelen Kırgızlar Aktaş Aminliğine yerleştirilmiştir. Aktaş ve Küçük Pamir yakın yerler olup Kırgızların bölgedeki yaz ve kış göç alanlarıydı. Kivekes'in 1901-1902 yıllarında yazdığı rapora göre Rus Pamiri Kırgızları kışları Afgan Pamiri'nde geçirmekte ve Afgan idaresi buna göz yummaktadır.⁴⁶⁰ Rus raporlarında 1905 kışında meydana gelen yoğun kar yağışının Kırgızların sürülerinin

⁴⁵⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 14-15.

⁴⁵⁶ Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 22.

⁴⁵⁷ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 90.

⁴⁵⁸ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 49.

⁴⁵⁹ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 90.

⁴⁶⁰ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 91-92.

yarısını kaybetmesine sebep olduğu ve Kırgızların otlak için Afgan bölgesine göç ettiği bilgisine rastlanmaktadır.⁴⁶¹ Afgan Hükümetinin o dönemde kendi bölgesindeki Kırgızlardan herhangi bir vergi almaması Rus ve Çin bölgelerindeki Kırgızların Afgan Pamiri'ne göçünü teşvik etmiştir. 1916 yılı Cabbarkul Binbaşı'nın⁴⁶² ardından Aktaş Kırgızlarından 70-80 aile Afgan Pamiri'ne göç etmiştir.⁴⁶³ Ancak iklim şartlarının sürülerini beslemesine uygun olmaması Kırgızların bir kısmının geri dönmesine neden olmuştur. Afgan Pamiri'nde yaşayan Kırgızlar 1930'lara kadar ücret karşılığı hayvanlarını Sovyet bölgesinde otlatmaya devam etmiştir. 1935'ten sonra SSCB ile olan sınır tamamen kapanmıştır.

Pamir Anlaşmasından sonra Rus bölgesinden Çin Pamiri'ne de göçlerin olduğu görülmektedir. 1894 yılında Aktaş Aminliğine bağlı Kırgızların Çin tarafına göç etmesi Rus idaresini endişelendirmiştir. Bunun üzerine Türkistan Genel Valisi A. B. Vrevskiy⁴⁶⁴, Pamir Postu komutanı A. G. Skerskiy'den Kırgızların göçünün nedenini araştırıp bildirmesini istemiştir. Yüzbaşı Skersiy 12 Mart 1895'te yazdığı raporda Aktaş Kırgızlarından Kdırşa boyunun Tağarma ve Aksu bölgelerinde yaşadığını sınırların bölünmesiyle büyük bölümünün Çin tarafında kaldığını ve Aktaş'taki Kdırşaların akrabalarına katılmak için Çin Pamiri'ne göç ettiğini bildirmiştir.⁴⁶⁵ Kırgızlar sınırların bölünmesiyle akrabalarından ve boydaşlarından ayrılmak zorunda kalmıştır. Rus idaresinin yönetimi altındaki Kırgızlara yönelik uyguladığı olumlu politikalar diğer bölgelerdeki Kırgızların Rus Pamirine göçünü teşvik etmiştir. 1895 Mayıs'ında yazılan raporda Rus idaresinin vergileri kaldırması üzerine Çin'e giden Kırgızların yurtlarına geri dönme talebinde bulunduğu yazmaktadır.⁴⁶⁶ Pamir Postu Komutanı E. K. Kivekes⁴⁶⁷ 1897-1899 yılları arasında Çin tarafından Rus Pamir'ine 14

⁴⁶¹ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 144-145.

⁴⁶² Cabbarkul Binbaşı, Rahmankul Han'ın babası olup 1905-1916 yılları arasında Pamir Volostunun yöneticisi olarak görev yapmıştır.

⁴⁶³ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han ile Karagündüz köyünde yaptığı ses kaydı, Temmuz-Ağustos 1983, T0583_SideA-01.

⁴⁶⁴ General A. B. Vrevskiy (1834-1910), 1889-1898 yılları arasında Türkistan genel valisi olarak görev yapmıştır. Bkz. <http://oldtashkent.com/zavoevanie-tashkenta/general-gubernator-goroda-tashkent.html>, Erişim Tarihi: 15.02.2019.

⁴⁶⁵ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 85.

⁴⁶⁶ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 86.

⁴⁶⁷ E. K. Kivekes 1897-1899, 1901-1902, 1905-1908 yılları arasında Pamir Postu komutanlığı yapmıştır. Bkz. <http://www.khogu.tj/index.php/tj/university/makola/item/404-stanovlenie-pogranichnoj-sluzhby-na-pamire>, Erişim Tarihi: 15.02.2019.

Kırgız ailesinin göç ettiğini rapor etmiştir.⁴⁶⁸ Afgan Pamiri ve Çin Pamiri' arasında sınırların esnekliği Kırgızlara bölgede serbestçe göç imkânı vermiştir. Kadim İpek yolunun en önemli güzergâhlarından olan Pamir'den geçmişte olduğu gibi tüccarlar ve hacılar geçmeye devam etmiştir.⁴⁶⁹ 1949 Çin Komünist Devrimi Afgan Kırgızlarına Doğu Türkistan kapısını tamamıyla kapatmıştır.

Afgan Pamiri önceki dönemlerde Kırgızlar tarafından bütün bir yıl boyunca kullanılmamıştır. Nazif Shahrani 1930'lara kadar Afgan Pamir'inde sadece 30 ailenin yaz ve kış yaşadığını yazmıştır.⁴⁷⁰ Kırgızlar Küçük Pamir'i daha çok yaz aylarında yaylak olarak kullanmış, kışın daha korunaklı ve karın az yağdığı kuzey bölgelerine göç etmiştir. Bunun nedeni Küçük Pamir'de karın çok yağmasıyla otlakların karla kaplanması ve kışın hayvan otlatmaya uygun olmayışıdır. 1887 yılı Nisanında Küçük Pamir üzerinden İngiliz Hindistanı'na geçmeye çalışan bir grup Fransız kâşif o sene ilk defa kışı Küçük Pamir'de geçiren Kırgızlarla karşılaşmıştır. Kırgızlar Fransızlara yoğun kar nedeniyle sürülerinin çoğunu kaybettiklerini ve bir daha bu bölgeye gelmeyeceklerini söylemiştir.⁴⁷¹ Yoğun kar yağışıyla ortaya çıkan cut⁴⁷² sonraki dönemlerde de Afgan Kırgızlarının en büyük sıkıntısı olmuştur. Küçük Pamir bölgesinin Kırgızlar tarafından yıl boyu kullanılmamasının diğer bir nedeni bölgenin Kancut Mirliği topraklarına yakın olmasıdır. Kancut askerlerinin Kırgızlar üzerine yaptığı baskın ve yağma hareketleri bölgeyi güvensiz hale getirmiştir. Küçük Pamir'de birçok türbenin bulunduğu Bozoy Gümböz'ün adı Kancutlar ile yapılan bir çatışmada ölen Hokand Hanlığı'nın bölgedeki yöneticisi Bozoy Datka ile ilgilidir.⁴⁷³ General Grombçevski 1891 tarihli raporunda Kancutların Kırgızlara yaptığı bir baskınla ilgili bilgiler vermiştir. Grombçevski'nin anlattığına göre 1888 yılında Kancut

⁴⁶⁸ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 88.

⁴⁶⁹ 1960'lı yıllarda Afganistan ve Çin arasında imzalanan göç anlaşmasıyla birçok Uygur Doğu Türkistan'dan yola çıkarak Pamir üzerinden Afganistan'a göç etmiştir. Kırgızlar bu göç sırasında Uygurlara çok yardım etmiştir. Bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, (2002), *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul, s. 199-200.

⁴⁷⁰ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 171.

⁴⁷¹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 34.

⁴⁷² Pamir Kırgızları kış için hayvanlarına yem hazırlamazlar. Kışın kar az yağar ve rüzgâr yağın karı götürür, böylece hayvanlar kışın otlaktan beslenirler. Kar yağışının yoğun olduğu dönemlerde hayvanların topluca ölümleri meydana gelir. Kırgızlar bu olaya cut adını verir; Cut: kırgın (dondan ve yem kıtlığından kütle halinde hayvan kırılması), K. K. Yudahin, (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara, s. 234.

⁴⁷³ Tfs. için bkz. B. L. Grombçevski, a.g.r., s. 7-8, <http://static.turclubmai.ru/papers/2218/genshtab.html>, Erişim Tarihi: 14.09.2018.

Mir'i Safdar Ali Han Çin'den Keşmir'e doğru giden bir kervanı yağmalamak için bir grup asker göndermiştir. Ancak tüccarların ve bölgedeki Kırgızların sert karşılık vermesi üzerine baskın başarısız olur. Kırgızların kervana önceden haber verdiğinden şüphelenen Kancutlar intikam almak için Kırgız obasına baskın yaparak 21 kişi ve 1000'den fazla koyunu götürmüştür. Soydaşlarını ve hayvanlarını kurtarmak için bölgedeki Rus ve İngiliz idarelerine başvuran Kırgızlar bir netice alamayarak Kancutlardan soydaşlarını satın almak zorunda kalmıştır.⁴⁷⁴

Büyük Pamir ise Pamir Alçor Kırgızlarının kışlık ve yazlık göç alanıdır. Ancak Büyük Pamir'in bir kısmı sadece Afgan sınırlarına dâhil edilmiştir. Kuzey tarafı Rus idaresi (günümüz Tacikistan) altına girmiştir. Rus bölgesindeki Kırgızlar cut dönemlerinde Afgan Büyük Pamir'ini kullanmaya devam etmiştir. Bununla beraber çoğunluğu Kesek boyuna mensup 15-20 kadar aile ise yaz-kış Büyük Pamir'de devamlı yaşamıştır.⁴⁷⁵

Kırgızların bir bölgeden diğerine sürekli göçünün temel nedeni ekonomilerinin can damarı olan hayvan sürülerini koruma çabasıdır. Bölge idarecilerinin uyguladıkları ekonomik ve siyasi baskı da Kırgızları diğer bölgelere göç etmeye zorlamıştır. Rus ve Çin sınırlarının kapanması Afgan Kırgızlarının göç alanını kısıtlamış, diğer Kırgızlarla sosyal, kültürel bağlarını kopartmıştır. Ticaret yollarının kapanmasıyla bölge ekonomisi zayıflamıştır. Afganistan ve Pakistan arasındaki sınır sorunları Kırgızların Pakistan'ın kuzeyiyle ilişki kurmasına imkân vermemiştir. Afganistan hükümeti uzun yıllar bölgeyi yabancılara kapatmıştır. Tüm bu koşullar Afgan Pamir'ini ülkenin en ücra ve kapalı bölgesine dönüştürmüştür.⁴⁷⁶ Afgan Kırgızlarının tarihi Pamir'in sert iklim koşulları altında kapalı sınırların getirdiği zorluklara; Rus, Çin ve Afgan hükümetlerinin baskı ve dayatmalarına karşı var olma mücadelesidir.

3.2. Afganistan Kırgızları (1895-1978)

Afganistan Kırgızları Pamir Kırgızları olarak adlandırılan etnik topluluğun bir koludur. 1895 Pamir Anlaşmasıyla Afgan hâkimiyetine giren Büyük Pamir ve Küçük Pamir'de

⁴⁷⁴ B. L. Grombçevski, a.g.r., s. 6, <http://static.turclubmai.ru/papers/2218/genshtab.html>, Erişim Tarihi: 14.09.2018.

⁴⁷⁵ Çetin Pekacar, a.g.t., s. 286.

⁴⁷⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 51.

yaz kış yaşayan Kırgız boylarına daha sonra Pamir'in Rus ve Çin kesiminden ve Kırgızistan'ın Alay bölgesinden gelen Kırgızların eklenmesiyle oluşmuştur. Nazif Shahrani'nin belirttiği gibi sınırların kapanmasıyla Kırgızlar bir zamanlar yaz aylarında kullandıkları Afgan Pamiri'nde devamlı yaşamak zorunda kalmışlardır.⁴⁷⁷

Afgan Pamiri'nde İçkilik grubuna giren Teyit, Kesek, Kıpçak, Nayman ve Töölös boyları yaşamaktaydı.⁴⁷⁸ Teyit ve Kesek boyları çoğunluğu oluştururken, bunların arasında az sayıda Nayman, Kıpçak ve Töölös boyları vardı. Ulupamir'de yapılan araştırmada boyların hangi bölgelerden Afgan Pamiri'ne yerleştiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Afgan Pamiri'ndeki Teyitler Aktaş ve Tagdumbaş çevresinde (Çin Pamiri) yaşayan Teyit gruplarından oluşmuştur. Bunlara 1930'larda Alaydan gelen Teyitler eklenmiştir. Teyit boyunun çoğunluğu Küçük Pamir'e yerleşmiştir. Kesek boyunun alt grubu Kızılayaklar Celalabad'dan Çin Pamiri'ndeki Kavak Bölgesine gelmiş oradan Büyük Pamir ve Küçük Pamir'e göç etmiştir.⁴⁷⁹ Diğer Kesekler ise Alçor ve Tagdumbaş'tan gelmiştir.⁴⁸⁰ Keseklerin çoğunluğu Büyük Pamir'e yerleşmiştir. Büyük Pamir'deki Naymanlar Alay'dan, Küçük Pamir'dekiler Boston Terek'ten (Çin Pamiri) gelmiştir.⁴⁸¹ Kıpçaklar Alay'dan göç etmiştir.⁴⁸² Töölös boyu ise Tagdumbaş'tan (Çin Pamiri) Küçük Pamir'e yerleşmiştir. Afgan Kırgızları arasında Töölös adı yerine Kalmak adı yaygın olarak kullanılır. Kalmak Töölös boyunun bir alt grubunun adıdır.⁴⁸³

Rémy Dor Pamir'de yürüttüğü saha çalışmasına dayanarak Pamir Kırgızlarının büyük çoğunluğunun Teyit ve Kesek boylarından oluştuğunu tespit etmiş ve bu iki boy üzerinden Kırgızların ne zaman Pamir'e yerleştiği meselesine açıklık getirmeye çalışmıştır. Rémy Dor'a göre Teyit boyu XIX. yüzyılın başında Alay'dan Pamir'e yerleşirken, Kesekler biraz daha geç bir tarihte (1834 sonrası) Karategin'den, Darvaz ve Şuğnan dağlarını aşarak bölgeye gelmiştir.⁴⁸⁴ Rémy Dor'un belirttiği çok geç bir

⁴⁷⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 51.

⁴⁷⁸ Tfs. için bkz. I. Bölüm.

⁴⁷⁹ Aytmuhammed Ulu ile Ankara'da evinde görüşme, 10 Nisan 2018.

⁴⁸⁰ Köçö Tarhan ile İstanbul'da evinde görüşme, 15 Eylül 2018.

⁴⁸¹ Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

⁴⁸² Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

⁴⁸³ Nurbek Turan, a.g.e., s. 151.

⁴⁸⁴ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 9-10.

tarihtir. Kırgızların çok daha erken bir tarihte (XVI. yy) Pamir'e yerleştiğini kaynaklar göstermektedir.⁴⁸⁵

Büyük Pamir'deki ilk Kırgız varlığı hakkında J. Wood bize bilgi vermektedir. İngiliz diplomat 1838 yılında Handut'un doğusunda ilk defa kışı bu bölgede geçiren 100 Kırgız ailesine rastlamıştır. Kunduz'un Özbek Hâkimi Kırgızların talebiyle burayı onlara kışı geçirmeleri için vermiştir. Nazif Shahrani bu bilgiyi Kırgızların Büyük Pamir'deki ilk kampı olarak yorumlamıştır.⁴⁸⁶ Daha sonraki dönemlerde Kırgızlar Büyük Pamir'in otlaklarını kullanmaya devam etmiştir. Büyük Pamir Alçor Kırgızlarının göç alanıydı; ancak Afgan askerlerinin Pamir'deki ilerleyişi ve oluşturdukları baskı Kırgızların bir dönem bu bölgeden istifade etmelerine engel olmuştur. Pamir seferine katılan Rus subayların notlarında konuyla ilgili bilgiler mevcuttur. 1891 yılında Pamir'de bulunan Yüzbaşı A. G. Skerskiy Kırgızların Afgan saldırılarından korktukları için yazın Büyük Pamir'i kullanmadıklarını, sonbaharın sonuna doğru Alçor Kırgızlarının kışlamak için Büyük Pamir'e göç ettiğini yazmıştır.⁴⁸⁷ Skerskiy'den sonra 1893-1894 yılları arasında Pamir'de bulunan Askeri Mühendis A. Serebrennikov⁴⁸⁸ Alçor Aminliğinin göç alanının Alçor ve Büyük Pamir olduğunu belirtmiş ve devamında "Afgan tehdidi nedeniyle Rus askerleri gelene kadar Kırgızlar bölgeden fazla istifade edememişlerdir. 1894 yılından sonra Afgan tehdidinin ortadan kalmasıyla Kırgızlar eskisi gibi bölgede göçüp konmaya başlamıştır" diye yazmıştır.⁴⁸⁹

Pamir Anlaşmasıyla Büyük Pamir'in bir kısmı Afgan hâkimiyetine girmiştir. Afgan yetkilileri Rus bölgesindeki Kırgızların Büyük Pamir'i kullanmasına bazen göz yummuş bazı dönemler ise engellemiştir. Pamir Postu Komutanı 16 Aralık 1903 tarihli raporunda "Rus Pamiri Kırgızları daha önceleri kışı geçirmek için Pamir Nehri ve Zorköl Gölü çevresine (Büyük Pamir) göç ediyorlardı. 1903 yılında Afgan

⁴⁸⁵ Tfs. için bkz. I. Bölüm.

⁴⁸⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 48.

⁴⁸⁷ A. G. Skerskiy, a.g.e., http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Skerskij/ocerk_pamira_1892.htm, Erişim Tarihi: 24.09.2018.

⁴⁸⁸ A. G. Serebrennikov, 1892-1894 yılları arasında yapılan Pamir seferine mühendis olarak katılmıştır. Bkz. <http://pskovgrad.ru/war/pervaya-mirovaya-vojna/29369-serebrennikov-adrian-georgievich.html>, Erişim Tarihi: 24.09.2018; *Oçerk Pamira (Pamir Hakkında Deneme)* adlı eseri 1900 yılında yayınlanmıştır.

⁴⁸⁹ A. Serebrennikov, a.g.e, s. 65.

Kırgızlarından sorumlu Sarımsak onları bölgeden uzaklaştırdı.” diye yazmıştır.⁴⁹⁰ Rus bölgesindeki Kırgızların dışında az sayıda Kırgız ailesinin Büyük Pamir’de yaz kış sürekli bulunduğu ve Afgan hâkimiyetini tanıdığı muhakkaktır.

Büyük Pamir’de yaşayan Kırgızların çoğunluğu Kesek boyundan oluşur, onların arasında az sayıda Teyit, Kıpçak ve Nayman boyları vardır. Büyük Pamir Alçor bölgesi Kırgızlarının göç alanı olduğu için Büyük Pamir ve Alçor bölgesindeki Kırgızların boy yapısı uyuşmaktadır. Rus İdaresi’nin 1 Şubat 1902 tarihli verilerinde Alçor Aminliğinde yaşayan Kırgızların çoğunluğunun Kesek boyundan oluştuğu görülür.⁴⁹¹ 1922 yılında Pamir’de bulunan Burhanuddin Kuşkaki, Büyük Pamir’in nüfusunu 30 hane olarak belirtmiştir.⁴⁹² Nazif Shahrani’nin 1973’te yaptığı saha çalışmasına göre Büyük Pamir’de 87 haneden oluşan 445 kişi yaşıyordu.⁴⁹³ Shahrani Afgan Pamiri’ndeki Kırgız boylarının dağılımını vermiştir. Ancak iki Pamir’i ayrı olarak vermemiştir. Kesek boyu 112 hane, 579 kişi olarak belirtilmiştir. Rémy Dor Büyük Pamir’deki boyların dağılımını şu şekilde vermektedir; 29 hane Kızılayak ve Cıgım, 15 hane Kızırşak ve Mamaçar, 1 hane Boston, 2 hane Kuralay, 7 hane Nayman, 3 hane Kıpçak, 3 hane Teyit.⁴⁹⁴ Rémy Dor bu bilgileri Büyük Pamir’de yaşayan Kızılayak boyundan Osmon Hacı ve Nayman boyundan Ergeşbay adlı kişilerden nakletmiştir. Dor’un bildirdiği hane sayısı azdır (60 hane); ancak boylara göre dağılımı verdiği için önemlidir. Shahrani tek tek haneleri gezerek bilgi topladığı için onun verileri daha doğrudur.

Küçük Pamir Aksu bölgesindeki (Aktaş) Kırgızların yaylak olarak kullandıkları bir alandır. Bölge Hindistan’a açılan birçok geçide sahip olduğu için güneydeki Kancutların saldırısına açık olmuştur. Ayrıca burada bulunan Vagcır Geçidi Çin’e açılan önemli bir kapıdır. Doğu Türkistan, Afganistan ve Hindistan arasındaki ticaret bu yol üzerinden yapılmış, Doğu Türkistanlı hacılar bu güzergâhtan hacca gitmiştir. 1868 yılında İngilizler tarafından araştırma yapmak için yetiştirilen Mirza adlı Hintli, tüccar kılığında Pamir üzerinden Doğu Türkistan seyahat etmiştir. Mirza Küçük

⁴⁹⁰ O. B. Nekrasov, a.g.e., s. 197.

⁴⁹¹ V. N. Zaytsev, a.g.e., s. 76.

⁴⁹² Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁴⁹³ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 49.

⁴⁹⁴ Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 15.

Pamir'i şimdiye kadar gördüğü en tenha yer olarak tanımlamıştır.⁴⁹⁵ Ayrıca onun verdiği bilgilerden kar ve soğuk yüzünden Kırgızların kışı Küçük Pamir'de geçirmediğini öğreniyoruz. Küçük Pamir'deki ilk Kırgız varlığıyla ilgili Fransız kâşifler bize bilgi vermektedir. Rusya üzerinden Türkistan'a seyahat eden kâşifler Pamir üzerinden Hindistan'a geçmeyi denemiş ve 1887 yılı Nisanında Küçük Pamir'e ulaşmıştır. Fransızlar kışı ilk defa burada geçiren bir grup Kırgız'a rastlamıştır. Aşırı soğuk ve kar yüzünden sürülerinin çoğunu kaybeden Kırgızlar Fransızlara bir daha kışı burada geçirmeyeceklerini söylemişlerdir.⁴⁹⁶ Küçük Pamir geniş ve güzel meralarıyla dünyanın en güzel yaylasıdır; ancak yoğun kar yağışı nedeniyle meydana gelen cut bölgeyi kışın yaşanmaz bir yer haline getirir. 1895 yılında sınırların çizilmesiyle Aktaş bölgesinden 100 hane Kırgız'ın Küçük Pamir'e göç ettiği; ancak daha sonra büyük bölümünün geri döndüğü kaynaklarda görülmektedir. Az sayıda Kırgız'ın ise yaz kış Küçük Pamir'de yaşadığı bilinmektedir.

Küçük Pamir'de Teyit boyu çoğunluğu oluştururken ikinci sırada Kesek boyu bulunmaktadır. Bunların arasında az sayıda Nayman, Kıpçak ve Töölös boyları vardır. Küçük Pamir, Aktaş Kırgızları tarafından yaylak olarak kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde Aktaş Kırgızlarının bir kısmı Afgan bölgesi olan Küçük Pamir'e yerleşmiştir. 1902 Rus raporlarına göre Aktaş'ta Teyit boyuna mensup Koçkor, Otunçu, Buka, Şayim, Alapa, Kızılbaş, Kutan urukları yaşarken bunların dışında Kesek, Nayman ve Töölös boyları bulunmaktadır.⁴⁹⁷ Kuşkaki Büyük Pamir ve Küçük Pamir nüfusunun 130 hane ve 2000 kişiden oluştuğunu ve bunlardan 100 ailenin Küçük Pamir'de yaşadığını yazmıştır.⁴⁹⁸ Shahrani Küçük Pamir'in nüfusunu 246 hane, 1380 kişi olarak vermiştir.⁴⁹⁹

Afgan Kırgızlarının 1895-1916 yılları arasındaki tarihiyle ilgili bilinenler azdır. Kırgızlar Afgan, Rus ve Çin bölgeleri arasında göç edip duruyorlardı. Bu göçler bazen mevsimlik bazen de süreklilik arz ediyordu. Afgan Pamiri'nde devamlı yaşayan az sayıda Kırgız sınırların çizilmesiyle Afgan hâkimiyeti altına girmişti. Sınırlar kapalı

⁴⁹⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 32.

⁴⁹⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 34.

⁴⁹⁷ V. N. Zaytsev, a.g.e., s. 76.

⁴⁹⁸ Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁴⁹⁹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 49.

olmadığı için Afgan bölgesindeki Kırgızlar Rus ve Çin bölgesine rahatça geçebiliyordu. Aynı şekilde bu bölgelerdeki Kırgızlar da sürekli veya geçici olarak Afgan bölgesine yerleşebiliyordu. Ticaret yolları açıktı. Afganistanlı tüccarlar Pamir üzerinden Rus ve Çin bölgeleriyle ticaret yapıyordu. Bölge Vahan ilçesinin sınırları içindeydi. Afgan Emir'i bölgeyi kontrol altına almak için uzun yıllar Pamir'deki Rus-Afgan sınırında Caman Çuluk adlı mevkide bir askeri birlik bulundurmıştır.⁵⁰⁰

O dönemde Küçük Pamir'de Alapa ve Kutan boylarına mensup 30-40 ailenin ve Büyük Pamir'de ise Kesek boyuna mensup 15-20 ailenin yaz kış devamlı yaşadığı bilinmektedir.⁵⁰¹ Bu boylar genellikle Küçük Pamir'in daha sıcak ve karın az yağdığı Vagcır alanında ve Büyük Pamir'de yaşıyordu. Afgan Hükümeti Kırgızlar arasından Kutan boyuna mensup Gocoali Gıdırşaoğlu'nu pavgudar⁵⁰² olarak tayin etmişti. Alapa boyundan Toktosun Halıkuloğlu onun naibi idi. Toktosun Han, Gocoali Han'ı ikna ederek onun pavgudar unvanını ve yetkilerini alarak Küçük Pamir'deki Kırgızların yöneticisi olmuştur. Toktosun Halıkuloğlu daha sonra karyadar olarak görev yapmıştır. Büyük Pamir'de ise Kesek boyundan Alam Han naip olarak atanmıştı.⁵⁰³ Kırgızlar arasından atanan bu kişiler hükümetin bölgedeki temsilcileriydi ve Kırgızlar ile Afgan Hükümeti arasındaki ilişkilere aracılık ediyordu. Afgan idaresi Kırgızlardan zekât adı altında vergi topluyordu (on koyundan bir koyun).⁵⁰⁴ Bunun dışında Kırgızların devlete karşı bir yükümlülükleri yoktu. Ancak kötü niyetli yerel idareciler farklı yollarla Kırgızları sömürüyordu. Kırgızlar tahıl ihtiyaçlarını karşılamak için sadece Vahan bölgesine iniyorlardı. Bunun dışında Afganistan'ın diğer bölgeleriyle ilişkileri yoktu.

Rusya ve İngiltere tüm güçlerini Avrupa'da cereyan eden siyasi gelişmelere yöneltmek için Asya'daki çekişmeye son vermek adına 1907 yılında bir anlaşma

⁵⁰⁰ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideA-02.

⁵⁰¹ Alapa ve Kutan, Teyit boyunun alt grubu olan Sarı Teyit boyunun içinde yer alan uruklardır.

⁵⁰² Pavgudar, Afganistan'da askeri unvan.

⁵⁰³ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideA-02.

⁵⁰⁴ Zekât on koyundan bir koyun şeklinde alınmaktadır. Hükümet hayvan olarak değil nakit olarak tahsil etmektedir. Kırgızlar zekâtı Çin para birimi olan Yambu ile ödemiştir. Küçük Pamir halkı hükümete 12 Yambu (1 Yambu o dönemde 200 Afgani etmektedir) ödemekteydi. Bkz. M. Nazif Shahrani, a.g.k, T0583_SideB-03; Kırgızlar, Afgan parlamentosu tarafından 1966 yılında hayvan vergisiyle ilgili yasalarının kaldırılmasına kadar hayvan vergilerini ödediler. Bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 208.

imzaladılar.⁵⁰⁵ Anlaşmanın Afganistan ile ilgili bölümünde İngiltere, Afganistan'ın siyasal durumunu değiştirmek niyetinde olmadığını beyan ediyor ve Afganistan'ın iç işlerine karışmayacağı ve oradan hiçbir yeri almayacağı taahhüdünü veriyordu. Rusya ise Kabil'e temsilci göndermeyecek, Afganistan ile olan tüm ilişkilerini İngiltere üzerinden yürütecek ve Afganistan'ı kendi nüfuz alanı dışında sayacaktı.⁵⁰⁶ Anlaşmayla iki büyük emperyal gücün Asya'daki çekişmesi sona erdi. O dönem Afganistan tahtında Habibullah Han bulunuyordu ve İngilizler ona "Müstakil Kral" (Independent King) olarak hitap ediyordu.⁵⁰⁷ Bu şartlar altında Afganistan bağımsızlığa doğru giderken Avrupa'da I. Dünya Savaşı'nın şartları olgunlaşmaktaydı. Asya'daki siyasi çekişmeyi sonlandıran Rusya ve İngiltere, Fransa ile birlikte İtilaf Devletleri bloğunu oluşturarak Almanya liderliğindeki İttifak Devletlerine karşı savaş başlatmıştı. Tarafsız olan Osmanlı Devleti de çok geçmeden İttifak Devletleri safında savaşa girecekti. Teşkilat-ı Mahsusa üyesi beş Osmanlı Türkü bu atmosfer altında Türkistan'a ulaşmak için yola çıkmıştı.⁵⁰⁸ Amaçları yaklaşmakta olan Dünya Savaşı öncesi Türkistan Türklerinin milli şuurunu uyandırmak ve bölgede hücre teşkilatları kurarak halkı örgütlemek ve Ruslara karşı mücadele etmektir.⁵⁰⁹ Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a geçmek isterken 1915 yılında Pamir'de Rus askerleri tarafından yakalanırlar. Rus askerleri onları Pamir Postuna götürür. O dönemde Pamir bölgesindeki Kırgızların yöneticisi olan Cabbarkul Binbaşı beş Osmanlı Türkü'nün serbest bırakılmasını sağladığı gibi Çin sınırına kadar ulaşmalarına yardım eder.⁵¹⁰ Beş fedai Doğu Türkistan'a geçtikten sonra Yedisu bölgesine ulaşmış ve 1916 isyanına katılmıştır.⁵¹¹

Bu isyanın Pamir Kırgızlarını nasıl etkilediğini bilemiyoruz. Ancak Cabbarkul Binbaşı bu olaylardan sonra volost yöneticiliğinden ayrılmış ve 1916 yılında yakınlarıyla birlikte gizlice Afgan Pamiri'ne göç etmiştir. Öncesinde Cabbarkul Binbaşı Rus idaresi

⁵⁰⁵ A. E. Snesev, *Anglo-Ruskoe Soglaşenie 1907 goda*, SPb., 1908, http://www.snesarev.ru/anglo-rus_soglashenie.pdf, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵⁰⁶ Hikmet Bayur, (1950), *Hindistan Tarihi*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 493-494

⁵⁰⁷ Hikmet Bayur, a.g.e., s. 461.

⁵⁰⁸ Tfs. için bkz. Cemal Kutay, (1962), *Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkü*, Tarih Konuşuyor Dizisi, İstanbul; Adil Hikmet Bey, (2015), *Asyada Beş Türk*, haz. Yusuf Gedikli, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul

⁵⁰⁹ Cemal Kutay, a.g.e., s. 32.

⁵¹⁰ Cemal Kutay, a.g.e., s. 60; Rahmankul Han babası Cabbarkul Binbaşı'nın Pamir'e gelen Türklerden bahsettiğini söylemiştir. M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0483_SideA-12.

⁵¹¹ Tfs için Bkz. Roza Abdikulova, (2014), a.g.m., s. 53-60.

tarafından merkeze çağrılmış ancak yakından tanıdığı bir yetkili Rusların onu öldürmeyi planladığı konusunda uyarmıştır. Bunun üzerine gizli bir şekilde Afgan Pamiri'ne göç etmiştir. Pamir Kırgızlarının yöneticisi ve çevresinin etkili bir figürü olan Cabbarkul Binbaşı'nın adı 1922 yılında Gerbaba'da⁵¹² Şir Muhammed Bek tarafından toplanan Korbaşılar Askeri ve idari Şurası listesinde İstiklal Mahkemesi Taşra Teşkilatı yapısı içinde Pamir temsilcisi olarak geçmektedir.⁵¹³ Tüm bu bilgiler onun Türkistan İstiklal Hareketi'yle bağlantısını göstermektedir. Ruslar bu nedenle onu öldürmek istemiş olabilir. Rahmankul Han babasının Türkçü olarak suçlandığını söylemiştir.⁵¹⁴ Cabbarkul Binbaşı'nın ardından Aktaş bölgesindeki 70'e yakın aile Afgan Pamiri'ne göç etmiştir.⁵¹⁵ Bu göç sırasında sınır karakolunda bulunan Rus askerleriyle Kırgızlar arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır.

1917'de meydana gelen Rus Devrimi ardından Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi ve yaşanan iç savaş nedeniyle Pamir'de Rus kontrolü zayıflamıştır. 1917 yılında Geçici Hükümet Pamir'e bir birlik göndermiştir. Monarşi yanlısı Beyaz Orduya mensup Albay Timofeev 1919 yılında Rus Pamirinde iktidarı ele geçirmiştir.⁵¹⁶ Bu dönemde Türkistan'da Sovyetlere karşı "Korbaşılar Hareketi" (Ruslar Basmaçı olarak adlandırmıştır) olarak bilinen istiklal mücadelesi başlamıştır. Ünlü Korbaşı Muhammed Emin Bek 1920 yılında Murgab Postunu ele geçirmiştir.⁵¹⁷ Ancak Kızıl askerler Korbaşıları ve Beyaz Ordu'yu mağlup ederek 1920'lerin sonunda Pamir'de Sovyet iktidarını kurmuştur.

Rus bölgesinde bu olaylar yaşanırken Afganistan 1919'da İngiltere'den bağımsızlığını ilan etmişti. Müstakbel Afganistan kralı ve dönemin Savaş Bakanı Nadir Han 1921 yılında Badahşan ve Katagan bölgelerine bir ziyaret yapmış ve Pamir'e gelmişti.⁵¹⁸ Kırgızlar Nadir Han'ı şaşaalı bir şekilde karşıladılar. Langar ve Bozoy Gümböz'de

⁵¹² Özbekistan'ın Margilan şehri yakınlarındaki bir köy. Bkz. <https://www.altayli.net/basmacilar.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵¹³ Ali Bademci, a.g.e., I. Cilt, s. 329.

⁵¹⁴ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0543_SideA-12.

⁵¹⁵ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideA-01.

⁵¹⁶ Valeriy Germanov, "Rossiyskiy Forpost na Krişe Mira. Geopoliteçeskiy Fenomen Pamirskovo Posta v Obespeçenii İmperskih İnteresov i Regionalnoy Bezaposnosti v Turkeстане i Sopredelnih Stranah (vtoroy polovina XIX-naçalo XX V.V.)", <https://ia-centr.ru/experts/6289/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵¹⁷ Valeriy Germanov, a.g.m., <https://ia-centr.ru/experts/6289/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵¹⁸ General Muhammed Nadir Han 1921 yılında Afganistan Kralı Amanullah Han'ın hükümetinde savunma bakanı olarak görev yaptığı sırada resmi sıfatla Vahan ve Küçük Pamir'i ziyaret etmiştir. Bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 39.

yurtlar kurulmuş, Nadir Han onuruna deve kesilmiş, at oyunları tertip edilmişti. Kırgızların ilgi ve alakasından memnun kalan Nadir Han Carturuk mevkiinde Kırgızlara büyük bir şölen tertip etmiştir.⁵¹⁹ Şölende koyunlar kesilmiş, at oyunları için büyük ödüller konulmuş ve Kırgız ileri gelenleri kıymetli hilatlerle onurlandırılmıştır. Nadir Han Pamir'deki bir kayaya "23 Ağustos 1301 Çarşamba. Muhammed Nadir Han- Gazi, Afganistan Savaş Bakanı"⁵²⁰ yazısını kazıtarak Pamir'de kendi izini bırakmıştır. Nadir Han'a eşlik eden kâtibî Burhanuddin Kuşkaki daha sonra seyahatin raporunu *Rahnama-i Katagan ve Badahşan (Katagan ve Badahşan Klavuzu)* adıyla yazmıştır.⁵²¹ Kuşkaki Afgan Pamiri'nin o dönemki nüfusunu Küçük Pamir'de 100 hane ve Büyük Pamir'de 30 hane olmak üzere 2000 kişi olarak vermiştir.⁵²² Afgan Pamiri'nin coğrafi özellikleri, yolları, Kırgızların giyim kuşamı, yemeği, Pamir'deki etkili kişiler... vb. birçok bilgi bu eserde geçmektedir.⁵²³ Kuşkaki'ye göre Rahmankul Han'ın babası Cabbarkul Binbaşı 12 adet Rus, Alman, İngiliz yapımı silaha sahiptir ve Pamir'in en etkili şahıslarından biridir. Cabbarkul Binbaşı dışında Küçük Pamir'den Aşurbek, Hacı Muhammed Kasım, Hasan Binbaşı, Divane, Tohta Bay, Cuma Bay, Berdibek Aksakal, El Aman, Mollo Muhammed; Büyük Pamir'den Alam Han, Hoca Han, İsmail, Cankul, Mollo Kurban da etkili kişiler olarak kaydedilmiştir.⁵²⁴

Nadir Han'dan bir sene sonra 1922 yılında Carnail (General) Şah Mahmut Han⁵²⁵ Pamir'e teftişe gelmiştir. O sene çok kar yağmış ve Pamir'de büyük bir cut meydana gelmiştir. Kırgızların "Carnail cutu"⁵²⁶ olarak adlandırdıkları bu olayda çok sayıda hayvan telef olmuş ve Rus Pamiri'nden gelen Kırgızların çoğu tekrar oraya

⁵¹⁹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideA-04.

⁵²⁰ Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵²¹ Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵²² Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵²³ Tfs. için bkz. Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵²⁴ Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵²⁵ Serdar Muhammed Şah Mahmud Han Gazi, Afganistan Kralı Nadir Şah'ın kardeşidir. 1946-1953 yılların başbakanlık yapmıştır. 1922 yılında Katagan ve Badahşan Valisi olarak Pamir'i ziyaret etmiştir. Bkz. <http://www.royalark.net/Afghanistan/telai2.htm>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

⁵²⁶ Carnail Mahmut Han geldiği sene yaşandığı için bu ad verilmiştir.

dönmüştür. Çünkü Rus bölgesindeki bazı alanlara daha az kar yağdığı için kışları hayvanları meralarda otlatmak mümkün oluyordu.⁵²⁷ Afgan Pamiri'nde kalanlar da Rus tarafındaki otlaklara hayvanlarını götürmek zorunda kalmıştır. Afgan Kırgızları Pamir Postu komutanıyla anlaşma yaparak uzun yıllar kış aylarında Rus bölgesindeki otlakları kullanmış ve bunun karşılığı olarak izbur⁵²⁸ ödemişlerdir.⁵²⁹

Sovyet iktidarı 1929-1930 yıllarında kolhozlaştırma sürecini hızlandırmış ve konargöçer halkları zorla yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır. Aynı dönemde kulak⁵³⁰ adıyla varlıklı kişilere karşı itibarsızlaştırma ve tecrit politikası yürütülmüştür. Bu kesimin mallarına ve mülklerine el konulmuş; siyasi ve toplumsal hakları kısıtlanmıştır. Sovyet İktidarı bununla yetinmeyerek kulakların toplumsal ve siyasi etkisini tamamen yok etmek için onları SSCB içindeki diğer bölgelere sürgün etme kararı almıştır. Varlıklı kişilere uygulanan baskı ve tutuklamalar Rus Pamiri'nde de uygulanmış birçok kişi tutuklanarak öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde Sovyet İktidarı Pamir'de kontrolü ve denetimi artırarak bölgeye Sovyet sınır muhafızları yerleştirmiştir.⁵³¹ Sovyet askerleri 1930 yılında Afgan sınırını ihlal ederek Büyük Pamir'den Şakırgız Binbaşı, Turdukul Naip ve daha birçok kişileri tutuklayıp götürmüştür.⁵³² Aynı dönemde bir grup asker Küçük Pamir'e gelerek bölgedeki Kırgızların en etkili şahsiyeti olan Cabbarkul Binbaşı'ya suikast düzenlemiştir. Rus sınırına yakın Camançuluk mevkiinde bulunan Cabbarkul Binbaşı ve oğlu Rahmankul Ruslar tarafından zehir verilerek öldürülmek istenmiştir.⁵³³ Olaydan sağ kurtulmayı başaran Cabbarkul Binbaşı yakınlarıyla birlikte Çin Pamiri'ne göç etmek zorunda kalmıştır.

⁵²⁷ Pamir Kırgızları hayvanları için kışlık yem hazırlamıyor ve hayvanlar kışında meralarda otliyordu. Ancak çok kar yağdığı zaman hayvanlar telef oluyordu. Bu nedenle Kırgızlar kışları karın az yağdığı bölgelere göç ediyordu.

⁵²⁸ İzbur, Rusça sbor kelimesinin karşılığıdır ve vergi anlamına gelmektedir. Bkz. <https://www.audit-it.ru/articles/account/court/a54/45120.html>, Erişim Tarihi: 04.02.2018; Kırgızlar Rus bölgesindeki otlakları kullanmaya izbur verme, izbura gitme şeklinde söylemiştir.

⁵²⁹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 40.

⁵³⁰ Kulak Rusça yumruk anlamına gelir. Kulak -Sovyetler Birliği döneminde 1920-1930 yıllarda kullanılan siyasi bir terim olarak yoksul köylüleri çalıştıran, tam anlamıyla "yumruğunun altında tutan" zengin köylü manasında kullanılmıştır. Bkz. Zuhra Altımişova, (2017), a.g.m., s. 110

⁵³¹ E. Maanayev, (1969), a.g.e., s. 80.

⁵³² M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-05.

⁵³³ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0183_SideA-04.

Yukarıda bahsedilen kolhozlaştırma ve varlıklı kişilere karşı yürütülen baskı politikası sonucu Rus Pamiri'nden Afgan ve Çin bölgelerine göçler olmuştur. Aynı dönemde Kırgızistan'ın Alay bölgesinden 300 Kırgız ailesi Doğu Türkistan'a göç etmiştir.⁵³⁴ Bu göçler sırasında Sovyet askerleri ve Kırgızlar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Çin idaresi ise gelen Kırgızlara kötü muamele etmiş, mallarına el koymuş ve onları Rus veya Afgan bölgesine geri gitmeye zorlamıştır. Ayrıca Canıbek Kadı⁵³⁵, Yusuf Can⁵³⁶ gibi Alay ve Fergana bölgelerinden birçok korbaşı da bölgeye gelmiştir.⁵³⁷

1931 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan'da Çin yönetimine karşı Müslümanların isyanı başlamıştır. Hami'de⁵³⁸ (Kumul) başlayan ayaklanma daha sonra tüm Doğu Türkistan'a yayılmıştır. İlk başta Türkler ve Dunganlar⁵³⁹ Çinlilere karşı beraber hareket etmiştir. 1933 yılında Hoca Niyaz Hacı başkanlığında Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti kuruldu.⁵⁴⁰ Fergana korbaşılarından olup 1930 yılında Doğu Türkistan'a geçen Yusuf Can Korbaşı bu hükümette merkez komutanı olarak atanmıştı.⁵⁴¹ Yusuf Can'ın askerleri arasında birçok Kırgız bulunuyordu. Afgan Kırgızları Doğu Türkistan'da cereyan eden olayları Yusuf Can İnkılabı olarak adlandırmıştır. Ancak

⁵³⁴ Zuhra Altımişova, (2017), a.g.m., s. 5.

⁵³⁵ Canıbek Kadı (1868-1937) Kırgız olup Fergana kolbaşılarından ve "Dağ Kartalı" olarak ünlenmiştir. Küçük yaşlardan itibaren Özkend medreselerinde eğitim görmüş daha sonra Taşkent, Hokand, Semerkant ve Buhara'ya gitmiş, buralarda iki yıl kadar kalarak hem ilim tahsil etmiş hem de ilim çevreleriyle tanışmıştır. 1895 yılında Özkend'e (Kırgızistan'ın güneyinde bir il) kadı (kadı) olmuştur. 1916 Umum Halk Ayaklanması'nı müteakip Şir Muhammed Bek, M. Emin Bek ve Ergeş Korbaşı ile aynı zamanda Ruslara karşı mücadeleye başlamıştır. Canıbek Kadı Sovyetlere karşı Fergana'daki en sistemli ve uzun ömürlü mücadeleyi vermiştir. 1927 yılında yurdunu terk etmek zorunda kalarak Doğu Türkistan'a hicret etmiştir. 1930'larda Doğu Türkistan'da cereyan eden olaylara aktif olarak katılmıştır. Doğu Türkistan Milli Hükümeti dağıldıktan sonra 1936'da ailesiyle Pamir'e gelmiştir. Burada Sovyet askerlerinin sürekli takibi ve suikast girişimi üzerine Pakistan'ın İşkaman şehrine yerleşmek zorunda kalmış ve 1937'de burada vefat etmiştir. Bkz. Ali Bademci, a.g.e., I. Cilt, s. 348-366.

⁵³⁶ Yusuf Can Gayıp Pansadoğlu Canıbek Kadı'nın yiğitlerindendir. Bkz. Ali Bademci, a.g.e., I. Cilt, s. 365; Özbek Türklerindendir. 1930'da Kaşgar'a gelmiştir. 12 Kasım 1933'te kurulan Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Başkomutanı olmuştur. Daha sonra Cumhuriyet yıkılınca Taşkurgan yoluyla SSCB'ye geçmeye çalışmış, fakat başaramamıştır.; Aili Yikemu, a.g.t., s. 119, 129, 146, 147; Rahmankul Han'ın beyanına göre Yusuf Can daha sonra kendi adamları tarafından öldürülmüştür. M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0683_SideA-06.

⁵³⁷ Zuhra Altımişova, (2017), a.g.m., s. 26.

⁵³⁸ Kumul ili ya da Hami, Doğu Türkistan'ın (Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinin) doğusunda, bir ildir. Bkz. "Hami", (1970), *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. XVIII, Ankara, s. 437.

⁵³⁹ Hui olarak bilinen Çin'deki Müslüman azınlık. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 56 resmî etnik grubundan biri olan dini etnik gruptur. Huiler, dil ve fiziksel yapı açısından Han ulusu ile aynı olup İslam dinine bağlıdırlar. Tfs için bkz. "Dungan'lar", (1966), *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. XIV, Ankara, s. 129.

⁵⁴⁰ Baymirza Hayit, a.g.e., s. 311.

⁵⁴¹ Aili Yikemu, a.g.t., s. 129.

daha sonra Müslümanların arası açıldı. Türkler ve Dunganlar kendi aralarında çarpışmaya başladılar. Dunganların Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçirmesi ve Türklere karşı uyguladıkları politikalar nedeniyle bölgeye gelen Kırgızlar Afgan Pamiri ve Rus bölgesine dönmek zorunda kalmıştır. Rus bölgesine geçmenin diğer bir nedeni Afgan Pamiri'nde 1934-35 kışında meydana gelen büyük cut olmuştur. Ayrıca Sovyet idaresi gönderdikleri elçilerle Kırgızları geri dönmeye teşvik etmiştir.

1934-1935 yıllarında Doğu Türkistan'da oluşan siyasi durum, Küçük Pamir'deki büyük cut, Rus Pamiri ve Alay bölgesinden gelen Kırgızların Sovyet topraklarına geri dönmesine neden oldu. Gelenlerin az bir kısmı Afgan Pamiri'nde kaldı. O sene meydana gelen cutta Kırgızlar sürülerinin çoğunu kaybetti. Örneğin 300 koyuna sahip Çürögöy Bay'ın sadece 4-5 koyunu, Cabbarkul Binbaşı'nın 1500 koyunundan ancak 500 tanesi sağ çıkmıştır.⁵⁴² Küçük Pamir'de kalan birçok Kırgız kalan sürülerini Rus bölgesindeki otlaklara götürmek zorunda kalmıştır. Afgan Kırgızlarına karşı sindirme politikasına devam eden Sovyet iktidarı sürüleriyle Rus bölgesinde bulunan Cabbarkul Binbaşı'nın oğulları Rahmankul, Muhammed Kabil, akrabaları Törekul ve Mergenbay Amin'i tutuklamıştır. Daha önceki saldırı ve tacizleri dönemin askeri komutanlarının şahsi hareketleri olarak gösterip, Kırgızlara barış eli uzatıyormuş gibi görünen Sovyet İktidarının gerçek yüzü bu şekilde ortaya çıkmış oldu. Murgab Postuna götürülen tutuklulardan Rahmankul altı ay sonra salıverilmiş, diğerleri ise Duşanbe'ye götürülmüştür. Duşanbe'de bir sene tutuklu kaldıktan sonra ancak serbest bırakılmıştır. Ruslar ayrıca Cabbarkul Binbaşı'ya ait evraklara, bir iki silaha da el koymuştur. Bu olay Kırgızları dehşete düşürmüş ve bir daha Rus bölgesine gitmemişlerdir. Böylece 1935'ten sonra Rus Pamiri kapısı Afgan Kırgızlarına kapanmıştır.

1934 yılında Sovyet baskısı sonucu bir grup Kırgız (Kıdırşa Boyu) Alçor bölgesinden Büyük Pamir'e göç etmiştir. Bu göç sırasında Kırgızlarla sınırdaki Sovyet askerleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Afgan topraklarını taciz eden, Kırgızlara karşı terör estiren Sovyet İktidarı bu olayları bahane ederek Afgan Hükümetine Kırgızları şikâyet etmiştir. Afgan Hükümeti Rusların talebiyle bölgeye Karnail (Albay) Tazagül Han başkanlığında bir teftiş heyeti göndermiş, Rus tarafından da bir heyet Pamir'e

⁵⁴² M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0683_SideB-01, T0683_SideB-03.

gelmiştir. Tazagül Han 30 askerin eşliğinde Küçük Pamir ve Büyük Pamir’de teftişte bulunmuştur. 30 gün süren teftiş boyunca Kırgızlar askerlerin yemek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak zorunda bırakılmış, bu süre içinde Kırgızlar askerlerin yemek ihtiyacı için 300 koyun kesmiştir. Bununla yetinmeyen bazı Afgan askerleri Kırgızlara hakaret etmiş, kadın ve kızlarına sarkıntılık yapmıştır. Tazagül Han Küçük Pamir’den üç kişiyi (Berdibek Aksakal, Nebire Hoco, Cayçibek), Büyük Pamir’den on beş kişiyi tutuklayarak merkeze göndermiştir.⁵⁴³ Afgan askerleri tarafından zulme maruz kalan Kırgızlar yolda isyan ederek Afgan askerlerini öldürmüştür. Bunun üzerine Tazagül Han Büyük Pamir’deki Kdırşaları Hanabad⁵⁴⁴ ilçesine sürgün etmiştir. İklim şartlarının getirdiği sıkıntı, hastalık gibi nedenlerden ötürü sürgüne giden aralarında kadın, yaşlı ve çocukların bulunduğu 60-65 kişiden sadece bir çocuğun hayatta kaldığı anlatılmaktadır.⁵⁴⁵

1935 yılında meydana gelen cut, Rus tacizi gibi nedenlerden ötürü 20-30 Kırgız ailesi Pamir’i terk ederek Afganistan’ın Baharek⁵⁴⁶ ve Şıvaldara⁵⁴⁷ bölgelerine göç etmiştir. Bu Kırgızların bir kısmı Pamir’e dönerken kalanları Hilmend⁵⁴⁸ ve Şıvaldara bölgelerine yerleşmiştir. Günümüzde hâlâ bu bölgelerde az sayıda Kırgız yaşamaktadır.

1935’te yaşanan olaylar Kırgızlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Sovyet baskı ve tacizleri Kırgızların Rus Pamiri’ndeki otlaklara erişimini sona erdirirken, Kırgızlar sürekli Sovyet tehdidiyle yaşamak zorunda kalmıştır. Karaktersiz, rüşvetçi Afgan memurlarının yaptıkları Kırgızlarda Afgan Hükümetine karşı güvensizlik yaratmış ve uzun yıllar merkezle ilişki kuramamalarına neden olmuştur. Kırgızların bölgedeki resmi temsilcisi Toktosun Halıkuloğlu karyadarlık görevini akrabası (amcasının oğlu) Sartbay Arzıkuloğlu’na bırakmış, kendisi 1937 yılında oğlunu evlendirmek için Büyük Pamir’e gitmiş dönüşte daha kısa olması sebebiyle Sovyet bölgesinden geçmek isterken askerlerin ateşi sonucu oğlu ve Hıdıracı adlı bir Kırgız’la beraber şehit

⁵⁴³ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0383_SideA-02.

⁵⁴⁴ Hanabad, Afganistan’ın Kunduz İline bağlı ilçedir.

⁵⁴⁵ M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0383_SideA-03.

⁵⁴⁶ Baharek, Afganistan’ın Bedehşan Vilayeti’ne bağlı olan 28 ilçeden birisidir.

⁵⁴⁷ Afganistan’ın Badahşan İline bağlı İşkaşim ilçesine 18 km uzaklıktaki bir köy.

⁵⁴⁸ Hilmend, Afganistan’ın 34 vilayetinden birisidir.

olmuştur.⁵⁴⁹ Bu panik sırasında Sovyet bölgesine geçen Özbek asıllı Habibullah Baybaça adlı tüccardan ise bir daha haber alınamamıştır.

Sartbay Arzikuloğlu'nun yöneticiliği Kırgızlar için sıkıntılı bir dönem olmuştur. Onun döneminde yerel idarecilerin baskı ve zulmü artmıştır. Nazif Shahrani Vahan ilçesine gelen yöneticilerin sürgüne gönderilen, liyakatsiz, sahtekâr memurlar olduğunu yazmıştır.⁵⁵⁰ Bu memurlar Vahan Koridoru'na inen Kırgızların binek ve yük hayvanlarını zorla şahsi ve devlete ait işlerde kullanmış; korku ve tehditle yiyeceklerini, paralarını gasp etmiştir.⁵⁵¹ Kırgızlar bu nedenle mecbur olmadıkça Vahan Koridoru'na inmemiştir.

1940 yılında Afganistan Kralı Zahir Şah ülke genelinde tüm erkeklerin askere alınması emrini verdi. Bundan önce askerlik her bölgeden belirli sayıda kişilerin askere alınması şeklinde yürütülüyordu (Haft nafari-yedide bir, haşt nafari sekiz de bir).⁵⁵² Pamir'deki Kırgızlar ise Nadir Şah'ın 1922 yılında verdiği fermanla askerlikten muaf tutulmuşlardı.⁵⁵³ Ancak yeni emirname ile Kırgızların da askere alınacağı bildirildi. Lütfullah Han adlı subay Pamir'e gelerek askere gidecek Kırgızların kayıt işlemlerini yaptı. Kırgızlardan 12 kişinin askere sevk edileceğini bildirdi. Bu olay Kırgızlar arasında büyük panik yarattı. Yaşadıkları bölge Rus, Çin ve Pakistan sınırındaydı ve ülkenin en ücra bölgesiydi. Afgan Hükümeti tarafından hiçbir hizmet ulaşmıyordu. Sürekli Sovyetlerin baskı ve tehdidi altında yaşıyorlardı. Nüfusları azdı. Pamir Dağlarının yüksek rakımında, sert ve soğuk hava koşulları altında yaşamaya alışmışlardı. Dili ve kültürüne yabancı oldukları Afganistan'ın iç bölgelerinin kuru ve sıcak havasının onları öldüreceğini düşünüyorlardı.⁵⁵⁴ Shahrani Badahşan halkının dahi yaz aylarında Hanabad gibi sıcak bölgelerde hastalıktan öldüğünü yazmaktadır.⁵⁵⁵ O dönemde Vahan halkından iki yüz kişinin askere gittiği ve bunlardan sadece altı kişinin sağ olarak döndüğü Kırgızlar arasında anlatılan bir

⁵⁴⁹ Çetin Pekacar, a.g.t., s. 287.

⁵⁵⁰ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 194.

⁵⁵¹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideB-4.

⁵⁵² M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-6 .

⁵⁵³ Dönemin Savaş Bakanı olan Nadir Şah Toktosun Han'a Kırgızların askerlikten muaf tutulduğuna dair bir ferman verdiği ve bu fermanın Toktosun Han'ın torunu Osman Hacı'nın elinde olduğu bilinmektedir.

⁵⁵⁴ Burhanuddin Kuşkaki, a.g.e., http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Kattagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵⁵⁵ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0383_SideA-5.

gerçekti.⁵⁵⁶ Kırgız ileri gelenleri Rahmankul ve abisi Muhammed Kabil'e gelerek konuya bir çözüm bulmalarını istedi. Yapılan istişare sonucu Karyadar Sartbay'a geldiler. Ondan merkeze giderek Kırgızların eskisi gibi askerlikten muaf tutulmaları için girişimde bulunmasını istediler. Ancak Sartbay buna yanaşmadı. Hükümetin bu kararının uygulanmak zorunda olduğunu söyleyerek ayak diredi. Bunun üzerine Kırgızlar Sartbay'ı yönetimden el çektirerek meseleyi halletmeyi uygun gördüler. Aralarından Kozubay Orozmambetoğlu'nu han seçtiler.⁵⁵⁷ Gocoali Han, Amat Biy, Kala ve Sultanbek Biy'den oluşan aksakal grubu vilayet merkezine elçi olarak gönderildi. Eğer Afganistan hükümeti bu işten vazgeçmezse Çin Pamiri'ne göç etme fikri dile getirildi. Hükümet yaşananları duyarak bir temsilci gönderdi. Gelen görevli Kırgızları yatıştırmaya çalıştı. Bu arada gönderilen elçiler vilayet merkezine ulaşarak Kırgızların sorunlarını ve taleplerini hükümet temsilcilerine iletiler. Afgan Hükümeti Kırgızların orduya alınma emrinin ertelendiğini bildirdi.⁵⁵⁸

Kozubay Han şahsi gerekçelerle yöneticilik yapamayacağını bildirmesi üzerine Kırgızlar Uygur asıllı Yakup Ahun'u⁵⁵⁹ yabancı olduğu için herkese eşit davranacağı düşüncesiyle han seçtiler. Ancak o da görevi yürütemeyeceğini bildirmesi üzerine Aksakallar toplanarak Rahmankul Cabbarkuloğlu'nu han seçtiler.

1941 yılına gelindiğinde Afgan Kırgızlarının tarihinde çok ağır bir trajedi yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü bu yıllarda Alçor bölgesinden bir grup Kırgız (Kıdırşa boyuna mensup) Rus askerleriyle çatışmaya girerek Afgan Pamiri'ne geçti. Anlatılanlara göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin zayıfladığını düşünerek vatanlarını Sovyet işgalinden kurtarma hayaline kapıldılar.⁵⁶⁰ Rus kaynaklarında ise Alman ve Japon ajanlar tarafından kışkırtılan söz konusu şahısların birçok Sovyet sınır görevlisini öldürdüğü yazmaktadır.⁵⁶¹ Onların bu avantürist

⁵⁵⁶ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0283_SideA-6.

⁵⁵⁷ E. Kubatov, "Afganskıe Kırgızı", http://www.vatanym.ru/?an=vs107_mp6, Erişim Tarihi:15.08.2018.

⁵⁵⁸ Kırgızlar daha sonra askerlikten muaf tutuldu ve sadece Pamir'in sınırlarını korumakla görevlendirildiler.

⁵⁵⁹ Yakup Ahun, Uygur asıllı zengin bir tüccardır. Doğu Türkistan'da meydana gelen siyasi olaylardan sonra Pamir'e gelip yerleşmiş ve burada Berdibek Aksakal adlı Kırgız'ın kızıyla evlenmiştir. Daha sonra Doğu Türkistan'a geri dönmüştür. Hâkim Galip ile İstanbul'da evinde görüşme, 10 Ekim 2018.

⁵⁶⁰ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁵⁶¹ Konuyla ilgili bilgiler bu siteden alınmıştır. Bkz. <http://pogranec.ru/showthread.php?t=31162>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

hareketleri Sovyet sınır muhafızları tarafından sert bir şekilde karşılık buldu. 18 Ekimde Afgan sınırını geçen Sovyet askerleri Büyük Pamir’de 64 kişi, Küçük Pamir’de ise 3 kişiyi öldürdüler.⁵⁶² Ayrıca Kırgızlara ait sürüleri götördükleri gibi bazı evleri yağmaladılar. Kırgızlar bu olayları “Doran Atırat”⁵⁶³, “Törtünçü” olarak adlandırmaktadır. Rahmankul Han Afgan yetkililerine yaşanan olayları bildirerek destek istedi. Bunun üzerine Afgan Hükümeti konuyu incelemek üzere bir heyet gönderdi. Ancak herhangi bir sonuç çıkmadı.

Bu olaylardan sonra Sovyet tehdit ve tacizleri devam etti. Rahmankul Han’ı bertaraf etmek için birkaç defa sınırı geçerek öldürmeye çalıştılar. Rahmankul Han Afgan yetkililerden destek istedi. Ancak Afgan Hükümeti olaylara kayıtsız kalarak ülke sınırlarını ve vatandaşlarını korumakta acizlik gösterdi. Bunun üzerine Rahmankul Han yakınlarıyla birlikte (25-30 aile) 1947 yılında Çin Pamiri’ne iltica etmek zorunda kaldı.⁵⁶⁴ İki sene Çin Pamiri’ndeki Dangbaş bölgesinde kalan Rahmankul Han sınırdaki askerlerle iyi diyalog kurdu. 1949 yılında Kuomintang’ın⁵⁶⁵ devrilmesi ve Mao’nun iktidarı ele geçirmesi üzerine Kırgızlar Afgan Pamiri’ne dönmek istedi. Bu arada Afganistan Başbakanı Şah Mahmut Han Rahmankul Han’a haber göndererek ülkesine dönmesini istemişti. Gönderdiği mektupta onu ve Kırgızları koruyacağını bildiriyordu.⁵⁶⁶ Ancak Afgan Pamiri’ne dönmek için sınırdaki Çin karakolunu aşmaları gerekiyordu (Karakolda 20-25 asker bulunuyordu). Rahmankul Han yakınlarıyla istişare yaparak bir kaçış planı hazırladı. Plana göre Ramazan Bayramında askerler Kırgız obasına davet edilecek, askerler obada iken bir grup erkek karakola baskın yaparak silahları ele geçirecek ve buradaki askerleri bağlayıp etkisiz hale getirecekti.⁵⁶⁷ Böylece silahsız kalan askerler hiçbir girişimde bulunamayacak ve Kırgızlar Afgan Pamiri’ne rahatça dönebileceklerdi. Karakolda görev yapan Makan adlı Kırgız asker daha önceden onlara yardım sözü vermişti. Rahmankul Han askerlerin zarar görmemesini özellikle salık vermişti. Ancak olaylar sırasında

⁵⁶² <http://pogranec.ru/showthread.php?t=31162>, Erişim Tarihi: 10.10.2018; M. Nazif Shahrani’nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0483_SideA-6.

⁵⁶³ Rusça “dobrovolny Otrad” yani gönüllü birlik kelimesinden çıkmış olmalıdır.

⁵⁶⁴ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 42.

⁵⁶⁵ Kuomintang, Sun Yat-sen tarafından kurulan Çin Milli Halk Partisi’dir. Sun Yat-Sen’den sonra partinin başına Çan Kay Şek geçmiştir. Komünistlere yenilen parti üyeleri Tayvan’a sığınmıştır. Bkz. “Kuomintang”, (1975), *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. XXII, Ankara, s. 358.

⁵⁶⁶ Bu mektubun orijinali Rahmankul Han’ın oğlu Muhammed Ekber Kutlu’nun arşivindedir.

⁵⁶⁷ Abdurakup Levent ile Ulupamir’de evinde görüşme, 17 Temmuz 2018.

istenmeyen bir çatışma yaşandı ve sert mukavemet gösteren üç Çinli asker öldü. Diğer askerler bağlanarak etkisiz hale getirildi ve Kırgızlar geçitleri aşarak Afgan Pamiri'ne ulaştı. Bu arada Kuomintang'a bağlı Navi Cucang adlı askeri yetkili 300 asker toplayarak Kırgızların peşinden gitmeyi planlarken Komünistlerin bölgede iktidarı ele geçirmesiyle bu girişim ortada kaldı.⁵⁶⁸ Kırgızlar büyük bir katliamdan bu şekilde kurtulmuş oldu. Komünistlerin iktidarı ele geçirmesi üzerine Çin Pamiri kapısı Kırgızlara kapandı.

Rahmankul Han ve yakınları Küçük Pamir'e döndükten on gün sonra *National Geographic* yazarı Frank ve Jean Shor adlı Amerikalı çift Pamir'e geldi.⁵⁶⁹ Shor çifti Marco Polo'nun yol aldığı güzergâh üzerinden seyahat ediyordu. Amaçları Pamir üzerinden Çin'e geçmekti. Çift Türkiye ve İran'ı geçtikten sonra Kabil'e ulaştı. Burada Afganistan kralı Zahir Şah ile görüşme fırsatı buldu. Kral daha önce hiç bir batılıya giriş izni vermediği bölgeye Shor çiftinin girmesine müsaade etti. Ayrıca yolculuk boyunca Afgan görevlilerin çifte eşlik etmesini sağladı. Vahan Koridoru'na ulaşan çift buradan Küçük Pamir'e geçti. Onlara eşlik eden görevliler Çin sınırına gitmeyi tehlikeli buldu. Onlar da Rahmankul Han'dan Çin'e geçmek için yardım istedi.⁵⁷⁰ Rahmankul Han çiftin can güvenliliğini üzerine alarak sınıra ulaşmalarına yardım etti. Ancak çift Çin sınırındaki muhafızlar tarafından geri çevrildi. Bunun üzerine Pakistan'a ulaşmak zorunda kaldılar. Çiftin *National Geographic* dergisinin 1950 yılı Kasım sayısında çıkan "We Took the Highroad in Afghanistan"⁵⁷¹ yazısı ve Jean Bowie Shor'un 1955'te yayımladığı *After You, Marco Polo* ⁵⁷² adlı kitabı Afgan Kırgızları hakkında batıda merak ve ilgi uyandırdı.

1949 Çin Komünist devrimi Çin Pamiri'ne ve Doğu Türkistan pazarlarına erişimi kapattı (Sovyet Bölgesi 1935'ten sonra kapandı). Kırgızlar tamamen Afgan Pamiri'ne hapsoldular. Artık sadece Vahan Koridoru'na ulaşabiliyorlardı. Sovyet sınır ihlalleri ve tacizleri karşısında Afgan yetkililerinin kayıtsız tutumu, yerel idarecilerin kötü

⁵⁶⁸ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem ile Karagündüz köyünde yaptığı ses kaydı, Temmuz-Ağustos 1983, HajiT0383_SideB-1.

⁵⁶⁹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 43.

⁵⁷⁰ Jean ve Frank, Shor, (1950), "We Took the Highroad in Afghanistan", *National Geographic*, Kasım, Washington, s. 673-706. Eserin metnine bu sayfadan ulaşılmıştır. Bkz. <https://gardeningpakistan.com/viewtopic.php?t=2748&start=20>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

⁵⁷¹ Jean ve Frank, Shor, (1950), "We Took the Highroad in Afghanistan", *National Geographic*, Kasım, Washington, s. 673-706.

⁵⁷² Jean Bowie Shor, (1955), *After You, Marco Polo*, McGraw-Hill, Newyork.

muameleleri Afgan Hükümetine karşı güvensizlik yarattığından Kırgızlar uzun yıllar Vahan Koridoru dışına çıkmadılar. Bu sürede Rahmankul Han Kırgızların birlik ve beraberliğini sağlamaya gayret etti. Yerel yetkililerin sömürülerine karşı mücadele etti. Sınırların kapanmasıyla geniş otlaklarını kaybeden ve Afgan Pamiri'ne sıkışan Kırgız ekonomisini canlandırmak için otlak ve sürü yönetimlerini geliştirmeye çalıştı.

1958 yılında Afganistan Kralı Zahir Şah Büyük Pamir'i ziyaret etti. Şah Rahmankul Han'a haber göndererek kendisini ziyaret etmesini istedi.⁵⁷³ Han Büyük Pamir'e ancak iki günde ulaştı. Geldiğinde Zahir Şah gitmişti. Fakat Vahan kaymakamına Rahmankul Han için bir mektup bırakmış ve onu Kabile davet etmişti. Bu olay Han ve Kırgızlar için güzel bir gelişme idi.

1959 yılında Han Kırgız ileri gelenlerinden oluşan bir grupla Kabile gitti.⁵⁷⁴ Burada Zahir Şah tarafından çok iyi karşılandı. Yaşadıkları sıkıntıları ve sorunlarını krala iletme imkânı buldu. Afgan Hükümeti devlet konuk evini Kırgızlara açtı.⁵⁷⁵ Bu tarihten sonra Rahmankul Han her sene Kabil'e giderek Şah'a saygısını sunmaya ve hükümet yetkilileriyle görüşmeye devam etti. Han'ın şahsi meziyetleri, merkezle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Vahan Koridoru'nun yerel idarecileri Kırgızlara karşı tutum ve davranışlarını değiştirdi.⁵⁷⁶ Kırgızlar bölgede daha özgür ve daha güvenli hareket etmeye başladılar.⁵⁷⁷

Bu dönemde Pamir'de artık eskisi gibi büyük cutlar yaşanmadı. Han'ın liderliğinde Kırgızlar Pamir'de otlakları daha iyi kullanmak için bir dizi çalışmalar yaptı. Yeni sulama kanalları açıldı. Toprağın sulanması ve gübrelenmesiyle arazinin verimi arttırıldı. Ayrıca az da olsa kışlık yem hazırlamaya başladılar.⁵⁷⁸ Bu da Kırgız sürülerinin çoğalmasını ve ekonominin iyileşmesini sağladı.

⁵⁷³ M. Nazif Shahrani'nin Hacı Meryem i.y.s. k., HajiT0383_SideB-4.

⁵⁷⁴ Rahmankul Han'la birlikte heyette Tolubay Bay, Aytmuhammed Biy, Mahmut Hacı, Oroz Hacı, Köçör, Anapiya, Töregeldi, Mollo Pirimberdi, Abdullah Hacı vardı. Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁵⁷⁵ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 62.

⁵⁷⁶ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 62.

⁵⁷⁷ Abdikerim Muratov, a.g.m., Birinci Bölüm: Ooğandağı Kündördün Kunu cana Kutu, <http://kmb3.kloop.asia/2013/04/23/abdy-kerim-muratov-azhy-sahy-b-rahmankul-han-ky-l-chokudagy-e-so-ku-ky-rgy-z-hany/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

⁵⁷⁸ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 175; Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

1950'lerin sonlarında Marco Polo Koyununun yeniden keşfedilmesiyle Pamir'e kral ve prenslerin dâhil olduğu ünlü avcılar gelmeye başladı.⁵⁷⁹ 1953 yılında İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin kardeşi Prens Ali Rıza Pehlevi⁵⁸⁰ Küçük Pamir'e geldi. Prens iki ay boyunca burada kalarak avlandı. O sene Pamir'de büyük bir cut yaşandı. Kırgızlar o sene meydana gelen cutu "İran Cutu" olarak adlandırdılar.

Afgan Hükümeti daha sonra Büyük Pamir'de bir av sahası kurdu. Hükümetin bölgeyi yabacılara açmasıyla birçok araştırmacı ve kâşif de Pamir'i ziyaret etti. 1966 ve 1969'da *Neue Illustrierte'nin* genel yayın yönetmeni Avusturya asıllı Harald Lechenperg ve eşi Uta Mazzei-Karl Pamir'e gelerek belgesel film çekti.

1970-71 kışında Fransız fotoğrafçılar Roland Michaud ve eşi Sabrina Michaud Pamir'e gelerek kariyerlerindeki en güzel fotoğrafları çekti. *National Geographic* dergisinin 1972 Nisan sayısında yayımlanan fotoğraflar 1977 yılında *Caravanes de Tartarie (Tartariya'da Kervanlar)* adıyla özel bir eser olarak basıldı.⁵⁸¹

Fransız Türkolog Prof. Rémy Dor 1972-1973 yılları arasında Pamir'de Afganistan Kırgızlarının dili ve kültürü üzerine araştırmalar yaptı. Aynı dönemde Özbek asıllı antropolog Nazif Shahrani de 1972-1974 yılları arasında Afganistan Kırgızları, Afgan Pamiri ve Vahiler üzerine araştırmalar yaptı. Shahrani'nin Kırgızlarla kurduğu dostane ilişki bu güne kadar devam etmiştir.

1970'lere gelindiğinde Kırgızlar komşuları Vahilere göre daha iyi bir yaşam standardı elde etmişti.⁵⁸² Han ve bazı zengin Kırgızlar sürülerini Kabil pazarlarına götürerek daha yüksek fiyatlara satmaya ve ihtiyaçları olan ürünleri birinci elden satın almaya başladılar. Bazı zengin Kırgızlar ise Sarhad civarında tarım arazileri satın alarak kendi tahıllarını yetiştirmeye başladı. Bu dönemde Afgan Pamiri'ni ziyaret eden Rémy Dor ve Nazif Shahrani ikisi de Afgan Kırgızlarının, komşuları Vahiler ve Badahşan'daki diğer birçok halka göre çok daha iyi hayat standardına sahip olduğunu yazmıştır.⁵⁸³

⁵⁷⁹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 43.

⁵⁸⁰ Prens Ali Rıza Pehlevi, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin oğludur. İyi bir avcı olarak tanınan Prens 1953 yılında avlanmak için Küçük Pamir'e gelmiştir. Prens Ali Rıza Pehlevi 1954 yılında bir uçak kazasında ölmüştür. Bkz. <https://www.royalark.net/Persia/pahlavi3.htm>, Erişim Tarihi: 03.02.2019.

⁵⁸¹ Roland Michaud ve Sabrina Michaud, (1977), *Caravanes de Tartarie*, Chene, Paris.

⁵⁸² Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 26.

⁵⁸³ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. XXVIII ; Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 26.

17 Temmuz 1973'te eski başbakan ve savunma bakanı Serdar Muhammed Davut Han, kuzeni Zahir Şah İtalya'da iken bir darbeyle iktidarı ele geçirdi ve ülkede cumhuriyeti ilan etti.⁵⁸⁴ Ülkedeki iktidar değişikliği Kırgızlar üzerinde menfi bir etki yaratmadı. Nazif Shahrani'nin dediği gibi Kırgızlar olayı bir hanedan değişikliği olarak görmüştür.⁵⁸⁵ Ancak bu yıllarda Pamir'de meydana gelen cutlar Kırgız ekonomisini ciddi olarak zayıflatmıştır. 1972 yılında Büyük Pamir'de yaşanan cut en az üç bin hayvanın, 1975 yılında Küçük Pamir'de meydana gelen cut ise çok daha fazla sayıda hayvanın telefine neden oldu.⁵⁸⁶ Kırgızlar sürülerinin çoğunu kaybetti. Cutun büyüklüğünü şu şekilde anlayabiliriz. Rahmankul Han sürüsünden 10000'e yakın koyun ve keçi, birkaç yüz yakını kaybetti.⁵⁸⁷ Ekonomik durumu kötüleşen Kırgızlardan bazıları Afganistan'ın iç bölgelerine göç etmek zorunda kaldı. Kırgızlar daha sonra bu olayı Pamir'den ayrılışlarının bir işareti olarak yorumladılar.

3.3. Afgan Kırgızlarının Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hayatı

Afgan Kırgızlarının temel geçim kaynağı konargöçer hayvancılıktı. Yaşadıkları Afgan Pamiri deniz seviyesinden 4000 metre yüksekte yer alır ve tarıma uygun değildir. Büyük bölümü taş, kaya ve çakılla kaplıdır. Bölgede bozkıra özgü bitkiler yetişir. Sınırlar çizilmeden önce Kırgızlar Pamir'in geniş otlaklarından özgürce faydalanmaktaydı. Kırgızlar sürülerine kışlık yem hazırlamıyordu. Bölgeye kar az yağıyor ve sert rüzgârlar karı götürdüğü için kış aylarında hayvanlar meralarda otliyordu. Kar çok yağdığı dönemlerde karın daha az olduğu alanlara giderek sürülerini muhafaza ediyorlardı.⁵⁸⁸

Kırgızlar Afgan Pamiri'nde yaşamaya başladıktan, Rus ve Çin bölgelerine erişim imkânını kaybettikten sonra ekonomilerini sürdürmek için bölgedeki araziye daha efektif kullanmak zorunda kaldılar.

⁵⁸⁴ Hüseyin Şeyhanoğlu, (2008), "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", *Avrasya Etüdleri* 34 (2), 22-43, s. 70.

⁵⁸⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 230.

⁵⁸⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 230.

⁵⁸⁷ Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018; Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁵⁸⁸ Hâkim Galip ile İstanbul'da evinde görüşme, 10 Ekim 2018.

Kırgızlar yurt olarak bilinen keçe evlerde yaşıyordu. Kışın oturdukları alanlarda ise topraktan yapılan evler, depolar ve hayvan barınakları vardı. Rus kaynaklarında Pamir Kırgızlarının tamamen konargöçer oldukları, kışın dahi yurtlarda yaşadıkları ve soydaşları Alay Kırgızları gibi kendileri ve hayvanları için barınak yapmadıkları bilgisine rastlanmaktadır.⁵⁸⁹ Kırgızlar Afgan Pamiri'nde yaşamaya başladıktan sonra kendileri ve hayvanları için taş ve topraktan barınaklar inşa etmiştir. İlk başlarda bu binaları Tacik ve Vahilere inşa ettirirken sonraki dönemlerde kendileri de yapmaya başlamıştır. Yurtlar ise Kırgızlar için vazgeçilmezdir. Yurdun ahşap iskeletini eskiden Kaşgar'dan satın alırken sonraki dönemlerde Alay bölgesinden gelen bazı Kırgızlar bu iskeletleri yapmaya başlamıştır. Yurdun keçeden yapılan örtülerini, onu kurmak ve sağlamlaştırmak için kullanılan bağlantı elemanlarını Kırgızlar kendileri yapıyordu.⁵⁹⁰

Kırgızlar bölgeye adaptasyonu yüksek olan koyun, keçi ve yak besliyordu. Az sayıda iki hörgüçlü deve vardı. Pamir'in yüksek rakımında atların üremesi mümkün olmadığı için atlar Badahşan bölgesinden temin ediliyordu. Bu nedenle Kırgızlar kısarak besleyemiyor ve kımız üretemiyorlardı. Ancak Rahmankul Han eskiden ailesinin kısarak beslediğini ve kımız ürettiğini söylemiştir.⁵⁹¹ O zamanlar kısrakları kışın iklim şartlarının daha yumuşak olduğu Aktaş (Rus Pamiri) ve Tağarma bölgelerine (Çin Pamiri) götürüyorlardı. Rahmankul Han ve babası Ruslar tarafından zehirlendiği zaman ilk yaptıkları kımızla ağızlarını yıkamak ve bol bol kımız içmek olmuştur. Bu şekilde zehrin etkisi yayılmamıştır. Nadir Şah 1921 yılında Pamir'i ziyaret ettiğinde kendisine kımız ikram edilmiş, kımızı çok beğenen Nadir Şah giderken yanında kımız götürmüştür.⁵⁹²

Kırgızlar hayvan sürüleri ve onlardan elde ettikleri ürünlerin bir kısmını kendi ihtiyaçları için kullanırken, kalan kısmını diğer gereksinimleri için takas etmekteydi. Kırgızlar senede üç kez tahıl ve diğer ihtiyaçlar için Vahan Koridoru'na iniyordu. Vahan ve Pamir arasındaki yol çok uzun ve meşakkatliydi. Burada ürettikleri ürünleri (kurtulmuş yoğurt, hayvansal yağ, at örtüleri, keçi ve yak kılı) tahıl ve diğer ihtiyaçları (gaz yağı, kumaş, pirinç, çay...vb.) karşılığında Vahilerle ve Vahan'ın merkezi

⁵⁸⁹ B. M. Cumabayev ve E. C. Maanayev, a.g.e., s. 44.

⁵⁹⁰ Pamir'de ağaç türü bitkiler olmadığı için Kırgızlar yurdun iskeletini Kaşgar'dan satın almıştır.

⁵⁹¹ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideA-4.

⁵⁹² M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0583_SideA-4.

Handut'ta bulunan tüccarlarla takas ediyordu. Ayrıca Pamir'e gelen tüccarlar hayvan ve hayvansal ürünler karşılığında Kırgızların ihtiyacı olan pazar ürünlerini temin ediyordu. Bu tüccarlar Özbek ve Afgan asıllıydı. Pakistan'dan gelen tüccarlar ise sınırdan gizlice ve daha kısıtlı geçebiliyordu.⁵⁹³ Han ve bazı Kırgız zenginleri sürülerini daha iyi fiyata satmak için senede bir kez Kabil bölgesine gidiyordu. Kırgızlar arasındaki zenginlerden bazıları sonraki dönemlerde Vahan'dan arazi satın alarak tahıl ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamaya başlamıştı. Darra alanında ise birkaç aile kısıtlı ölçüde arpa üretimi yapmayı başarmıştı.

Kırgız toplumu boy teşkilatına göre düzenlenmişti. Afgan Kırgızları Teyit, Kesek, Nayman, Kıpçak ve Töölös adlı beş büyük boya ve onun altındaki gruplara ayrılmıştı. Her birey hangi boya ait olduğunu çok iyi bilirdi. Boylar genelde birbirine yakın alanlarda yaşırdı. Her boyun kendi aksakalı vardı. Boy içindeki meseleler bu aksakal tarafından çözümlenirdi. Daha büyük sorunlar, boylar arasındaki meseleler ise Aksakallar Meclisi tarafından ele alınırdı.

Kırgızlar vergi ve askerlikten muaf tutularak yaşadıkları bölgede pratikte özerk bir yönetim elde ettiler. Afgan Kırgızları üzerine araştırma yapan ilim adamları Kırgızların yönetiminin gerçek hanlık, Rahmankul Han'ın da gerçek han olduğunu belirtmekteler.⁵⁹⁴ Rahmankul Han halkın teveccühünü kazanarak bu makama gelmiş, şahsi yetenekleri ve Afgan Hükümetiyle kurduğu ilişkiler sayesinde Kırgızların tek yöneticisi ve temsilcisi konumuna ulaşmıştır. Küçük Pamir ve Büyük Pamir'de hükümetin seçtiği karyadarlar olmakla beraber Rahmankul Han tüm Kırgızların tek yöneticisi ve temsilcisi konumuna yükselmiştir. Afgan kralı Zahir Şah'ın ona Pasiban-ı Pamirat (Pamir'lerin koruyucusu) unvanını vermesi onun da bunu teyit ettiği anlamına gelmektedir. Rahmankul Han boyların aksakallarına ve onlardan oluşan Aksakallar Meclisine önem vermiş, her konuda onların görüşü ve desteğini almaya özen göstermiştir.

Kırgızlar arasındaki dini hayat daha önceki dönemlerde Karategin, Fergana, Doğu Türkistan bölgelerinde eğitim alan hocalar tarafından yürütülmüş, Kırgız gençlerine bu hocalar tarafından eğitim verilmiştir. Rahmankul Han da kendi evinde kurduğu

⁵⁹³ Cumabay Güven ile Ankara'da evinde görüşme, 13 Nisan 2018.

⁵⁹⁴ Sulayman Kayıpov, (2009), a.g.e., s. 158-159; Rémy Dor, (1993), a.g.e., s. 13,19,21.

okulda Kırgız çocuklarını eğitmeye gayret etmiştir.⁵⁹⁵ Ancak verilen eğitim sadece dini konularla sınırlıydı. Afgan Hükümeti tarafından kurulan okul yoktu. Kırgızlar çocuklarını Afganistan içindeki okullara göndermiyordu. 1974 yılında Kırgızların talebi üzerine Afgan Hükümeti Vahi asıllı bir öğretmen göndermiştir.⁵⁹⁶ Ancak Kırgızların bölgede dağınık yaşamaları, okul için elverişli binanın olmaması, dil problemi gibi nedenlerden ötürü öğretmen kısa süre sonra geri dönmüştür. 1977 yılında Badahşan valisi Tacmahmut Vardak Pamir'e gelerek Rahmankul Han ile görüşmüş ve hükümetin Bozoy Gümböz alanında okul, hastane, helikopter pisti ve diğer kamu binalarından oluşan idare merkezi kurarak tüm Kırgızları bu bölgede toplamayı planladığını açıklamıştır.⁵⁹⁷ Hükümet o sene okul ve lojmandan oluşan ilk binaların inşasını gerçekleştirmiştir. 1978 baharında Vali bölgeye gelerek okulun açılışını yapmayı planlarken Nisan ayındaki gelişmeler üzerine açılış yapılamamıştır. Ardından Kırgızların bölgeyi terk etmesi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali projenin gerçekleşmesini engellemiştir.

Kırgızların Afganistan'ın diğer bölgeleri ile olan ilişkileri çok sınırlıydı. Vahilerle Kırgızların ilişkisi hayvansal ürünler karşılığında tarım ürünlerinin satın alınmasıyla oluşan ticari ilişkiydi. Aralarındaki dil ve kültür farkı, Vahilerin İsmail'i olması evlilik benzeri ilişkiler kurulmasında engel teşkil ediyordu. Ancak Kırgızlar Vahan Koridoru'na indiklerinde kaldıkları süre içinde Vahi köylerinde kalıyordu. Bunun sonucu olarak Kırgızlar Vahilerin dilini öğrenirken onlarda Kırgızca öğreniyordu. Birçok fakir Vahi son dönemlerde sürekli veya mevsimsel olarak Kırgız zenginlerinin ev ve sürü işlerinde çalışmaya başlamıştı. Bu yakın ilişki Vahiler tarafından çokça tüketilen çay ve afyon kullanımının Kırgızlar arasında yaygınlaşmasına neden olmuştur.⁵⁹⁸

Çok az sayıda Kırgız Vahan Koridoru dışına çıkıyordu. Kırgızlar ve hükümetle ilgili tüm işler han üzerinden yürüyordu. Pamir'de meydana gelen cut ve benzeri ekonomik sebeplerden ötürü Kırgızların bir kısmı Afganistan'ın iç bölgelerine göç etmiş, bunların büyük bölümü daha sonra Pamir'e geri dönmüştür. Afgan Hükümeti birkaç

⁵⁹⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 211.

⁵⁹⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 212.

⁵⁹⁷ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁵⁹⁸ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 192.

kez Kırgızlara Badahşan Bölgesi'nde arazi tahsis ederek yerleşmelerini istemiş; ancak Kırgızlar sıcak bakmamıştır.⁵⁹⁹ Bunun nedeni Pamir'i terk etmek ve konargöçer hayat tarzından kopmak istememeleridir. Kırgızlar için konargöçer hayat tarzı vazgeçilemezdi. Ayrıca Afganistan'ın iç bölgelerindeki sıcak iklim ve onun getirdiği hastalıklar Kırgızları korkutmuştur.

Kırgız kültürünü oluşturan temel öge yaşadıkları coğrafyaya özgü konargöçer hayat tarzıdır. Konargöçerlik gündelik hayattan, doğum, düğün, ölüm gibi önemli olaylara kadar hayatın tüm alanında kendini gösterir. Afgan Pamiri'nin ülkenin diğer bölgelerinden uzaklığı, ulaşım olanaklarının kısıtlılığı bir anlamda Kırgızların dilini, gelenek ve göreneklerini muhafaza etmelerine olanak sağlamıştır. Sınırların kapanması diğer Kırgız topluluklarıyla bağların kopmasına neden olurken, komşuları Vahilerin farklı dil, kültür ve dini inançları onlarla kaynaşmalarına imkân vermemiştir. Yaşadıkları coğrafyada dil ve kültürlerini muhafaza ederek bir sonraki nesle aktarmak Kırgızlar için önemli bir unsur olmuştur.

⁵⁹⁹ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 230.

IV. KIRGIZLARIN AFGANİSTAN'DAN VAN'A GÖÇÜ VE YERLEŞMESİ

4.1. Nisan (Sevr) İhtilali ve Pakistan'a Göç (1978)

Serdar Muhammed Davut Han 1973'te gerçekleştirdiği darbede Marksist subayların ve sol partilerin desteğini almıştı.⁶⁰⁰ Darbeden sonra orduda ve devlet organlarında bu gruplara daha çok yer vermeye başladı. Bu dönemde solcularla beraber SSCB'nin etkisi de artmıştır. Davut Han'ın bu siyaseti ülkedeki İslami grupların ona karşı ayaklanmasına neden olmuştur. Bir yandan solcu grupların etkinliğinin artması öte yandan İslami grupların ayaklanması Davut Han'ı zor duruma sokmuştur. Yürüttüğü politikanın yanlışlığını anlayan Davut Han bunun üzerine Pakistan ve İran ile yakınlaşma ve SSCB'den uzaklaşma politikası yürütmeye başlamıştır.⁶⁰¹ Bu amaçla ülkedeki solcuları devlet organlarından tasfiye etmeye çalışmıştır. Bu arada ülkedeki solcu gruplar birleşerek Davut Han iktidarına karşı örgütlenmeye başlamıştır. 1977 yılında meydana gelen kuraklık ülkede huzursuzluğu daha da artırmıştır. Komünist Perçem kanadından Mir Ali Ekber Heybar'ın öldürülmesi ayaklanmanın başlangıcı oldu.⁶⁰² 17 Nisan 1978'de yapılan cenaze töreni muhalefet tarafından büyük bir gösteriye dönüştü. Olaylardan endişelenen Davut Han 24 Nisan'da Babrak Karmal ve Nur Muhammed Terakki'nin aralarında olduğu solcu liderleri tutuklattı. Ancak Davut Han'ın tutuklatmadığı Hafizullah Emin ordudaki solcu subaylar birlikte harekete geçti. İsyanlılar 28 Nisan günü saraya girerek Davut Han'ı ailesiyle ve yakın çalışma arkadaşlarıyla birlikte öldürdüler.⁶⁰³ İktidarı ele geçiren komünistler Nur Muhammed Terakki'nin başbakan, Babrak Karmal ve Hafizullah Emin'in başbakan yardımcıları oldukları yeni bir rejim kurdular.

⁶⁰⁰ Mohammad Aref Salihi, (2014), *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 18

⁶⁰¹ Mohammad Aref Salihi, a.g.t., s. 20-21; Ali Ahmetbeyoğlu, a.g.e, s. 240-241.

⁶⁰² Nasrullah Hayat, a.g.t., s. 83.

⁶⁰³ Mohammad Aref Salihi, a.g.t., s. 26; M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 230.

Kırgızlar olayları endişeyle takip ediyordu. Komünistler iktidara geldikten hemen sonra devlet organlarına kendi adamlarını atamaya başladılar. Badahşan bölgesine gelen yeni idarecilerin politikalarından biri Sarhad'da bulunan Rahmankul Han'ın tahıl depolarına el koymak ve tahılları köylülere dağıtmak oldu.⁶⁰⁴ Bu sırada Sarhad bölgesinde bulunan Abdulhalim Vatan olayları şu şekilde anlatmaktadır:

Ben o sırada Handut'taydım. Radyodan darbe yapıldığını öğrendim. Hemen akabinde bölgede solcu olarak bilinen insanlar sokaklara çıkarak propaganda yapmaya ve yeni rejimi övmeye başladılar. Bölgedeki Anvar adlı solcu öğretmen bu gruplara öncülük ediyordu. Anvar daha sonra Vahan ilçesine kaymakam oldu. Biz Pamir'e döndük. Hepimizde bir tedirginlik vardı.⁶⁰⁵

Rahmankul Han olayları yerinde öğrenmek için büyük oğlu Abdulvekil'i Badahşan'ın merkezi Feyzabad'a gönderdi.⁶⁰⁶ On gün burada kalan Abdulvekil siyasi gelişmeleri ve yaşananları gözlemleyerek gelip babasına anlattı. Yeni rejimin temsilcilerini yakından tanıyan Han bu olayların arkasında SSCB'nin olduğuna ikna oldu.⁶⁰⁷ Yeni rejime güven duymuyordu. Sovyet ve Çin komünist devrimleri sonrasında yaşadığı tecrübeler yeni rejime güvenmemesinin en önemli nedeniydi. Birkaç defa SSCB tarafından suikast girişimine uğrayan, malı mülkü yağmalanan Rahmankul Han şahsının ve ailesinin güvenliğinden endişe duyuyordu. Geçmişte olduğu gibi Sovyet askerlerinin sınırı geçerek onlara zarar vermesi mümkündü. Bu nedenle Han ilk önce Pakistan'a geçerek ailesini emniyete almayı ve gelişmeleri oradan takip etmeyi planlamıştır. Halkını kendisiyle beraber götürmeyi düşünmemiştir. Çünkü yeni iktidarın onlar için tehdit oluşturmayacağı kanaatindeydi. Bu nedenle Cumabay Güven'i yetkililerle görüşmesi için Pakistan sınırına gönderdi. Cumabay Güven sınırdaki yetkililerle görüşerek Rahmankul Han'ın iltica talebini iletmıştır. Pakistanlı yetkililer Rahmankul Han'ın bizzat kendisinin sınıra gelmesini veya oğullarından birini göndermesini istemiştir.⁶⁰⁸ Ayrıca göç kafilesinin kaç kişiden oluşacağını, hayvan sayısını içeren bilgileri talep etmiştir. Bunun üzerine Han dördüncü oğlu Muhammed Ekber'i bir mektupla Pakistan sınırına göndermiştir. Muhammed Ekber o sırada Pamir'de bulunan Pakistanlı tüccar Devletaman ile birlikte Pakistan sınırına

⁶⁰⁴ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁶⁰⁵ Abdulhalim Vatan ile Ulupamir'de evinde görüşme, 16 Temmuz 2018.

⁶⁰⁶ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 63.

⁶⁰⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 231

⁶⁰⁸ Cumabay Güven ile Ankara'da evinde görüşme, 13 Nisan 2018.

gelmiş ve yetkililerle görüşerek babasının yazdığı mektubu iletmiştir. Sınırdaki görevliler üst makamlarla görüştüktan sonra Kırgızların iltica talebinin kabul edildiğini bildirmiştir. Muhammed Ekber sınırdaki yetkilinin o gün kendisine “Pakistan’ın onlarla ekmeğini bölüşmeye hazır olduğunu” söylediğini aktarmıştır.⁶⁰⁹

Muhammed Ekber döndükten sonra Han Temmuz ayında Seki adlı yaylasında Pamir’in ileri gelenlerini davet ederek bir toplantı düzenledi. Han yaşanan gelişmeleri paylaşmak, iltica kararını açıklamak ve halkıyla vedalaşmak istemiştir. Toplantıda tüm boyların temsilcileri hazır bulundu. Rahmankul Han onlara ülkede yaşananları ve oğlu Abdulvekil’in gördüklerini anlattı. Yeni rejimin arkasında SSCB’nin olduğunu söyledi. Kendisi Sovyetlerin hedefindeydi ve yaşadıkları bölge Sovyet sınırına çok yakındı. Sovyet iktidarının ona ve ailesine zarar vermesi mümkündü. Bu nedenle ailesiyle birlikte Pakistan’a iltica etmek istediğini anlattı. Yeni rejimin onlar için bir tehdit oluşturmayacağını ve hayvan sürülerini onlara emanet edeceğini söyledi.

Bu toplantıda hazır bulunan Alapa boyundan Hâkim Galip “Hansahip bunları anlattıktan sonra kendisi ve ailesinin Pakistan’a geçmesine yardımcı olmamızı istedi. Orada bulunan herkes gözyaşları içinde siz nereye giderseniz biz de sizinle geleceğiz. Sizi yalnız bırakmayacağız dedik” diyerek orada geçen konuşmayı aktarmıştır.⁶¹⁰ Bunun üzerine toplantıda göçle ilgili bir plan yapıldı. Plana göre Vagcır alanında yaşayanlar Dilisang Geçidi⁶¹¹ üzerinden, Munara tarafındakiler ise Taşköprük Geçidi⁶¹² (Khodarg Wert Geçidi) üzerinden ilerleyecek, göç kfilesinin güvenliğini sağlamak için gençlerden silahlı gruplar oluşturulacak ve Sovyet askerlerini şüphelendirmemek için tüm hazırlıklar gizlilik içinde yürütülecekti. Toplantıdan sonra obalarına dönen herkes hazırlıklara başladı.⁶¹³

⁶⁰⁹ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir’de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁶¹⁰ Hâkim Galip ile İstanbul’da evinde görüşme, 10 Ekim 2018.

⁶¹¹ Dilisang Geçidi, Afganistan ile Pakistan arasında yer alan geçit. Deniz seviyesinden yüksekliği 5290 metredir. Bkz. http://af.geoview.info/dilisang_uween,7022117, Erişim Tarihi: 14.02.2019.

⁶¹² Taşköprük Geçidi, Afganistan ile Pakistan arasında yer alan geçit. Deniz seviyesinden yüksekliği 5651 metredir. Bkz. http://af.geoview.info/khodarg_werth,1135995, Erişim Tarihi: 14.02.2019; Taşköprük adlı yerden geçince Pakistan’a ulaşmak için iki geçit vardır; Küçük Bel (Küçük geçit-Khodarg Wert) geçidi ve Zor Bel (Büyük geçit-Lupsuk geçidi). Biz Büyük Bel (Büyük geçit) üzerinden Pakistan’a geçtik. Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir’de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

⁶¹³ Yol için azık hazırlanmış, ekmekler pişirilmiştir. Asker olacak gençler için kıyafetler hazırlanmıştır. Vahan Bölgesindeki köprü ve yolların kapatılması kararlaştırılmıştır.

Toplantıdan yaklaşık bir ay sonra 1978 yılı Ağustos ayında 280 aileden oluşan 1500 kadar Kırgız göç için Pakistan'a doğru yol aldı.⁶¹⁴ Sovyet sınır muhafızlarını şüphelendirmemek için obalarını kurulu şekilde, ocakları tüterken bıraktılar. Kimisi atlı, kimisi yayan yola koyuldu. Kırgız gençlerinden oluşan askeri gruplar tüm göç kafilesi geçtikten sonra köprüleri ve yolları geçişler için kapattı. Beş gün süren yolculuktan sonra göç kafileleri 8 Ağustos'ta Pakistan sınırına ulaştı.⁶¹⁵ Kırgızlar Afganistan'ı terk eden ilk mültecilerdi.⁶¹⁶ Sadece on aile kimisi yurdunu terk etmemek, kimisi gelecek endişesi nedeniyle Küçük Pamir'de kalmayı tercih etti.⁶¹⁷ Han Büyük Pamir'deki Osman Hacı'ya durumu anlatan bir mektup gönderdi.⁶¹⁸ Ancak coğrafi şartlar nedeniyle Büyük Pamir'deki Kırgızlar göçe katılamadılar.⁶¹⁹

Kırgızlar iki grup olarak göç ettiler. Dilisang Geçidini üzerinden geçen Vagcır alanındaki 60 aile Pakistan'ın Misgar⁶²⁰ yakınlarına, Taşköprük Geçidi üzerinden gelen Munara alanındaki Kırgızlar ise Ishkoman⁶²¹ bölgesine geldiler. Bölgedeki akarsuların debilerinin yüksek olması nedeniyle karşıya geçemeden üç ay boyunca bu bölgede mahsur kaldılar. Yurtlarını Pamir'de bıraktıkları için bu sürede taş kovuklarında yaptıkları derme çatma barakalarda kaldılar. Akarsuların debilerinin düşmesi ile karşıya geçerek Ishkoman ve Hunza çevresindeki köylere yerleştiler. Yolculuk sırasında birçok hayvan telef olmuştu. Ayrıca bölge Kırgız sürüleri için elverişsizdi. Bu nedenle Kırgızlar tüm hayvanlarını yok pahasına satmak zorunda kaldılar.⁶²²

Kırgızların Pakistan'a göçü ilk başta toplu göç olarak planlanmamıştır. Rahmankul Han sadece ailesiyle birlikte Pakistan'a iltica etmek ve olayları oradan takip etmek

⁶¹⁴ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 231.

⁶¹⁵ M. Nazif Shahrani'nin Rahmankul Han i.y.s. k., T0383_SideB-8.

⁶¹⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 233.

⁶¹⁷ M. Nazif Shahrani, (2016), a.g.m., s. 63.

⁶¹⁸ Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁶¹⁹ Büyük Pamir ve Küçük Pamir arasındaki ulaşım geçitlerin açık olduğu yaz aylarında sağlanabiliyordu. Büyük Pamir'deki Kırgızlar iki günlük bir yolculuktan sonra Küçük Pamir'e ulaşıyordu. Sınırdaki Sovyet muhafızlarına görünmeden geçmeleri mümkün değildi. Bu nedenle 500 kişiden oluşan Büyük Pamir'deki Kırgızlar bu göçe katılamadılar.

⁶²⁰ Misgar, Pakistan'ın kuzeyinde Çin ve Afganistan sınırına yakın Hunza Vadisinde yer alan bir köydür. Bkz. <https://www.revolvy.com/page/Misgar%2C-Gojal>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

⁶²¹ Ishkoman, Pakistan'ın Gilgit-Baltistan bölgesinde yer alan Afganistan sınırına yakın vadidir. Burada toplam 20 köy bulunmaktadır. Bkz. <https://www.revolvy.com/page/Ishkoman-Valley>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

⁶²² Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 67.

istemiştir. Pakistan’da nasıl bir geleceğin beklediğini bilemediğinden halkını maceraya sürüklemek istememiştir. Sovyet İktidarı döneminde yazılanların aksine halkını zorla Pakistan’a sürüklememiştir.⁶²³ Ancak Komünist rejimden Han gibi şüphe duyan Kırgız ileri gelenleri, çok sevdikleri ve bağlı oldukları; her kararına ve yaptıklarına güvendikleri Han’larıyla beraber göç etmeyi seçmiştir.⁶²⁴

4.2. Mülteci Kampında Hayat ve Türkiye'ye Göç

1978 yılı Ağustos ayında Pakistan’a ulaşan Kırgızlar sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan zor durumdaydı. Göç esnasında yanlarına sadece en elzem eşyalarını almışlardı. Pakistan’a geldikleri zaman üç ay sınırdaki derme çatma barakalarda yaşadılar. Daha sonra Ishkoman ve Huinza köylerine dağıtılarak yerleştiler. Durumu iyi olanlar ev kiralarırken kalanları derme çatma kulübelere yaşamaya devam ettiler. Aileler, akrabalar dağılmış durumdaydı. Geçim kaynakları olan hayvanlarını sattıkları için yaşamlarını sürdürecek bir şeyleri yoktu. Yerel halkın yardımlarıyla ayakta durdular. Göç ettikleri ilk sene dışarıdan hiç bir yardım almadılar. Pakistan hükümeti Kırgızların yerleştiği siyasi açıdan hassas Gilgit-Baltistan bölgesine uluslararası yardım kuruluşlarının girmesine izin vermemiştir.⁶²⁵ Bu nedenle Kırgızlara uluslararası yardım ulaşmamıştır. Pakistan hükümeti daha sonra kişi başı günlük 4 Rupi (40 sent) nakdi yardım dağıtmaya başlamıştır.⁶²⁶ Rahmankul Han Gilgit şehrine yerleşince halkın çoğunluğu buraya taşındı. Erkekler yol inşaatı gibi geçici günlük işlerde çalışmaya başladı. Kadınlar yorgan ve döşek yaparak ev ekonomisine katkıda bulunmaya çalıştı.

1980 yılı Haziran sonunda Gilgit’e gelen Nazif Shahrani Kırgızları hayal kırıklığına uğramış, umutsuz ve yardıma muhtaç vaziyette buldu.⁶²⁷ Sıcaklık, bulaşıcı hastalıklar, sağlıksız yaşam koşulları yüzünden çoğu kadın ve çocuk onlarca insan

⁶²³ B. Ploskih ve E. Maanayev, a.g.e., s. 119.

⁶²⁴ Abdulhalim Vatan ile Ulupamir’de evinde görüşme, 16 Temmuz 2018; Hâkim Galip ile İstanbul’da evinde görüşme, 10 Ekim 2018; Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir’de görüşme, 10-12 Temmuz 2018; M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 231.

⁶²⁵ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 232; Kırgızların yerleştiği Gilgit-Baltistan Bölgesi Pakistan’ın Kuzey bölgesi olup Keşmir’in bir parçasıdır ve Keşmir sorunu olarak adlandırılan konuyla ilgilidir. Keşmir sorunu hk. bkz. https://insamer.com/tr/kesmir-raporu-tarih-surec-ve-bolgeye-dair-cozum-onerileri_1584.html, Erişim Tarihi: 02.12.2018.

⁶²⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 233.

⁶²⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 234-235.

vefat etmişti.⁶²⁸ Kırgızlar gelecekleri için karamsar ve umutsuzdu. 1979 sonbaharında Abduraşit Oğanbekoğlu liderliğinde yaklaşık 50 aile (150-200 kişi) Pamir'e geri dönmüştü.⁶²⁹

Rahmankul Han halkını bu durumdan kurtarmak, onlara yeni bir gelecek sağlamak için çareler arıyordu. Bu amaçla 1979 yazında İslamabat'taki Türk Büyükelçiliğine halkı adına iltica başvurusunda bulundu.⁶³⁰ Rémy Dor'un dediği gibi "Türkiye geleneksel liderler için gidilmesi en elverişli bir barınak ve hangi durumda olursa olsun, kültürlerinin korunabilmesi için onlara yardım elini uzatacak tek devlettir."⁶³¹ Rahmankul Han Türkiye'ye karşı büyük hayranlık beslemekteydi.⁶³² Türkiye'ye yerleşen Kazak ve Uygurların orada yeni ve güzel bir hayat kurduklarını öğrenmişti. Bu nedenle ilk başta Türkiye Cumhuriyeti nezdinde başvuruda bulunmuştur.

24 Aralık 1979'da SSCB askerleri tarafından Afganistan'ın işgali Kırgızların Pamir'e dönme ümidini tamamen bitirdi. Han halkı için yeni bir vatan bulmak amacıyla 1979-1980 yılları arasında birçok defa Türk Elçiliğine giderek yetkililerle görüştü. Ancak o dönemde Türkiye'de yaşanan siyasi karışıklık Kırgızların talebine cevap verilmesine izin vermemiş olmalıdır.

⁶²⁸ A. Camankulova'nın kitabında 170'ten fazla insan öldüğü yazmaktadır. B. Tural ve A. Camankulova, (2013), a.g.e., s. 83; Shahrani 100 kadar insan öldüğünü yazmıştır. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 232; Kayıpov dört sene zarfında 272 kişinin öldüğünü yazmıştır. Sulayman Kayıpov, a.g.e., s. 160.

⁶²⁹ Pamir'e geri dönen aile ve kişi sayısı hakkında net bilgi yoktur. N. Shahrani yaklaşık 150 kişinin döndüğünü yazmıştır. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 236; R. Dor 100 kişi olarak belirtmektedir. Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 69; Ted Callahan 54 aile 250 kişinin Pamir'e döndüğünü yazıyor. Ted Callahan, a.g.m., s. 40; S. Kayıpov 40 ailenin olduğunu yazıyor. Sulayman Kayıpov, (2009), a.g.e., s. 159.; Muhammed Ekber Kutlu'nun aktardığına göre Pakistanlı yetkililer Pamir'in boş kalmasını istemediği için Kırgızların geri dönmesini engellemeye çalışmamıştır. Muhammed Ekber Kutlu ile Ulupamir'de görüşme, 10-12 Temmuz 2018.

⁶³⁰ Muhammed Arif Kutlu babasının Türk Büyükelçiliğine yaptığı ziyaretlerde ona eşlik etmiştir. Muhammed Arif ilk başvurdıkları dönemde (1979 yılı) Ecevit Hükümetinin iktidarda olduğunu daha sonra Demirel Hükümeti döneminde de başvuru yaptıklarını anlatmıştır. Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018; 42. III. Ecevit Hükümeti (05.01.1978-12.11.1979), 43. VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979,12.09.1980). Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, Erişim Tarihi: 02.12.2018.

⁶³¹ Rémy Dor, (1984), a.g.e., s. 1.

⁶³² Rahmankul Han radyodan ve gazetelerden Türkiye gündemini çok iyi takip ediyordu. Ayrıca Türkiye'de yaşayan Kazak ve Uygur Türklerinden Türkiye hakkında çok şey duymuştu. Bir dönem Pamir'e gelip giden Eski Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu aracılığıyla Türkiye ile bir şekilde irtibatı vardı. Rahmankul Han saygı ve hayranlık duyduğu Başbakan Adnan Menderes'in ismini 1969 yılında doğan en büyük torununa vermiştir.

1980 yılında Rahmankul Han'ın gayretleri sonucu Pakistan hükümetinin desteğiyle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından Gilgit yakınlarında Kırgızlar için mülteci kampı kuruldu. Kuzey Pakistan'ın köylerine dağılmış durumda olan Kırgızların hepsi buraya toplandı. Böylece daha iyi ekonomik yardım, sağlık ve eğitim hizmeti aldılar. Sadece 30-40 aile kampa gelmeyerek bulundukları yerlerde yaşamaya devam ettiler. Bu dönemde Doğu Türkistan Kazaklarının liderlerinden Delilhan Canaltay Rahmankul Han ile iletişime geçerek Gilgit'e gelmiş "Özgür Çin Yardımlaşma Derneğinin" katkılarıyla Kırgızlara maddi yardımda bulunmuştur.⁶³³

Türk makamlarından beklediği cevabı alamayan Rahmankul Han 7 Nisan 1980 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Pakistan Büyükelçiliğine Alaska'ya gitmek için tüm halkı adına vize başvurusunda bulundu.⁶³⁴ Rahmankul Han neden Alaska'yı seçmişti? Rémy Dor Alaska'ya yerleşme fikrini Rahmankul'a Profesör Louis Dupree'nin⁶³⁵ verdiğini yazmaktadır.⁶³⁶ Shahrani ise 1970'lerde Pamir'de araştırmalar yapan Alaskalı zoologun⁶³⁷ Pamir ve Alaska arasındaki iklimsel ve ekolojik benzerlikler hakkında anlattıklarının Han'ın Alaska'ya yerleşme fikrine ilham verdiğini yazmıştır.⁶³⁸ Rahmankul Han Pamir'e benzettiği Alaska'nın Kırgızlar için yeni bir yurt olabileceğini düşünmüştür. Nazif Shahrani Han'ın ricası üzerine Kırgızların Alaska'ya göçünü organize etmek için birçok kişi ve kurumla iletişime geçmiştir.⁶³⁹

⁶³³ Delilhan Canaltay, (2019), *Çetin Zaman Zor Günler*, çev. ve haz. Dr. Tekin Tuncer, Altay Yayınları, İstanbul, s. 225-227.

⁶³⁴ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 236; Rahmankul Han'ın ABD Elçiliğine yazdığı mektup Bkz. B. Tural ve A. Camankulova, a.g.e., s. 171.

⁶³⁵ Louis Dupree (1925-1989) Amerikalı antropolog, Afganistan uzmanı. Afganistan tarihi ve kültürü hakkında birincil kaynaklardan olan "Afganistan" adlı eserin yazarıdır. 1978 Nisan Devriminden sonra Afganistan'dan sınır dışı edilmiştir. Bkz. <https://dupreefoundation.org/louis-dupree.htm>, Erişim Tarihi: 02.12.2018.

⁶³⁶ Rémy Dor, (2015), a.g.e., s. 71.

⁶³⁷ Ronald G. Petocz, Alaskalı zoolog, 1970'lerde Birleşmiş Milletler Yaban Hayatı Federasyonu personeli olarak Pamir'de bulunan Marco Polo (Yaban Koyunu) Milli Parkı'nın düzenlenmesinde çalışmıştır. Bkz. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 239; Ronald G. Petocz çalışmasını "Report On The Afghan Pamir" (Afgan Pamir'i Raporu) adıyla 1978'de yayınlamıştır. Bkz. https://archive.org/details/azu_acku_pamphlet_qh541_p483_1978_v3, Erişim Tarihi: 02.12.2018

⁶³⁸ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 239.

⁶³⁹ Teymuraz Bagration'un başkanlığını yaptığı Tolstoy Vakfı Kırgızların Amerika'ya yerleşmesi için çalışmalar yapmıştır. T. Bagration'un gönderdiği mektuplar şu an Muhammed Ekber Kutlu'nun arşivindedir.; Teymuraz Bagration Gürcü hanedanına mensup olup ayrıca Çar I. Nikola'nın büyük torunudur. Vakıf Rus ve diğer milletlere mensup mültecilerin Amerika Birleşik Devletlerine yerleşmesi için faaliyetler yürütmüştür. Teymuraz Bagration ve Tolstoy Vakfı için bkz. <http://www.tolstoyfoundation.org/bagrations.html>, Erişim Tarihi: 02.12.2018.

Bu arada Kırgızlar hakkında yazılı ve görsel basında çeşitli haberler yayınlanmaya başlamıştır. Özellikle 1975'te "The Kirghiz of Afghanistan" (Afganistan Kırgızları) belgeselini çeken İngiliz Granada Televizyonu yapımcıları tarafından 1980 yılında Gilgit'te çekilen ve "Disappearing World" (Kaybolan Dünyalar) serisi adı altında yayınlanan "Afgan Exodus" (Afgan Göçü) belgeseli Avrupa'da Kırgızlara karşı ilgi ve merak uyandırdı. 1981 yılında Amerikan televizyon kanalı PBS'de yayınlanan "Odyssey" dizisinin yapımcıları Granada Televizyon şirketiyle anlaşarak "The Kirghiz of Afghanistan" (Afganistan Kırgızları) belgeselini Pakistan'da çekilen kısmıyla tekrar düzenlemek şartıyla satın aldı. Nazif Shahrani'nin antropolog olarak katkı sunduğu belgeselin yeni versiyonu Amerika'da büyük ilgi görerek Kırgızlara karşı kamuoyunda merak ve sempati uyandırdı.⁶⁴⁰ Aynı dönemde Alaska İşleri Enstitüsü başkanı Marilyn Dudley-Rowley ve Louis Dupree Kırgızların Alaska'ya göçünü organize etmek için faaliyetlere başlamıştır.⁶⁴¹ Bu arada Kırgız mültecilerin Pakistan'daki kötü durumu, onların Amerika Birleşik Devletlerine yerleşme arzusu hakkındaki haberler medyada geniş yer bulmuştur.⁶⁴² Alaska Senatörü Mike Gravel Kırgızların Alaska'ya yerleştirilmesi projesine sıcak baktığına dair açıklamalar yapmıştır.⁶⁴³

İki sene süren gayretli çalışmalar neticesinde Kırgızların Alaska rüyası gerçekleşme aşamasına gelmiştir. Alaska İşleri Enstitüsü Rahmankul Han ve iki oğlunu gelecekte yerleşecekleri bölgeyi görmeleri ve yetkililerle görüşmeleri için Alaska'ya davet etmiştir. Rahmankul Han Alaska'ya oğlu Muhammed Arif ve aksakallardan Aytmuhammed ile birlikte gitmeye karar vermiştir. Alaska İşleri Enstitüsü yolcular için mülteci pasaportu çıkartmış, vize başvurularını yapmış ve uçak biletlerini ayarlamıştır. İslamabat'a gelen Rahmankul Han ve yanındakiler son işlemlerin tamamlanması için beklemektedir. Muhammed Arif o gün yaşananları şu şekilde anlatmaktadır:

⁶⁴⁰ Yazılı ve görsel basında Kırgızlar hakkında çıkan haberler birçok insanın Kırgızlara ilgi ve sempati duymasını sağlamıştır. Alaska'da yaşayan Amerikan vatandaşı birçok kişi Rahmankul Han'la irtibata geçerek Kırgızlara yardım sözü vermiştir. Bu mektuplar Muhammed Ekber Kutlu'nun arşivindedir.

⁶⁴¹ Marilyn Dudley-Rowley hakkında tfs. için bkz. http://www.smartvoter.org/2008/06/03/ca/sn/vote/dudley-flores_m/bio.html, Erişim Tarihi: 02.12.2108.

⁶⁴² M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 241.

⁶⁴³ Rémy Dor, (2015), *Rahman Koul Ultime Khan Du Toit Du Monde*, Editions Michel de Maule, Paris, s. 71-72.

1982 yılının ikinci ayında ben, babam ve Aytmuhammed aksakal üçümüz Ravalpindi'ye geldik. Bir ay kadar orada kaldık. Vize işlemlerinin bitmesini bekliyorduk. Tüm hazırlıklar yapılmıştı. İslamabat'tan Singapur'a uçacak oradan Washington'a geçecektik. Washington'da küçük bir uçak bizi bekliyordu. Onunla Alaska'ya gidecektik. O gün Amerikan Elçiliğinde işlemlerin yapılmasını bekliyorduk. O sırada Türk Elçiliğinden bizi aradılar. Telefondaki görevli Türkiye'nin Kırgızları kabul ettiğini söyledi. Oradan çıkıp Türk Elçiliğine gittik. Saat 21.00 civarıydı. Büyükelçi ile görüştük. Elçi yakında Türkiye'den bir heyetin geleceğini söyledi. Babam Türkiye'ye gitme taraftarıydı gene de Gilgit'e telefon açarak Kırgızlarla istişare yapmak istedi.⁶⁴⁴

Gilgit'te bulunan Kırgız aksakalları en iyisini Han'ın bileceğini söylediler. Bunun üzerine Rahmankul Han Türkiye'ye gitmeyi seçti. Böylece Kırgızların Alaska rüyası bitmiş ve Türkiye yolu gözüküyordu. Bazı kaynaklarda Alaska İşleri Enstitüsünün son anda projeyi finanse etmekten vazgeçtiği, gerekli kaynağı toplayamadıkları yazılmaktadır.⁶⁴⁵ Ancak pasaportlar çıkarılmış, vize işlemleri tamamlanmış ve uçak biletleri ayarlanmışken bu iddialar pek gerçekçi değildir. Rémy Dor Alaska İşleri Enstitüsünün son anda projeyi iptal ettiğini ve herhangi bir açıklama yapmadığını belirterek enstitü başkanlığına yapılan büyük baskıların buna neden olabileceğini yazmıştır.⁶⁴⁶ Türkiye Cumhuriyetinin Kırgızları Türkiye'ye yerleştirme fikri ve Rahmankul Han'ın Türkiye'yi seçmesi Amerikan makamlarının projeyi iptal etmesine neden olmuş olmalıdır. Rahmankul Han ve yakınlarına projenin iptal edildiğine dair bilgi verilmemiştir. Han Türkiye'nin onları mülteci olarak kabul ettiğini öğrendikten sonra kendisi Amerika'ya gitmekten vazgeçmiştir. M. Nazif Shahrani ise Amerika'nın Kırgızları mülteci olarak kabul etmeyeceğinin baştan beri belli olduğunu, Amerikan göçmen yasasının buna izin vermediğini; ancak yaptıkları çalışmalar sayesinde Kırgızlar hakkındaki haberlerin dünya basınında geniş yer tuttuğunu ve bunun Türkiye'ye yerleşmelerinde payının olabileceğini belirtmiştir.⁶⁴⁷

Rahmankul Han birkaç kez Türk makamlarına başvurarak halkı için toplu sığınma ve iltica talebinde bulunmuş; ancak bir cevap alamamıştır. O dönemde Kırgızlar dışında diğer Türk soylu mültecilerin de Türkiye'ye başvuruda bulundukları bilinmektedir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁴ Muhammed Arif Kutlu ile Ulupamir'de evinde görüşme, 14-15 Temmuz 2018.

⁶⁴⁵ *The Christian Science Monitor* yazarı Frederic A. Moritz 5 Ağustos 1982 tarihli yazısında Kırgız mültecilerin Alaska ziyareti için gerekli 25.000 doların destekçiler tarafından toplanamadığını yazmıştır. Bkz. <https://www.csmonitor.com/1982/0805/080565.html>, Erişim Tarihi: 02.12.2108.

⁶⁴⁶ Rémy Dor, (1984), a.g.e., s. 2.

⁶⁴⁷ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 237.

⁶⁴⁸ Türk soylu Afgan Türkmenlerinin başvuruları hakkında Bkz. Milliyet Gazetesi, 22 Kasım 1981, s. 8.

Ancak Türkiye’deki siyasi istikrarsızlık ardından gelen 12 Eylül askeri darbesi devlet makamlarının konuya kayıtsız kalışının en önemli nedenidir. Ayrıca devlet makamlarında Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartların toplu göçlerin kabulüne müsait olmadığı ve böyle bir teşebbüsün ileride daha büyük göç dalgalarına yol açabileceği endişesi hâkimdir.⁶⁴⁹ Ancak Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Pakistan ziyareti Türk devletinin konuya bakışını değiştirmiş olmalıdır.⁶⁵⁰

Kenan Evren 1981 yılı 22-27 Kasım tarihlerinde Dışişleri Bakanı, Adalet Bakanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, kızı ve bir grup gazeteciyle birlikte Pakistan’a altı günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁶⁵¹ Evren resmi gezi programı çerçevesinde 24 Kasım’da Peşaver’de bulunan “Nasır Bagh” mülteci kampını ziyaret etmiştir.⁶⁵² Bu ziyaret sırasında Afgan Türkmenlerinin lideri Abdulkerim Mahdum Kenan Evren’le görüşerek Türkiye’ye göç etme arzusunu bizzat iletmıştır.⁶⁵³ Kenan Evren bu ziyaret esnasında Pakistan’daki Türk Büyükelçiliğinde Türk kökenli mültecilerin Türkiye’ye kabulüne ilişkin bir belge imzalamıştır.⁶⁵⁴ Kırgızlar ve onların lideri Rahmankul Han Pakistan ziyareti esnasında Kenan Evren ile görüşmemiştir. Ancak Kırgızların birkaç kez yaptıkları başvuru Türk makamlarına ulaşmıştır. Pakistan’daki Türk Büyükelçisi Gilgit’te Rahmankul Han’ı ziyaret etmiş ve başvuruları hakkında görüşmüştür. Ayrıca dünya basınında Kırgızlar hakkında çıkan haberler Türk yetkililerin dikkatinden kaçmamıştır.

1982 Şubatında Alaska’ya gitmek için Ravalpindi’de bulunan Rahmankul Han Türk Elçiliğine giderek başvuruları hakkında bilgi almıştır. Elçilik makamları hükümetin

⁶⁴⁹ Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 72.

⁶⁵⁰ 12 Eylül Darbesi sonrası Kenan Evren’in ilk resmi konuğu Pakistan Devlet Başkanı General Ziya’ül Hak olmuştur. Bu anlamda Kenan Evren de ilk resmi yurt dışı gezisini Pakistan’a yapmıştır. İki lider de askeri müdahale yoluyla iktidara gelmiştir. Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 73.

⁶⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1981, s. 9.

⁶⁵² Milliyet Gazetesi, 24 Kasım 1981, s. 9.

⁶⁵³ Abdulkerim Mahdum, Afgan Türkmenlerinin lideridir. Bir dönem Afgan parlamentosunda milletvekilliği yapmıştır. Nisan (Sevr) İhtilali sonrası hapse atılmış, Babrak Karmal’ın çıkardığı afla özgürlüğüne kavuşmuştur. Daha sonra Pakistan’a hicret etmiştir. Mahdum 1981 yılında beraberindeki Türkmenler adına Türkiye İslamabat Büyükelçiliğine iltica başvurusunda bulunmuştur. Bu kapsamda Türkiye’ye giderek yetkili makamlarla görüşmüş ancak iltica talebi ret edilmiştir. 1981’de mülteci kampı ziyareti sırasında Kenan Evren ile görüşmüş ve ondan Türkiye’ye kabul edilecekleri sözünü almıştır. Tfs. için bkz. Milliyet Gazetesi, 22 Kasım 1981, s. 8 ; Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 71.

⁶⁵⁴ Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 76; Afgan Türkmenlerinin lideri Abdulkerim Mahdum bu bilgiyi vermektedir. Bkz. <https://t24.com.tr/haber/afgan-turklerinin-turkiyeye-gocu-ankara-aa,162444>, Erişim Tarihi: 10.01.2019.

bu konuda bir çalışma yaptığını ancak kendilerine kesin bir bilgi ulaşmadığını söylemiştir. Bu dönemde hükümet Türk soylu Afgan göçmenlerin kabulü ve iskânına dair kanun taslağı üzerinde çalışmaktadır. Aynı dönemde bir heyet ön çalışma için Pakistan’a gönderilmiştir.⁶⁵⁵ Kanun taslağının netleşmesi üzerine üst makamlar tarafından elçiliğe bilgi verilmiş olmalı ki Rahmankul Han ve beraberindekiler Amerikan Elçiliği binasındaiken Türk büyükelçisi telefonla arayarak Rahmankul’a müjdeli haberi vermiştir.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Pakistan ziyareti Kırgızlar dâhil o dönemdeki birçok Türk kökenli Afgan mülteci için bir dönüm noktası olmuştur. Kenan Evren Pakistan’daki Türk Elçiliğinde imzaladığı mutabakatla Türk kökenli mültecilerin Türkiye’ye kabul sürecini başlatmıştır.⁶⁵⁶ Türk Hükümeti de bu konuda gerekli hazırlıkları yürütmüştür. Mevcut kanunların iskânlı göçe izin vermemesi üzerine Adalet Bakanlığı yeni bir kanun tasarısı hazırlayarak meclise sunmuştur. Danışma Meclisinde görüşülen “Afganistan’dan Pakistan’a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun Tasarısı” 10 Mart 1982 tarihinde bazı değişikliklerden sonra işaret oyu ile kabul edilmiştir. Kanun tasarısı 17 Mart 1982 tarihinde Milli Güvenlik Konseyinde görüşülerek 2641 sayılı Kanun olarak kabul edilmiş ve 19 Martta 17638 sayılı Resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁶⁵⁷ Göçmenlerin taşınması ve iskânı işlerini yürütmesi için İç İşleri Bakanlığı koordinatörlüğünde bir üst komisyon kurulmuştur.⁶⁵⁸ Türk Hükümeti girişimin büyük göç dalgalarına dönüşmemesi için kanunu bir defaya mahsus olarak sınırlamış ve göçmen sayısını maksimum 4500 olarak belirlemiştir.⁶⁵⁹ Danışma Meclisi görüşmelerinden anlaşılacağı üzere kanun taslağı ince diplomatik bir girişim olarak

⁶⁵⁵ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 10 Mart 1982, 65. Birleşim, s. 308, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c004/dm_02004065.pdf, Erişim Tarihi: 10.02.2019.

⁶⁵⁶ Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 76.

⁶⁵⁷ T.C. Resmi Gazete, No:17638, 19 Mart 1982, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17638.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2019.

⁶⁵⁸ Üst Komisyon İçişleri Bakanlığının koordinatörlüğünde, Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri, Maliye, Milli Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Tarım ve Orman, İmar ve İskân, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı ve Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı yetkililerinden oluşmuştur. Bkz. T.C. Resmi Gazete, No:17638, 19 Mart 1982, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17638.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2019.

⁶⁵⁹ Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 78.

açıklanmış ve esas amacının Pakistan'a yardım etmek olduğu vurgulanmıştır.⁶⁶⁰ Türk Hükümeti mülteciler nedeniyle zor durumda olan Pakistan'a yardım etmek, bu vesileyle Türk-Pakistan dostluğunu pekiştirmek ve askeri darbe sonucu bozulan Türkiye imajını düzeltmek gayesiyle bu girişimi yapmıştır. Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Nazmi Akman 24 Martta basın mensuplarına 4500 Türk kökenli Afgan mültecinin Türkiye'ye getirilerek iskân edileceğini açıklamıştır. Ayrıca bir heyetin şu an Pakistan'da çalışmaları sürdürdüğünü bildirmiştir.⁶⁶¹ Böylece kamuoyu haberdar edilmiştir.

Türkiye'nin Kırgızları mülteci olarak kabulü kesinleştikten sonra Hunza ve Ishkoman'da bulunan 30-40 aile Gilgit'e gelerek buradaki Kırgızlara katılmıştır. Türkiye'den gelen heyet kısa sürede işlemleri tamamlamış ve göçmenler yolculuğa hazır hale gelmiştir. Gilgit'ten otobüslerle Ravalpindi'ye taşınan Kırgız mülteciler buradan THY'e ait uçaklarla 8 Ağustos 1982 yılında Türkiye'ye ulaşmıştır.⁶⁶² Kırgızların sayısı 310 aileden oluşan 1137 kişi olarak belirlenmiştir.⁶⁶³ Daha sonra Kırgızların kesin sayısının 298 aile 1130 kişi olduğu tespit edilmiştir.⁶⁶⁴ Kırgızlarla birlikte 195 aile (858 kişi) Türkmen, 449 aile (1905 kişi) Özbek ve 64 aile (270 kişi) Kazak 2641 sayılı Kanun çerçevesinde Türkiye'ye getirilmiştir.⁶⁶⁵

Adana havalimanında Türk yetkililer ve coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanan Kırgızlar ilk geceyi onlara tahsis edilen öğrenci yurtlarında geçirdikten sonra geçici iskân bölgelerine doğru yola çıkmıştır. 202 aileden oluşan 776 kişilik ilk Kırgız grubu Van iline bağlı Karagündüz köyündeki Afet Evlerine, 96 aileden oluşan 353 kişilik ikinci grup ise Malatya Boztepe Afet Evlerine yerleştirilmiştir.⁶⁶⁶ Yetkililer afetzedeler için yapılan konutların eksikliklerini gidermiş ve mülteciler için hazır hale getirmiştir. Kırgızlar geçici ikametlerine ulaştıklarında iki oda, bir banyo, bir tuvalet ve bir mutfaktan oluşan konutlarda bir aile için gerekli tüm eşyaların mevcut olduğunu gördüler. Göçmenlere geldikleri ilk dönemde Kızılay tarafından üç öğün

⁶⁶⁰ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 10 Mart 1982, 65. Birleşim, s. 302,303, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c004/dm_02004065.pdf, Erişim Tarihi: 10.02.2019.

⁶⁶¹ Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1982, s. 3; Rémy Dor, (1984), a.g.e., s. 2.

⁶⁶² Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1982, s. 12.

⁶⁶³ Milliyet Gazetesi, 9 Haziran 1982, s. 9; Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 101.

⁶⁶⁴ Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 98,101.

⁶⁶⁵ Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 85, 102.

⁶⁶⁶ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 241-242; Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 85, 94.

sıcak yemek verildi. Ayrıca Kırgızların ihtiyacı için market, postane, sağlık ocağı ve camii yapılmıştı. Kırgız çocukları 1982 sonbaharında okula başladılar. Büyük yaştakilere ise okuma-yazma ve vatandaşlık eğitim kursları verildi. Bunun dışında devlet kurumları tarafından çeşitli meslek kursları açıldı. Bu kurslarda 639 Kırgız eğitim gördü.⁶⁶⁷ Aynı sene tüm Kırgızlar Türk vatandaşlığına alınarak her birine soyadı verildi. Hükümet üretici konuma gelinceye kadar her bir nüfusa aylık olarak 0-7 yaş arası için 2 Bin TL, 8 yaş ve üzeri için 4 Bin TL nakdi yardım yaptı.⁶⁶⁸ Türk makamları Kırgızların yeni vatanlarına alışma ve adaptasyon sürecini tamamlayıp üretici konuma gelmeleri için tüm destek ve olanağı sağlamaya gayret etmiştir. Bu süreç geçici iskân yerlerinden kalıcı konutlara taşınmalarıyla tamamlanacaktı. Hükümet Kırgızlar için Van ili Erciş ilçesine bağlı Altındere Harasında hazineye ait 34387 dekarlık alanda yeni bir köy inşa ediyordu. Kırgızların 1984 yılında yeni yerleşim alanına taşınması planlanmıştı. Ancak konutların yetişmemesi üzerine taşınma işi ertelenmiştir.

Türk makamları Rahmankul Han'la Pakistan'da yaptığı görüşmede Kırgızların Türkiye'de nereye yerleşmek istediğini sormuştur. Han Pakistan'ın sıcak havasından çok sıkıntı çeken halkı için Pamir gibi soğuk ve de hayvancılığa elverişli bir bölgenin uygun olacağını söylemiştir. Ayrıca Kırgızların birbirinden ayrılmak istemediği ve birlikte yaşamak arzusunda olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine yetkililer Sarıkamış'ı teklif ettiler. Haritada Sarıkamış'ın SSCB yakın olduğunu gören Rahmankul Han Ruslardan uzak bir yere yerleşmek istediğini söyleyerek kabul etmemiştir. Rahmankul'un Sarıkamış'ı istememesinin bir nedeni de Sarıkamış faciasından haberdar olmasıdır. Hükümet Kırgızların talebi ve daha önce yaşadıkları coğrafyayı göz önünde bulundurarak Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılığa uygun alanları araştırmıştır. Bu doğrultuda Erzurum, Kars, Ağrı ve Van illeri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu illerden Van'ın Erciş İlçesinde yer alan Altındere Harasında bulunan hazine arazisi en uygun yer olarak seçilmiştir.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ 212 kişi Halıcılık, 3 kişi Taş-Ağaç-Oyma, 163 kişi Dikiş-Nakış, 261 Türkçe Okuma-Yazma kursuna katılmıştır. Bkz. Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 85, 115.

⁶⁶⁸ Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 85, 118.

⁶⁶⁹ Van Erciş Altındere Harasının bulunduğu arazi, 36 adet köy halkının yaşadığı bir yer iken, 1930'lu yıllarda vuku bulan Kürt ayaklanmaları ve ayrılıkçı olaylarından ötürü başka yerlere iskân ettirilmiş, bölge ise asker kontrolünde yasak bölge ilan edilmiştir. Sözü edilen zorunlu iç göçmenlerden 24 adet

Altındere Harası arazisine inşa edilen kalıcı konutların tamamlanmasıyla Karagündüz köyündeki Kırgızlar 1987 sonbaharında, Malatya’da yaşayan Kırgızlar ise 1988 ilkbaharında yeni evlerine taşınmıştır.⁶⁷⁰

4.3. Van Kırgızları ve Ulupamir Köyü

Van Kırgızları Afganistan’ın Pamir Bölgesinden göç ederek 1982’de Türkiye’ye gelen ve Van’ın Erciş ilçesine bağlı Ulupamir köyüne yerleşen Türk kökenli etnik topluluktur. Van Kırgızları ayrıca Pamir Kırgızları, Ulupamir Kırgızları, Van-Ulupamir Kırgız Türkleri gibi etnik adlarla anılmaktadır. Günümüzde Van Kırgızları Ulupamir köyü ile birlikte Ankara, İstanbul, Isparta, Malatya ve Yozgat gibi illerde yaşamaktadır.⁶⁷¹

Van Kırgızları dışında muhtelif tarihlerde gelip Türkiye’ye yerleşen Kırgızlar mevcuttur. İlk Kırgız grubu 1953-1954 yıllarında Sovyet baskısı sonucu vatanlarını terk ederek Afganistan ve Pakistan üzerinden Türkiye’ye gelip Ankara, Konya ve Adana çevresine yerleşen Kırgızlardır.⁶⁷² 1983 yılında Doğu Türkistan’dan 7 aile (25 kişi) göç ederek İstanbul’a yerleşmiştir.⁶⁷³ Bu Kırgız aileler hem az sayıda olmaları hem de dağınık yerleşmeleri sonucu ve beraber yaşadıkları Özbek, Uygur, Nogay,

köy halkı topraklarına tekrar geri dönme imkânı bulmuştur. 12 köy halkı ise geri dönmediğinden bu köylerin arazileri Altındere Harası kullanımına verilmiştir. İlerleyen dönemde hak sahibi köy halkı ile Hara idaresi arasında idari davalar söz konusu olmuştur. Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 106; Konu hakkında ayrıca Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=20599&P5=H&page1=25&page2=25, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

⁶⁷⁰ M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 248.

⁶⁷¹ Van Kırgızlarının yaklaşık nüfus bilgileri; Ulupamir 480 aile (1531 kişi), Ankara’da 66 aile (365 kişi), İstanbul’da 25 aile (100 kişi), Isparta’da 5 aile (22 kişi), Malatya’da 29 aile (130 kişi), ve Yozgat Yenifakılı’da 25 aile (100 kişi) yaşamaktadır. Ulupamir nüfusu TÜİK 2019 verilerine göre, aile sayısı ise muhtardan alınan bilgiye göre yazılmıştır. Diğer illerdeki Kırgız nüfusu orada yaşayan Kırgızlardan derlenmiştir.

⁶⁷² İlk gelenler Rus istilasından sonra Afganistan’a sığınan ve oradan 1953’te Türkiye’ye gelenlerden oluşur. Bunlar Konya ve Ankara çevresindeki köylere yerleşmiştir. (Cihanbeyli, Tavşançalı, Akıncıköy, Kırkköy gibi). Bu grup toplam 15 aileden oluşmuştur. Bir kısmı da daha sonra Adana’ya geçmiştir. İkinci grup 1954’te gelen Hacı Parpi Özgen ve onun ailesidir. Bu bilgiler Tacigül Küntüz’den alınmıştır. Tacigül Küntüz Parpi Özgen’in torunudur. Tacigül Küntüz ile İstanbul’da evinde görüşme, 10 Mayıs 2017

⁶⁷³ Bu grup Hamit Hacı Yüzbaşıoğlu’nun yakınlarıdır. Hamit Hacı 1949 Çin Komünist İhtilali sonrası Doğu Türkistan’ı terk etmek zorunda kalarak Suudi Arabistan’a yerleşmiştir. Hamit Hacı 1983 yılında Çin Hükümeti nezdinde yaptığı girişimler sonucu kardeşleri ve onların ailelerinden oluşan 25 kişiyi Türkiye’ye getirmiştir.

Kazak gibi Türk kökenli göçmenlerin arasında kalmaları nedeniyle ayrı bir etnik topluluk olarak ortaya çıkamamıştır.

Van Kırgızları sahip oldukları ve yaşattıkları özgün dil ve kültür öğeleriyle aynı Kızılsu Kırgızları, Cergetal Kırgızları, Murgab Kırgızları gibi ayrı bir etnik topluluk olarak varlıklarını sürdürmektedir. Kırgızlar daha Afgan Pamiri'nde yaşarken konargöçer yaşam tarzları, sosyo-kültürel yapıları, farklı gelenek ve görenekleri sayesinde çeşitli alanlardan seyyah, araştırmacı ve ilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Kırgızlara yönelik bu ilgi ve merak günümüzde Ulupamir'de devam etmektedir.⁶⁷⁴

Kırgızların yerleştiği Ulupamir köyü Erciş'in 26 km kuzeybatısında Zeylan Çayı'nın Koçköprü Barajına döküldüğü nispeten düz havzada, 2066 metre yükseklikteki Kavak tepesinin eteğinde yer alır.⁶⁷⁵ Kuzeyden doğuya doğru Muratbaşı (3510 m), Aladağlar (3351 m) ve Tendürek (3680 m) dağlarıyla çevrilidir.⁶⁷⁶ Köyün altından Zilan Çayı akar. Zilan Çayının üzerine Koçköprü Barajı inşa edilmiştir. Kırgızlar köye yerleştikten sonra ata yurtları Pamir'in anısına köye "Ulupamir" adını verdiler. Köy arazisinin tahsis edildiği Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğüne ait Altındere Harası günümüzde özel sektör tarafından işletilmektedir. Köyden Erciş'e gidilen yol üzerinde Altındere Jandarma Karakolu bulunmaktadır.

Ulupamir'in iklimi bazı yönlerden Pamir'i andırmaktadır. Kışlar uzun, soğuk ve kar yağışlıdır. Eylül'den Mayıs'a kadar don olayları görülür. İlkbahar ve Sonbahar kısadır. Yazları sıcak ve kurak geçer. En yüksek sıcaklık temmuz ve ağustos ayları olup sıcaklık 38,2°C bulur.⁶⁷⁷ Ancak Koçköprü Baraj Gölü bölge ikliminin ılıman özellik göstermesine neden olur.

⁶⁷⁴ Ulupamir ve Van Kırgızları hakkında birçok makale, tez, kitap, belgesel ve tv programı yapılmıştır. Bunların içinden 2006 yılında Ben Hopkins tarafından Ulupamir'de çekilen "Ölmüş Bir Koyunu Değerlendirmenin 37 Yolu" (37 Uses for a Dead Sheep) adlı belgesel aldığı ödüllerle Ulupamir'in ve Van Kırgızlarının uluslararası alanda tanıtımına önemli katkı sağlamıştır. Bkz. <http://www.sinematurk.com/film/17452-olmus-bir-koyunu-degerlendirmenin-37-yolu/> ve https://www.imdb.com/title/tt0496218/fullcredits/?ref=tt_ov_st_s, Erişim Tarihi: 10.12.2018

⁶⁷⁵ Tuncay Özdemir, (1997), "Türkistan'dan Anadolu'ya Bir Göç ve Tarımsal Üretim Amaçlı İskân Örneği: Ulupamir", *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Sayı:32, s. 161-183, İstanbul, s. 162

⁶⁷⁶ Ahmet Bilgili, (1998), "Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi (Ulupamir örneği)", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 25 (1), s. 139-151, İstanbul, s. 141

⁶⁷⁷ Van İli, Erciş İlçesi, Beyazıt, Kışla, Latifiye, Camikebir, Alkanat, Vanyolu ve Salihye Mahalleleri 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı, 2018, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/van/duyurular/van-ili-ercis--8230-13459-20180927153452.pdf>, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

Ulupamir köyünde Kırgızlar için iki katlı yarı müstakil 298 adet tek tip betonarme konut yapılmıştır.⁶⁷⁸ Konutlar bir salon, üç oda, bir mutfak, bir tuvalet ve banyodan oluşmuştur. Konutların alt katı ahır yapılmak üzere planlanmıştır. Kırgızlar ahır amaçlı yapılan ilk katları sonraları artan nüfusun ihtiyacı için konut olarak kullanmıştır. Köyün sokakları düzenli ve aralıklıdır. Evlerin yanındaki bahçe olarak ayrılan alanlara sonradan ahır, yemlik ve odunluk yapılmıştır. Köyün geneli odun, kömür ve tezekle ısınan sobalar kullanırken bazı evlerde sobalı kalorifer tesisatı kurulmuştur. Ayrıca birçok evin çatısında güneş enerjisi panelleri bulunmaktadır.

2011 Van depremine kadar Ulupamir’de ek konut yapılmamıştır. Konut ihtiyacı ahır amaçlı yapılan alt katların eve dönüştürülmesiyle çözülmüştür. Depremden zarar gören ve kullanılması sakıncalı bulunan konutların yerine köy alanında 24 adet tek katlı müstakil ev yapılmıştır. Son yıllarda yeni köy korucusu alımları nedeniyle köy dışından birçok Kırgız köye geri dönmüştür. Bu nedenle köyde yeni konut ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Köyün mühendis gençlerinden Abdulhamit Sancaktar ve Bilal Cingöz yeni konutların yapımını üstlenmiştir. Ancak bazı bürokratik ve mevzuat problemlerinden ötürü proje şu an askıya alınmıştır.

Köyde ilk etapta yapılan ilkokul binasının eskimesi ve ihtiyaçları karşılamaması üzerine yeni bir bina yapılmıştır. Şu an bir ilköğretim okulu bulunmaktadır. Okulun bulunduğu alanda ayrıca iki sınıflı anaokulu, kütüphane ve 2018 yılında inşası tamamlanan beş katlı bir lojman bulunmaktadır.

Köy camisi 2012 yılında yıkılarak Ulupamir Köyü Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği’nin⁶⁷⁹ çalışmalarıyla 2015 yılında yeniden inşa edilmiştir. Yeni camii 8 Kasım 2015 tarihinde Kırgızistan Büyükelçisi İbrahim Cunosov ve Van Valisi İbrahim Taşyapan’ın katıldığı bir törenle hizmete girmiştir.⁶⁸⁰

2010 yılında köyde üç katlı Kuran Kursu ve 2015 yılında Taziye evi açılmıştır. Mevcut Köy konağı şu an muhtarlığın çalışmaları ve bir sivil toplum kuruluşunun katkılarıyla

⁶⁷⁸ Konutlar 20 yıl vadeli faizsiz 7.500.000 TL kredi kullanılarak yapılmıştır. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 253.

⁶⁷⁹ Dernek camii inşası bittikten sonra kapatılmıştır.

⁶⁸⁰ Ulupamir köyü cami açılışı hk. bkz. <https://www.haberler.com/ulupamir-koyunde-cami-acilisi-yapildi-7856063-haberi/>, Erişim Tarihi: 10.120.2018.

sinema ve konferans salonuna dönüştürülmektedir. Köyde bir hemşirenin görev yaptığı ve haftada bir aile hekiminin geldiği sağlık evi bulunmaktadır.

Kırgız mülteciler 2641 sayılı İskân Kanunu çerçevesine “çoban olarak istihdam edilmek” üzere tarımsal iskâna tabi tutulmuştur.⁶⁸¹ Bu amaçla Altındere Harasında yer alan hazineye ait 34387 dekarlık alanda yerleşim yeri ve arazi tahsis edilmiştir. Kırgızlar 1987 yılında kalıcı yerleşim yerlerine taşındıkları zaman hükümet konutlarla beraber her aileye 2,5 dönüm sulu, 12 dönüm kuru tarım arazisi dağıtmıştır.⁶⁸² Arazinin engebeli olması, sıcak ve kurak iklim ve yetersiz arazi bölgede tarımı güçleştirmiştir. Tarımsal iskân amaçlı yapılan köyün yerleşme alanı ve düzeninin de aslında tarım faaliyetleri için uygun olmadığı görülür.⁶⁸³ Kırgızlar tarım için ayrılan araziye hayvanları için otlak ve kışlık yem yetiştirme alanı olarak kullanmaktadır. Tahıl, sebze ve meyve gibi temel ihtiyaçlarını dışarıdan temin etmektedir. Köy halkı daha çok hayvancılığa önem vermiştir. Hükümet hayvancılığı geliştirmek için her 8-12 nüfusa 12 koyun, 6-8 nüfusa 8 koyun ve 2-6 nüfusa 6 koyun vermiştir.⁶⁸⁴ Ancak dağıtılan küçükbaş hayvanlar bölgedeki tüccarlardan alınan yerli ve hastalıklı hayvanlar olduğu için yeterli verim sağlanamamıştır. Ayrıca köy halkı için yayla tahsis edilmemesi, ahalinin güvenlik gerekçesiyle sürülerini köy dışında tutamamaları, hayvancılık konusunda yeterli bilgi ve donanımın olmaması hayvancılığın gelişmesini engellemiştir. Bölge ikliminden kaynaklı hayvanların uzun süre yemle beslenmesi nedeniyle artan maliyetler de hayvancılığın gelişmesini engelleyen faktörlerdir. 1995 yılında köyde 5000 koyun ve 893 inek bulunurken hayvan sayısı günümüzde üçte iki oranında azalmıştır.⁶⁸⁵ Şu an köyde küçükbaş hayvan yerine daha çok büyükbaş hayvan beslenmeye başlanmıştır.⁶⁸⁶

Ulupamir köyünde hayvancılığın temel geçim kaynağı olmaktan ziyade ek gelir kaynağı olarak yapıldığı görülmektedir. Çünkü üretilen hayvansal ürünler köyün

⁶⁸¹ Emrullah Öztürk, a.g.t, s. 105.

⁶⁸² Her aileye dağıtılan 2,5 dönüm sulu ve 12 dönüm kuru tarım arazisi 20 yıl vadeli faizsiz 3.700.000 TL borçlandırmayla dağıtılmıştır. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 253.

⁶⁸³ Bkz. Adem Sağır, (2011), a.g.m.,s. 276.

⁶⁸⁴ Bahsedilen koyunlar 1988 yılında 20 yıllık vadeli krediyle dağıtılmıştır. Bir koyunun bedeli 10.500 TL olarak hesaplanmıştır. M. Nazif Shahrani, (2002), a.g.e., s. 251.

⁶⁸⁵ Tuncay Özdemir, a.g.m., s. 373, 1995 yılında köyde 5000 koyun ve 893 inek olduğu yazılmıştır.

⁶⁸⁶ 30 kadar aile küçükbaş hayvan beslemektedir (Köyde sadece bir kişide 300 koyun vardır. Birkaç aile 50-100 arası koyun beslerken çoğu ailede 10-20 arası koyun bulunmaktadır). Büyükbaş hayvan sayısı genelde her ailede 2-10 adet olarak değişmektedir.

kendi ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Köylü et ve süt ürünleri ihtiyacını dışarıdan (Erciş ve çevresi) karşılamaktadır. Ancak günümüzde Tarım ve Orman Bakanlığının yürüttüğü “Genç çiftçi projesi” gibi destekler sayesinde köyde arıcılık ve sera tarımı yapıldığı gibi hayvancılık konusunda da ilerleme kaydetmiştir.⁶⁸⁷

Ulupamir köyünün temel geçim kaynağı “geçici köy koruculuğudur” diyebiliriz.⁶⁸⁸ Günümüz itibarıyla Ulupamir’de 196 güvenlik korucusu görev yapmaktadır.⁶⁸⁹ Ayrıca muhtelif tarihlerde emekli olan 96 köy korucusu bulunmaktadır. Bu bilgilerden her aileden bir kişinin korucu veya korucu emeklisi olduğu anlaşılmaktadır. 2018 itibarıyla güvenlik korucusunun maaşı 1600 TL, emekli korucu maaşı ise 1000 TL’dir. Güvenlik korucuları maaşları dışında ayrıca yaptıkları görevlere göre ek ödeme alabilmektedir. Ulupamir korucuları bölgede birçok operasyona katılarak büyük başarılar göstermektedir. Bu operasyonlarda şimdiye kadar üç güvenlik korucusu şehit düşmüştür.

Köydeki diğer ekonomik faaliyetlere baktığımızda daha önceleri yapılan halı dokuma işinin şu an yapılmadığını görürüz. Ancak Ulupamirli kız ve kadınların yaptığı geleneksel el işleri rağbet görmektedir. Yapılan bu ürünler köye gelen yerli ve yabancı turistlere satıldığı gibi ülke içindeki çeşitli festivallerde sergilenmektedir. Bu alanda Kenan Aytaç’ın yaptığı girişimcilik ayrı bir yer tutar. Kenan Aytaç Ulupamir’deki mevcut geleneksel el sanatları üretimini ticari faaliyete dönüştürmüştür. Tulpar Giyim markası adı altında açtığı 400 m2 alanda deri, keçe, kumaş, ahşap ve metalden mamul geleneksel ürünler yaparak satmaktadır.⁶⁹⁰ Ayrıca 2017 tarihinde açtığı “Han Otağı” kültür merkezi geleneksel yemeklerin yapıldığı, atlı binicilik, okçuluk gibi sporların yapıldığı bir mekân olarak köye istihdam

⁶⁸⁷ Evren Sancaktar Genç çiftçi projesinden aldığı 50 arı kovani ile köyde arıcılığa başlamıştır. Evren Sancaktar köyün arıcılık için çok elverişli olduğunu ve karakovan balı üretmeyi amaçladığını söylemektedir. Evren Sancaktar ile Ulupamir’de evinde görüşme, 21 Temmuz 2018; Oğuzhan Güzel kendi imkânlarıyla aldığı 20 kovanla arıcılık yapmaktadır. Bu yaz ürettiği balların hepsini satmıştır. Ayetkulu Yıldız Genç çiftçi projesinden aldığı destekle 580 m2 alanda sera tarımı yapmaktadır. Ayrıca birçok kişi küçükbaş ve büyükbaş hayvan olarak yetiştirmeye başlamıştır. Ayetkulu Yıldız ile Ulupamir’de evinde görüşme, 21 Temmuz 2018.

⁶⁸⁸ Güvenlik koruculuğu sistemi hakkında tfs. için bkz. https://www.jandarma.gov.tr/asayis/Guv_Korucusu_Sistemi.htm, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

⁶⁸⁹ Faal ve emekli güvenlik korucularının sayısı Ulupamir Korucu başı Esadullah Alp’ten alınmıştır. Esadullah Alp ile Ulupamir’de evinde görüşme, 22 Temmuz 2018.

⁶⁹⁰ Kenan Aytaç kurduğu atölyede 5 kişiye çalışmaktadır. Ayrıca 20 kişiye dışarıdan istihdam sağlamaktadır. Bu bilgiler Kenan Aytaç’tan alınmıştır. Kenan Aytaç ile Ulupamir’de evinde görüşme, 20 Temmuz 2018.

sağlamaktadır.⁶⁹¹ Köyde şu an 5 traktör, 1 kamyon, 2 transit pikap, 14 ticari minibüs ve 66 kadar şahsi araç bulunmaktadır.

1978 yılında Kırgızlar Rahmankul Han liderliğinde Pakistan'a göç ettiği zaman Büyük Pamir'de 87 aile (480 kişi) ve Küçük Pamir'de 10 aile (50 kişi) bu göçe katılmayarak Afgan Pamiri'nde yaşamaya devam etmiştir. 1979 sonbaharında Abduraşit Oğanbekoğlu liderliğinde yaklaşık 50 aile (150-200 kişi) Pamir'e geri dönmüştür. 1979 yılında SSCB Afganistan'ın işgal ettiği zaman Rus birlikleri Pamir'deki Bozoy Gümböz alanına askeri üs kurmuştur. Üs 1989 yılında Sovyet askerleri Afganistan'dan ayrılana kadar bölgede kalmıştır. Afgan Kırgızları için en kötü dönem bundan sonra başlayan iç savaş döneminde yaşanmıştır. 2003 yılında Afganistan geçici hükümeti temsilcisi Hamid Karzai Abduraşit Oğanbekoğlu başkanlığındaki Kırgız heyetini kabul etmiştir. Aynı yıl toplanan Loya Jirga'ya Büyük Pamir'den Turdahun Zayıroğlu ve Küçük Pamir'den Osmon Matkerimoğlu temsilci olarak katılmıştır. Günümüzde Büyük Pamir'de 120 aile (500-600 kişi) ve Küçük Pamir'de 160 aile (800-900 kişi) olmak üzere toplamda 1500 kadar Kırgız yaşamaktadır. Turdahun Zayıroğlu Afganistan Meclisinde Kırgızların temsilcisi olarak görev yapmıştır.

4.4. Van Kırgızlarının Sosyal Yapısı ve Kültürü

Kırgızlar Afgan Pamiri'nde yaşarken Türk kökenli etnik bir azınlık olarak “de facto” özerk bir yapıya sahipti. Kırgızlar vergiden ve askerlikten muaf tutulmuştu. Üç ülkenin sınırının kesiştiği stratejik bölgenin güvenliği Kırgızlara emanet edilmişti. Kırgız toplumu han, biyeler ve Aksakallar Meclisi tarafından yönetiliyordu. Kırgızlar Türkiye'ye yerleştikten sonra artık Afganistan'da olduğu gibi ayrıcalıklı haklara sahip etnik bir topluluk değildir. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına tabii ülkedeki diğer Türk vatandaşlarıyla aynı haklara sahip Türk vatandaşlarıdır. Yaşadıkları köy Erciş'e bağlı bir mahalle statüsündedir. Bir han tarafından değil köylülerin seçtiği devlet memuru olan muhtar tarafından idare edilmektedir. Kırgızlar Türkiye'ye geldikten sonra da Aksakallar Meclisini korudular. Tüm sorun ve anlaşmazlıklarını hükümet mercilerine

⁶⁹¹ Han Otağı kültür merkeziyle açılışı hk. Bkz. <https://www.dunyabulteni.net/guncel/ulupamirde-han-otagi-acildi-h410561.html>, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

götürmeden kendi aralarında çözmeyi başardılar. Günümüzde her bir boyun kendi aksakalı ve bu aksakallardan oluşan Aksakallar Meclisi faal olarak çalışmaktadır.

Kırgızlar Afgan Pamiri'nde konargöçer olarak yaşıyor ve senede üç kere göç ediyordu; Yazın yaylaya (cayloo), Kışın kışlağa (kıştoo) ve sonbaharda güzlüğe (küzdöö). Kırgızların çoğunluğu yazın ve kışın yurtlarda yaşıyordu. Ortalama beş-altı yurttan oluşan obalar (ayıl) akrabalık ve boy yapısına göre düzenlenmişti. Kırgızlar Ulupamir köyünde tamamen yerleşik hayata geçtiler. Devlet yayla tahsis etmediği gibi güvenlik nedeniyle yazın dahi yaylaya çıkma imkânına sahip olamadılar. Yurtların yerine aynı tip iki katlı betonarme konutlara yerleştiler. Ancak konutlara yerleşirken akrabalık ve boy yapısı dikkate alınarak yerleşildi. Böylece akrabalar ve aynı boydan olanlar birbirine yakın evlerde oturdular. Günümüzde her bir Kırgız genci hangi boydan olduğunu bilir. Köydeki sosyo-kültürel hayatta boy yapısının etkisi devam etmektedir.

Kırgızlar sınırların kapanması ve Afgan Pamiri'nin coğrafi şartları nedeniyle uzun yıllar izole ve kapalı bir toplum olarak yaşamıştır. Komşuları Vahilerin mezhepsel farklılığı onlarla tam olarak kaynaşmalarına izin vermemiştir. Kırgızlar Türkiye'ye geldikten sonra çevre köylerle ve Erciş'le ilişkileri sınırlı kaldı. Erciş'e hastane, alışveriş, devlet dairelerindeki işler gibi nedenler dışında inmediler. Ayrıca benliklerini ve kültürel değerlerini korumak adına yerli halkla kaynaşmayı pek istemediler. Bölge ahalisinin (Kürtlerin) onların ata topraklarına haksız yere yerleştirildiği, devlet tarafından pozitif ayrımcılığa tabii tutuldukları ve korucu köyü olmaları nedeniyle Kırgızlara karşı ön yargılı ve olumsuz tutumunun da bunda etkisi büyüktür. Ancak son yıllarda Kırgızlar devlet kademlerinde çalışarak Erciş ve Van'a yerleşmeye, ekonomik ve sosyal açıdan yerli halkla kaynaşmaya başlamıştır. Ayrıca Kırgızların çevredeki Kürt ve Türklerle kurduğu evlilik bağları karşılıklı ön yargının kırılmasına neden olmaktadır.

Konargöçer hayat tarzının şekillendirdiği gelenekleri yerleşik hayata geçtikten sonra korumak ve sürdürmek Kırgızlar için önemli bir mesele olmuştur. Bazı gelenekler kaybolurken bazıları yeni şartlara göre uyarlanmaktadır. Pamir'de bir düğün yakın obalardan gelen sınırlı sayıdaki (20-100 kişi) kişinin katılımıyla yapılmaktadır. Türkiye'ye yerleştikten sonra tüm köyün düğüne katılması durumu ortaya çıkmıştır.

O kadar misafirin ağırlanması, düğün yemeği, hediye verilmesi gibi unsurlar düğün sahipleri için büyük külfet oluşturmaktadır. Kırgızlar bu ikram ve yemekleri sadece aksakallara verip kişi sayısını sınırlı tutarak bir çözüm buldular. Pamir’de cenaze sahipleri tüm misafirlerin konaklaması ve yemeğiyle mesulken Ulupamir’de köylüler cenaze sahiplerine yemek vererek konuyu onlar için külfet olmaktan çıkardılar. Ayrıca cenaze sahibi tarafından ölü için yapılan birçok harcama kaldırılmıştır. Günümüzde eskiye özgü düğün gelenekleri çok külfetli ve anlamsız bulunmaktadır. Köyün çoğunluğu bundan yakınmakta ama bir çözüm bulunamamaktadır. Son yıllarda bazı aileler Erciş’teki düğün salonlarında düğün yapmaya başlamıştır. Ancak Kırgız adetlerinin beraber uygulanması olayı daha külfetli ve karışık hale getirmektedir.

Ulupamir’de Kırgız kız ve kadınları geleneksel kıyafetlerini sürdürmektedir. Hatta düğünlerde ve bayramlarda bu tür kıyafetler rağbet görmektedir. Erkekler geleneksel kıyafetleri giymeyi bırakmıştır. Geleneksel kıyafet olarak erkekler sadece kalpak ve tek tük tumak (kürklü şapka) ve şapak (kumaştan yapılan işlemeli baş giysisi) giymektedir. Konargöçer hayatın getirdiği et ve süte dayalı mutfak kültürü de değişime uğramaktadır. Eskiden yapılan birçok yemek günümüzde gençler tarafından bilinmemektedir. Bunun yerine yöreye uygun yemekler pişirilmektedir. Bununla beraber geleneksel boorsok (yağda kızartılan hamur), et, pilav gibi yemekler hâlâ vazgeçilmez ve misafir sofrasının başköşesindedir. Doğum, düğün, cenaze gibi anma ve kutlama etkinliklerinde koyun kesme ve eti Kırgız usullerine göre pişirip servis etme geleneği yaşatılmaktadır.

Zengin bir sözlü edebiyata sahip Van Kırgızları günümüzde bu zenginliği kaybetmek üzeredir. Eskisi gibi türkü söylemek, ağıt yakmak geleneği yok olmaktadır. Pamir’de çok revaç olan masal, destan ve hikâye anlatma geleneği şu an yaşatılmamaktadır. Düğünlerde damadın sağdıçlığını yapan iki kişinin söylediği türküler şuan sadece bir ritüel olarak algılanmaktadır. Söylenen türküler genç kuşak tarafından anlaşılmamaktadır. Ayrıca bu geleneği sürdürecekt genç kuşaktan temsilciler de yoktur.

1990’ların en önemli olayı Sovyetler Birliği’nin çökmesi ve Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmasıdır. Kırgızistan 31 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan edince

Van Kırğızları bunu büyük şaşkınlık ve coşkuyla karşılamış, Ulupamir’de halk köy meydanına toplanarak pankartlar, sloganlar ve sevinç gözyaşları içinde kutlamıştır. Türkiye’nin Kırğızistan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve onunla ilk diplomatik ilişkiler kuran devlet olması Van Kırğızları için ayrı bir gururdu. 30-31 Ağustos 1992’de Bişkek’te gerçekteşen Dünya Kırğızları Birinci Kurultayı’na Van Kırğızları da heyet göndermiştir. Arkasından Kırğızistan’da eğitim görmek üzere Ulupamir’den ilk öğrenciler gitmiştir. 1995 yılında Kırğızistan ve Türkiye arasında yapılan anlaşmayla Kırğızistan’dan Kırğız dili ve tarihi uzmanı iki öğretmen Ulupamir’e gelerek ders vermiştir. Günümüzde bu ilişkiler yoğun bir biçimde sürmektedir.



SONUÇ

Kırgızlar Pamir dağlarında yüzyıllardır konargöçer olarak yaşamıştır. Tarihi kaynaklar onların XVII. yüzyıldan önce bölgeye gelip yerleştiğini ortaya koymaktadır. Bölgede Kırgızların İçkilik grubuna giren Teyit, Kesek, Kıpçak, Nayman ve Töölös boyları yaşamıştır.

1895 Pamir Anlaşmasıyla günümüzde Vahan Koridoru olarak bilinen ve Afgan Pamiri'nin de yer aldığı arazi Afgan Emirine bırakılarak Rusya ve İngiltere arasında tampon bölge oluşturulmuştur. Kırgızlar göç alanlarını kısıtlayan yapay sınırlar karşısında ekonomik ve sosyal hayatlarını sürdürebilmek için bir bölgeden diğerine göç etmeye devam etmiştir. Afgan hâkimiyetine giren Büyük Pamir ve Küçük Pamir'de az sayıda Kırgız devamlı yaşarken 1916 Türkistan İstiklal Hareketi'nin etkisi sonucu Cabbarkul Binbaşı'yla beraber 70 kadar aile Küçük Pamir'e göç etmiştir. Ancak Küçük Pamir'in iklim şartları sürülerini muhafaza etmeye imkân vermediğinden bu ailelerin çoğu Rus Pamiri'ne geri dönmüştür.

1917 Ekim Devrimi ve akabinde ortaya çıkan iç savaş döneminde Pamir'de Rus etkisi zayıflamıştır. 1930'larda Afgan-Rus sınırına Sovyet sınır muhafızları yerleştirilerek bölgenin kontrolü artırılmıştır. Afgan Kırgızları bölgedeki Sovyet yetkililerle anlaşarak kış dönemlerinde sürülerini Rus Pamiri'nde otlatmaya devam etmiştir. 1930'larda Sovyet iktidarı kolhozlaştırma ve konargöçerleri yerleşik hayata geçirme çalışmalarını hızlandırmış, ayrıca toplumun "kulak" adı verilen orta kesimine karşı baskı ve tecrit politikası uygulamıştır. Bu nedenle Rus Pamiri'nden ve Kırgızistan'ın Alay bölgesinden birçok Kırgız Afgan Pamiri'ne göç etmiştir. Sovyet iktidarı Afgan sınırını ihlal ederek tehdit olarak gördüğü Kırgız ileri gelenlerini tutuklamış, onlara karşı suikastler düzenlemiştir.

Sovyet baskısı sonucu Rahmankul Han ailesiyle beraber iki defa Çin Pamiri'ne göç etmek zorunda kalmıştır. 1949 Çin Komünist Devrimi Afganistan-Çin sınırının

tamamen kapanmasına ve Doğu Türkistan'la yüzyıllardır süren sosyal, ekonomik ve kültürel bağların kopmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak bir nevi Afgan Pamiri'inde hapsolan Kırgızlar bölgenin tek çıkış kapısı olan Vahan Koridoru'na inmeye ve yeni bir sosyoekonomik düzen kurmaya mecbur olmuştur. Vahan ve Afgan Pamiri arasındaki zorlu ve tehlikeli yollar ulaşımı güçleştirirken Afgan Hükümeti üç ülkenin sınırının kesiştiği ve sorunlu olarak gördüğü bölgeyi yabancılara kapatmıştır. Ülkenin bu uzak ve ücra köşesi devlet memurları tarafından sürgün yeri olarak görülmüştür. Kırgızlar buraya gelen liyakatsiz, kötü niyetli idarecilerin baskı ve zulmüne maruz kalmıştır.

Rahmankul Han sınırların kapanmasıyla Afgan Pamiri'ne sıkışan Kırgız ekonomisini ayakta tutmak için halkına öncülük etmiştir. Kırgızlar kurak alanları sulama ve gübreleme yoluyla verimli otlaklara dönüştürdüler. Göç şekillerini ve yerleşim alanlarını düzenleyerek otlaklardan daha efektif faydalanmanın yollarını keşfettiler. Bu çalışmalar sayesinde Kırgız ekonomisi canlanmış ve Kırgızlar nispeten iyi bir hayat standardına ulaşmıştır. Rahmankul Han 1958 yılında bir grup aksakalla Kabil'e giderek Zahir Şah ve üst düzey devlet temsilcileriyle görüşmesi Kırgızların tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Rahmankul Han Afganistan kralı Zahir Şah'la kurduğu dostluk sayesinde Afgan Kırgızları ile Kabil arasında iyi ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. 1950'lerde Afgan Hükümeti Büyük Pamir'de bir av sahası kurarak bölgeye yabancıların girmesine izin vermiştir. Bu sayede avcı, diplomat, seyyah, farklı alanlardan ilim adamları Pamir'e gelmeye başlamıştır. Gelen ziyaretçiler Rahmankul Hanın bilgisinden, meziyetlerinden ve Kırgızların "Dünyanın Damı'nda" kurdukları yeni hayattan övgüyle bahsettiler. Kırgızların Badahşan'daki birçok halka ve Vahilere göre nispeten daha iyi bir yönetime ve hayat standardına sahip olduklarını yazmıştır.

1978 Nisan (Sevr) İhtilali Rahmankul Han'ı bu sefer Afganistan'da komünist rejimle karşı karşıya getirdi. Hayatı boyunca Komünist rejimlerin baskı ve tehdidiyle yaşayan Han ailesinin ve şahsının hayatından endişe ettiği için Pakistan'a iltica etmeye karar verdi. Kararını halka açıkladığı zaman herkes onunla gitmeyi seçti. Kırgızlar Hindikuş dağlarını aşarak Pakistan'a sığınan ilk mültecilerdi. Sovyet basını Rahmankul'u hedef alan yazılar yazdı. Onun halkı zorla Pakistan'a sürüklediğini iddia ettiler.

Pakistan'ın sıcak iklimi, baş gösteren salgın hastalıklar, sağlıksız hayat koşulları onlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Konargöçer hayvancılıkla uğraşan halk sürülerinden ayrılıp ekonomik açıdan zor duruma düşmüş, ülkenin farklı kültür ve sosyal yapısı içinde Kırgızların milli benliklerini ve dillerini kaybedip asimile olma ihtimali ayrı bir sıkıntı oluşturmuştur. Rahmankul Han Pakistan'da halkı için bir gelecek olmadığının görmüş ve yeni bir vatan arayışına girmiştir. Türk makamlarına yaptığı başvurulardan bir netice alamayınca Alaska'ya gitmek için başvuruda bulunmuştur. Kırgızların Amerikan rüyası hakkında dönemin basınında çeşitli haberler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin Kırgızları kabul etmesi üzerine Kırgızlar Amerika'ya gitmekten vazgeçmiştir. Çünkü dilleri, dinlerini ve kültürlerini koruyabilecekleri tek yer Türkiye idi.

Gümünüzde artık Van Kırgızları adını alan bu topluluk uzun ve maceralı bir hayattan sonra Türkiye'ye ulaşarak yeni bir hayat kurdular. Rahmankul Han 1993 yılında burada huzur hayata veda etti. Ulupamir günümüzde yaşattığı gelenek görenekleri, farklı kültürüyle Türkiye'nin en otantik köylerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

A. Kitap ve Makale

Abdaliyeva, G. K., (2013), "Sahib Nazar jana Pamir Kırgızdarı", <http://arch.kyrlibnet.kg/?&npage=view&nadd=10664>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Abdikulova, Roza, (2014), "1916 Türkistan İsyanına Bir Kaynak Olarak: Asya'da Beş Türk", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31, ss.53-60.

Adil Hikmet Bey, (2015), *Asyada Beş Türk*, haz. Yusuf Gedikli, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul.

Agahanyan, O. E., (1965), *Mezhdu Gindukşem i Tyan-Şanem, İstoriya İzuçeniya Pamira*, Duşanbe, http://www.pamirgeo.ru/meg_gind_tian, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Ahmetbeyoğlu, Ali, (2002), *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul.

Alekseyev, A.K., "K İstorii Obrozovaniya Pamirskovo Otryada", *Elektronnaya biblioteka Muzeya Antropologii i Etnografii im. Petra Velikova (Kunstkamera) RAN*, http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-88431-277-7/, Erişim Tarihi: 01. 09. 2018.

Alimov, Rysbek, (2011), "Kırgızcanın İçkilik Ağızlar Grubu Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı. 30, s. 23-40, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/157084>, Erişim Tarihi: 01. 09. 2018.

Altımişova, Zuhra, (2013), "1930'lu Yıllarda Kırgızistan'dan Çin'e Göç Hareketleri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/11 Fall*, p. 17-29, Ankara, s.19.

Altımişova, Zuhra, (2017), "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 82, S. 91-116, http://bilig.yesevi.edu.tr/index.php?menu_v=onceki_sayilar_alt&ilgili_sayi=152, Erişim Tarihi: 17.08.2018.

Attokurov, Sabır, (1995), *Kırgız Sancırası*, İzdatelstvo Kırgızstan, Bişkek.

Babür, (1970), *Babürnâme: Babür'ün Hatıratı*, çev. Reşit Rahmeti Arat, I-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Bademci, Ali, (2008), *1917 – 1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi/ Korbaşılar ve Enver Paşa*, I-II. Cilt, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.

Baran, Mine, (2014), "Pamir Yaylasından Ulupamir Köyüne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekânın Dili", *Bilig Dergisi*, 68, s. 43-58.

Bartold, V. V., (1997), *Kırgız cana Kırgızstan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Kırgızstan-Soros Fondu, Bişkek.

Baydar, Zerrin, “Marco Polo Seyahatnamesi ya da Dünyanın Marco Polo Tarafından Hikâye Edilişi”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/4187>, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

Bayur, Hikmet, (1950), *Hindistan Tarihi*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Bilgili, Ahmet, (1998), “Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi (Ulupamir örneği)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 25 (1), s. 139-151, İstanbul.

Bilgü, İlhan, (2013), “Afganistan. Sovyet İşgali ve Sonrası”, *DİA*, C. I, İstanbul, s. 408-411.

Bonvalot, Gabriel, (2015), *Orta Asya’ya Seyahat-Moskova’dan Türkistan’a-*, çev. M. R. Uzman, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Callahan, Ted, (2007), “The Kyrgyz of the Afghan Pamir Ride On”, *Boston University, Visiting Research Fellow, Social Research Center, American-University in Central Asia, Nomadic Peoples* Vol.11, No 1, s.39-48.

Canaltay, Delilhan, (2019), *Çetin Zaman Zor Günler*, çev. ve haz. Dr. Tekin Tuncer, Altay Yayınları, İstanbul.

Cumabayev, B. M., (1999), “Yujniy Kırgızstan Glazami Rossiyskih Puteşestvennikov (Vtoroya polovina XIX- Naçalo XX V.V.)”, Bişkek.

Cumabayev, B. M., (2005), “XIX. K. Ayağındağı Pamir-Alay kırgızdarının ruhaniy madaniyatı, urp-adattarı cana salt-sanaları”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı. 13, ss. 17-28, Bişkek.

Cumabayev, B. M., (2009), “XIX-Kılımdın Ayağında Pamirdi Eelöö üçün Anglis Çalğınçılarının İş-areketteri”, *Cusup Balasagin Atındağı Kırgız İttuk Universitetinin Carçısı*, Bişkek.

Cumabayev, B. M., (2012), *Ruskie ekspeditsii na Pamir i Alay: vo 2-oy polovine XIX naçala XX vv.*, LAP Lambert Academic Publishing.

Cumabayev, B.M. ve Maanayev, E. C., (2009), *Pamir Kırgızdarı:Tarihiy-Etnografiyalık Oçerk*, Bişkek.

Cusupcan, Cangıl, (2010), “Remi Dor:Pamir Kırgızdarı Tukum Kurut Bolup Ketiş Mümkün”, *Azattık Ünalğısı*, https://www.azattyk.org/a/French_researcher_Remi_Dor/1986526.html, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Cusupcan, Cangıl, (2012), “Ooğan Kırgızdarı Azayğandan Azayuuda”, *Azattyk Ünalğısı*, https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_afghanistan_pamiri_kyrgyzs/24677778.html, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Cusupcan, Cangıl, (2013), “Uluu Pamir-35: Unutulğan Beş Cıldız”, *Azattık Ünalğısı*, https://www.azattyk.org/a/world_kyrgyzstan_pamir_kyrgyz/25103112.html, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

- Cusupov, Kengeş, (1993), *Kırgızdar 1. Tom*, Kırgızistan, Bişkek.
- Cusupov, K. ve K. İmanaliyev, (2002), *Kırgızdar 5. Tom*, (2002), Uçkun, Bişkek.
- Çelik Şavk, Ü., (2012), "Alt Ağızlar Grubu Olarak Pamir Kırgızcası", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 1 (1), s.57-66, <http://dergipark.gov.tr/tdd/issue/29413/315005>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.
- Çelik Şavk, Ü., "Dünyanın Damından Türkiye'nin Van'ına Var Olma Mücadelesi", *Tehlikedekiler*, <http://tehlikedekidiller.com/turkce/pamir-kirgizlari.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018
- "Dağlık Bedahşan Özerk Bölgesi", (1964), *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. XII, Ankara, s. 195-196.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 10 Mart 1982, 65. Birleşim, s.308, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c004/dm_02004065.pdf, Erişim Tarihi: 10.02.2019.
- Dor, Rémy, (1975), *Contribution à l'étude des Kirghiz du Pamir afghan*, Publications Orientalistes de France, Paris.
- Dor, Rémy ve Naumann, Clas M., (1978), *Die Kirghisen des Afghanischen Pamir*, Editions Akademische Druck –u. Verlagsanstalt, Graz.
- Dor, Rémy, (1979), "Nouvel exil pour les Kirghiz?", *Afghanistan Journal*, 6(1), s. 24-27.
- Dor, Rémy, (1982), "Metel ou L'Apprentissage du Comportement le Proverbe chez les Kirghiz du Pamir Afghan" *Journal Asiatique*, s. 67-146.
- Dor, Rémy, (1982), "Tabışmak ou l'apprentissage de la reflexion: la devinette chez les Kirghiz du Pamir afghan", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, (74), s. 129-186.
- Dor, Rémy, (1982), "Til sındırmak ou l'apprentissage de l'élocution: le virilange chez les Kirghiz du Pamir Afghan", *Turcica*, 14, s. 39-68.
- Dor, Rémy, (1982), "Un fragment pamirien de Manas", *Central Asiatic Journal*, 26 (1-2), p. 10 vers 182 sq.
- Dor, Rémy, (1984), *Kırgız Mültecileri Hakkında Kısa Bir Bilgi - Hazaristan'ın Bugünkü Durumu*, çev. Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Dor, Rémy, (1993), *Ooğan Pamirindegi Kırgızdar: Tarihî Etnografiyalık Bayan*, haz. P. Kazıbayev, Kırgızistan, Bişkek.
- Dor, Rémy, (1985), "Note sur la situation des Kirghiz en Turquie", *Les Nouvelles d'Afghanistan* 22, pp. 22-23.
- Dor, Rémy, (1987), "Return to Karagündüz", *Central Asian Survey* VII.
- Dor, Rémy, (2015), *Rahman Koul Ultime Khan Du Toit Du Monde*, Editions Michel de Maule, Paris.
- Duğlat, Mirza Haydar, (2006), *Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi*, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul.

"Dungan'lar", (1966), Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XIV, Ankara, s. 129.

Erşahin, Seyfettin, (1999), "Buhara'da Ceditçilik Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fıtrat (XX. Yüzyıl Başları)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c:1, Sa:3, Ocak-Nisan, ss. 213-255.

Ferhadi, Revan, (2013), "Bidil", *DiA*, C. VI, İstanbul, s. 134-135.

Germanov, Valeriy, "Rossiyskiy Forpost na Krişe Mira. Geopoliteçeskiy Fenomen Pamirskovo Posta v Obespeçenii İmperskiy İnteresov i Regionalnoy Bezaposnosti v Turkestane i Sopredelnih Stranah (vtoroya polovina XIX-naçalo XX V.V.)", <https://ia-centr.ru/experts/6289/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Grombçevski, B. L., (1891), "Doklad Podpolkovnika Grombçevskovo çitanny v Nikolaevskoy Akademii Generalnovo Ştaba 14 Marta 1891 g.", <http://static.turclubmai.ru/papers/2218/genshtab.html>, Erişim Tarihi: 14.09.2018.

"Hanabad", (1970), Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XVIII, Ankara, s. 462.

"Hami", (1970), Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XVIII, Ankara, s. 437.

Hayit, Baymirza, (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hopkirk, Piter, (2004), *Bolşaya İgra Protiv Rossii; Aziatskiy Sindrom*, çev. İ. İ. Kubatko, Ripol Klassik, Moskva.

"Hunza-Nagir", (1971), Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XIX, Ankara, s. 386.

İbraimov, Osmonakun, "Tropoyu Groma. İstoriya jizni i smerti Poslednevo Kirgozskovo Hana". Çast 1, *Azattyk Ünalğısı*, <https://rus.azattyk.org/a/27346820.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

İbraimov, Osmonakun, "Tropoyu Groma. İstoriya jizni i smerti Poslednevo Kirgozskovo Hana". Çast 2, *Azattyk Ünalğısı*, <https://rus.azattyk.org/a/27354996.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

İbraimov, Osmonakun, "Rahmankul Han, Je Azapka Tuulğan Kırğızdar", *Azattyk Ünalğısı*, https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_history_rakhmankul_khan/24671479.html, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

İbraimova, C. ve Tadcidinov, C., (2013), *Murgab Elinin Murastarı*, Kağaz Resurstarı, Oş.

İlyasov, Ş. A., "İnstitutı Volostnix Uproviteley, Aulnih Starşin i Narodnih Sudey v Sisteme Kolonialnih Organov Stenpnogo Kraya v Kontse XIX-naçale XX v.v.", <http://e-history.kz/media/upload/1299/2014/04/09/cb9600cd0cbfbacfc7fc2fd818174f96.pdf>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

İvanov, D. L., (1975), "Şto Nazivat Pamirom?", *Stranı i Narodı Vostoka*, Vıp. XVI., Pamir, Moskva.

- Karatayev, Olcobay, (2003), *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesinin Çıgarmaları Koşumça Okuu Kitepteri Seriyası:13, Bişkek.
- Kayıpov, Sulayman, (2009), *Folklor Üzerine Yazılar*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:124, İlmi Yayınlar Dizisi:12, Bişkek.
- Kayıpov, Sulayman, (2016), *Pamir Kırgızdarının Tamak-Aş Madaniyatı*, Etnografiyalık İzildöö, Şingcan El Basması, III cilt, Urumçi.
- Kayıpov, S. T., (2017), *Türkiyada Çaşağan Pamir Kırgızdarının Makal, Lakaptarı, Lingvofolkloristikalık Bulak Katarı*, Borborduk Aziya Universiteti, Bişkek.
- Kıldıroğlu, Mehmet, (2013), *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, IX. Asrın Yarısından XVI. Asra Kadar Kırgızlar ve Kıpçakların Etno-siyasi İlişkileri. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kreutzmann, H., (2003), "Ethnic minorities and marginality in the Pamirian Knot: survival of Wakhi and Kirghiz in a harsh environment and global contexts", *The Geographical Journal*, Vol.169, No 3 pp. 215–235.
- Kubatov, E., "Afganskıe Kırgızı", http://www.vatanym.ru/?an=vs107_mp6, Erişim Tarihi: 15.08.2018.
- Kurmanbayeva, Nurgül Kutlu, (2013), *Türkiyalık Kırgızdardın Sancırası*, Bişkek.
- Kuşkaki, Burhanuddin, (1926), *Kataganu i Badahşan*, çev. A. A. Semenov, Taşkent, http://drevlit.ru/docs/central_asia/XX/1900-1920/Katagan/text5.php, Erişim Tarihi: 15.08.2018.
- "Kuomintang", (1975), Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C. XXII, Ankara, s. 358.
- Kutay, Cemal, (1962), *Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkü*, Tarih Konuşuyor Dizisi, İstanbul.
- Kutlu, Malik ve Repond, Bernard, (1991), *Les Kirghizes du Pamir, La Route de L'exil Relie*, Lausanne.
- Kutlu, Malik ve Repond, Bernard, (2014), *Hicrete Uzanan Yol: Pamir Kırgızları*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.
- Maanayev, E., (1963), *K Voprosu o pereselenii Kırgızov na Pamir*, Matarialı po istorii i ekonomiki Kırgızii, Frunze.
- Maanayev, E., (1963), *Pamirskie kirgızı*, Frunze.
- Maanayev, E., (1969), *Kırgızstandan Tışkarı Çaşagan Kırgızdardın Tarihınan*, Kırgızstan Basması, Frunze.
- "Marmot", (1994), Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A. Ş., C. XXII, İstanbul, s. 73.
- Mazzei-karl, Uta, (2015), *Kisil Ayak: Sie nannten mich Rotstrumpf*, Hamburg.
- Michaud, Roland ve Michaud, Sabrina, (1972), "Winter Caravan to the Roof of the World", *National Geographic*, 141, no.4, ss.435-465.
- Michaud, Roland ve Michaud, Sabrina, (1977), *Caravanes de Tartarie*, Chene, Paris.

Moldokasimov, Kıyas, “Rahmankul Han Jönündö Söz”, <http://www.sary-kol.ru/stati/etnikalyk-kyrgyzdar/rakhmankul-khan-zhonundo-soz.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Muratov, Abdikerim, “Acı Sahib Rahmankul Han-Kıl Çokudağı Eng Sonku Kırgız Hanı, Birinci Bölüm: Ooğandağı Kündördün Kunu cana Kutu”, <http://kmb3.kloop.asia/2013/04/23/abdy-kerim-muratov-azhy-sahy-b-rahmankul-han-ky-l-chokudagy-e-so-ku-ky-rgy-z-hany/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Muratov, Abdikerim, “Acı Sahib Rahmankul Han-Kıl Çokudağı Eng Sonku Kırgız Hanı, Ekinçi Bölüm: Kilgittegi Kilgirt Kündör”, <http://kmb3.kloop.asia/2013/05/06/abdy-kerim-muratov-azhy-sahy-b-rahmankul-han-ky-l-chokudagy-e-so-ku-ky-rgy-z-hany-2/>, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Nekrasov, O.B., (2017), *Ruskie Pograniçniki na Krişe Mira: Konets XIX-Naçalo XX v. (Po arhivnim, pravovim i inim materialom)*, Moskva.

Nurdinov, Almaz, (2011), *Oğandık Kırgızdar: Darektüü bayan*, Oş.

Nurdinov, Almaz, (2012), *Rahmankul Han-Akırkı Han: Darektüü bayan*, Oş.

Özdemir, Tuncay, (1997), “Türkistan'dan Anadolu'ya Bir Göç ve Tarımsal Üretim Amaçlı İskan Örneği: Ulupamir”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, Sayı:32, s.161-183, İstanbul.

Özer, Murat, (2016), “Ulupamir Kırgızlarında Evlilikle İlgili Gelenekler”, *TEKE - Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5/2 2016, s. 870-889.

Öztekin, Yılmaz, (2011), *Van Kırgızları'nın Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları*, Palet Yayınları, İstanbul.

Paksoy, H. B. (1980), "Observations Among Kirghiz Refugees from the Pamirs of Afghanistan Settled in the Turkish Republic", *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, Vol. XVI, No. 1, Hilary, s.150-159.

“Pamirler”, (1993), *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, INC, Cil. 25, İstanbul, s.34.

Pankov, A. B., (1914), *Geografiçeskiy Oçerk Vostoçnovo Pamira. İzvleçenie iz Doklada M. İ. Çeykina*, İzvestiya Turkistanskovo İmperatorskovo Ruskovo Geografiçeskovo Obşestvo, Tom. 10, Vıpusk. 1, Taşkent.

“Plato”, (1994), *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık A. Ş., C. XXV, İstanbul, s. 322.

Ploskih, V. ve Maanayev, E., (1983), *Na Krişe Mira: İstoriçeskie oçerki o pamiro-alayskih kirgizov*, İzadetistvo Mektep, Frunze.

Postnikov, A. B., (2000), “İstoriçeskie Prava Sosednix Gosudorstv i Geografiya Pamira Kak Argumenty v Bolşoy İgre Britaniyi i Rossiyi (1869-11896 g.g)”, *Acta Slavica Japonica*, T. XVII. – Sapporo: The Slavic Research Center, Hokkaido University, P. 33–99, https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/39358/1/ASI17_002.pdf, Erişim Tarihi: 13.09.2018.

Postnikov, A. B., (2001), *Shvatka na "Krişe Mira". Politiki, razvedçiki i geografi v borbe za Pamir v XIX veke (Monografiya v dokumentah)*, Pomitniki istoričeskoj misli, Moskva.

Sağır, Adem, (2011), "Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri İle Oş-Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı ve Kıyaslamalı Bir Çözümleme", *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011, p. 263-286.

Sağır, Adem, (2012) *Zorunlu Göçler, Sürgünler ve Yol Hikayeleri- Ulupamir Kırgızları Örneği*, Nobel Yayınevi, Ankara.

Sağır, Adem, vd., (2014), "Kimliklerin Sunum Biçimleri Bağlamında Van / Ulupamir Kırgızları ile Van/ Dönerdere Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı Bir Sosyolojik Çözümleme", *Turkish Studies*, 9 (2), 1285-1310.

Serebrennikov, A., (1900), *Oçerk Pamira*, S-Peterburg.

Shahrani, M. Nazif, (1976), "Kirghiz Pastoralists of the Afghan Pamirs: An Ecological and Ethnographic Overview", *Folk*, 18: 129-143.

Shahrani, M. Nazif, (1978), "The Retention of Pastoralism Among the Kirghiz of the Afghan Pamirs", *In Himalayan Anthropology: The Indo-Tibetan Interface*, Edited by J. F. Fisher, The Hague, Mouton Publishers, pp. 233-250.

Shahrani, M. Nazif, (1979), *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers*, University of Washington Press, Seattle.

Shahrani, M. Nazif, (1981), "Growing in Respect: Aging Among the Kirghiz of Afghanistan", *In Other Ways of Growing Old*, Edited by Pamela Amoss and Steven Harrell, Palo Alto: Stanford University Press, pp. 175-191.

Shahrani, M. Nazif, (1984), "The Kirghiz of Afghanistan Reach Turkey", *Cultural Survival Quarterly*, 8(1):31-34.

Shahrani, M. Nazif, (1986), "The Kirghiz Khans: Styles and Substance of Traditional Local Leadership in Central Asia", *Central Asian Survey*, 5(3/4):255-271.

Shahrani, M. Nazif, (1988), "Social Transformations in an Afghan Kirghiz Pastoral Nomadic Community Resettled in Turkey: A Brief Report", *The American Research Institute in Turkey (ARIT) Newsletter*, 7: 3-4.

Shahrani, M. Nazif, (2002), *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers and War / M. Nazif Shahrani with a new preface and epilogue by the author*, University of Wahington Press, Seattle.

Shahrani, M. Nazif, (2016), "The life and career of Haji Rahmanqul Khan, 1913-1990", s.57-64, Dörre, A., Kreutzmann H. & S. Schütte (eds.), *Pamirs at the Crossroads - Changing Challenges and perspectives (= Berlin Geographical Papers 45)*, 110 S., Berlin.

Shor, Jean Bowie, (1955), *After You, Marco Polo*, McGraw-Hill, Newyork.

Shor, Jean ve Frank, (1950), "We Took the Highroad in Afghanistan", *National Geographic*, Kasım, Wahington, s.s. 673-706,

<https://gardeningpakistan.com/viewtopic.php?t=2748&start=20>, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

Sidorov, L. F., (1975), “Şto Je Vse-Taki Nazıvat Pamirom?”, *Stranı i Narodı Vostoka*, Vıp. XXVI-Pamir, Moskva.

Skerskiy, A.G., (1892), *Kratkiy Oçerk Pamira*, Sbornik Geografiçeskih, Topografiçeskih i Statiçeskih Materialov po Aziyi, Vıpusk L, SPb, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/18801900/Skerskij/ocerk_pamira_1892.htm, Erişim Tarihi: 24.09.2018.

Snesarev, A. B., (1908), *Anglo-Ruskoe Soglaşenie 1907 goda*, SPb., http://www.snesarev.ru/anglo-rus_soglashenie.pdf, Erişim Tarihi: 15.08.2018.

Şeyhanoğlu, Hüseyin, (2008), “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *Avrasya Etüdleri* 34 (2), 22-43.

Şirokorad, A.B., (2003), “Rossiya-Angliya: Neizvestnaya Voyna, 1857-1907”, ACT, Moskva, http://www.xliby.ru/istorija/rossija_anglija_neizvestnaja_voina_1857_1907/p12.php, Erişim Tarihi: 18.09.2018.

Tageyev, B. L., (1902), *Pamirskie Pohodı 1892-1895 g.g. Desyatiletie Prisoyedineniya Pamira k Rossii*, Varşava.

Tageyev, B. L., (1998), *Poludennye Ekspeditsie*. Oçerki, Voinizdat, Moskva.

Taşagıl, Ahmet, (2013), “Hanbalık”, *DİA*, C. XV, İstanbul, s. 524-525.

Tosun, Necdet, (2016), “Sufi Allahyar”, *DİA*, C. Ek-2, İstanbul, s. 528.

Tural, B. ve Camankulova, A., (2013), *Rahmankul cana Anın Mezgili*, Bişkek.

Tural B. ve Camankulova A., (2014), *Rahmankul Han ve Dönemi*, çev. Ayşenur Kırgız Sağın, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.

Turan, Nurbek, (2013), *Teyit. Sancıra cana Tarih*, Turar, Bişkek.

Van İli, Erciş İlçesi, Beyazıt, Kışla, Latifiye, Camikebir, Alkanat, Vanyolu ve Salihye Mahalleleri 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı, 2018, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/van/duyurular/van-ili-ercis--8230-13459-20180927153452.pdf>, Erişim Tarihi: 10.12.2018.

Yazıcı, Tahsin, (2013), “Hafız-ı Şirazi”, *DİA*, C. XV, İstanbul, s. 103-106.

Yudahin, K. K., (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara, s.234.

Yücel, Mualla Uydu, (2013), “Yakup Beg”, *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul, s. 277-278.

Zaytsev, V. N., (1903), *Pamirskaya Strana-Centr Turkistana*, İstoriko-geografiçeskiy oçerk, Nov. Margelan.

B. Tezler

Alarslan, Emre, (2009), *Van İli Erçiş İlçesi Ulupamir Köyündeki Geleneksel At Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Bapaeva, Canyl-Myrza, (2015), *Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Sosyo-Kültürel Yapısında Oluşan Değişimler: Halkbilimi Verilerine Göre Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Çetin, Nurullah, (2017), *Van Ulupamir Kırgız Türklerinin Siyasi Tarihi ve Kültürleri*, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis.

Ergüven, İsmail Hakkı, (2011), *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (VII. Yüzyıl) Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Hayat, Nasrullah, (2016), *Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İsakov, Abdrasul, (2007), *Doğu Türkistan Tarihinde Kırgızların Tesiri, (1700-1878)*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Keleş, Ahmet, (2017), *Ulupamir Köyü Kırgızlarının Göç Süreci Ve Sosyo-Kültürel Gelişim Tarihi*, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.

Kırgız, Ayşe Nur, (2009), *Van Ulupamir Kırgız Ağız Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Öztekin, Yılmaz, (2003), *Van Kırgızlarının Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları İnceleme-Metin*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Öztürk, Emrullah, (2014), *Türk asıllı Afgan mültecilerinin 12 Eylül Dönemi'nde iskân ve istihdamı*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Pekacar, Çetin, (1995), *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağız*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,

Salihy, Mohammad Aref, (2014), *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,

Urmanbetova, Zarina, (2015), *Ulupamir Köyü Kırgız Topluluğunun Etnik Sınırlarını ve Kimliklerini Oluşturmada Göç Sürecinin Rolü*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,

Yikemu, Aili, (2015), *Hamdullah Muhammed Tarım'ın "Türkistan Tarihi-Türkistan 1931-1937 İnkılap Tarihi" Adlı Eserinin Tenkitli Transkripsiyonu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,

C. Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1981.

Erkin Too Gazetesi, Davut, Egemekulov, Turkiyalık Bay Sahib Sabancı Tosup Algan, 20 Ağustos 2013.

Milliyet Gazetesi, 24 Kasım 1981.

Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1982.

Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1982.

Milliyet Gazetesi, 9 Haziran 1982.

T.C. Resmi Gazete, No:17638, 19 Mart 1982, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17638.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2019.

D. İnternet Kaynakları

<https://tyup.net/page/Maanayev-egemberdi-zhumagulovich#cut>,

Erişim Tarihi: 01.02.2019.

https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1951,

Erişim Tarihi: 01.02.2019.

<http://cetobac.ehess.fr/index.php?175>,

Erişim Tarihi: 01.02.2019.

<http://www.indiana.edu/~nelc/people/shahrani.shtml>,

Erişim Tarihi: 01.02.2019.

<http://humansofhunza.blogspot.com/2015/04/mir-safdar-ali-khan.html>,

Erişim Tarihi: 15.02.2019.

<http://www.iranicaonline.org/articles/chitral-citral-river-valley-in-the-upper-indus-system>, Erişim Tarihi: 14.09.2018.

<http://nik2nik.ru/node/506>,

Erişim Tarihi: 18.09.2018.

<http://www.khogu.tj/index.php/tj/university/makola/item/404-stanovlenie-pogranichnoj-sluzhby-na-pamire>,

Erişim Tarihi: 15.02.2019.

<http://oldtashkent.com/zavoevanie-tashkenta/general-gubernator-goroda-tashkent.html>,

Erişim Tarihi: 15.02.2019.

<http://pskovgrad.ru/war/pervaya-mirovaya-vojna/29369-serebrennikov-adrian-georgievich.html>,

Erişim Tarihi; 24.09.2018.

<https://www.revolvy.com/page/Burhanuddin-Kushkaki>,

Erişim Tarihi: 15.08.2018.

<https://www.altayli.net/basmacilar.html>,

Erişim Tarihi: 15.08.2018.

<http://pogranec.ru/showthread.php?t=31162>,

Erişim Tarihi: 10.10.2018.

<https://www.royalark.net/Persia/pahlavi3.htm>,

Erişim Tarihi: 03.02.2019.

http://af.geoview.info/dilisang_uween,7022117,

Erişim Tarihi: 14.02.2019.

http://af.geoview.info/khodarg_werth,1135995,

Erişim Tarihi: 14.02.2019.

<https://www.revolvy.com/page/Misgar%2C-Gojal>,

Erişim Tarihi: 04.02.2019.

<https://www.revolvy.com/page/Ishkoman-Valley>,

Erişim Tarihi: 04.02.2019.

https://insamer.com/tr/kesmir-raporu-tarih-surec-ve-bolgeye-dair-cozum-onerileri_1584.html,

Erişim Tarihi: 02.12.2018.

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html,

Erişim Tarihi: 02.12.2018.

<https://dupreefoundation.org/louis-dupree.htm>,

Erişim Tarihi: 02.12.2018.

https://archive.org/details/azu_acku_pamphlet_qh541_p483_1978_v3,

Erişim Tarihi: 02.12.2018.

<http://www.tolstoyfoundation.org/bagrations.html>,

Erişim Tarihi: 02.12.2018.

http://www.smartvoter.org/2008/06/03/ca/sn/vote/dudley-flores_m/bio.html,

Erişim Tarihi: 02.12.2108.

<https://www.csmonitor.com/1982/0805/080565.html>,

Erişim Tarihi: 02.12.2108.

<https://t24.com.tr/haber/afgan-turklerinin-turkiyeye-gocu-ankara-aa,162444>,

Erişim Tarihi: 10.01.2019.

https://www.imdb.com/title/tt0496218/fullcredits/?ref=tt_ov_st_s,

Erişim Tarihi: 10.12.2018.

<https://www.haberler.com/ulupamir-koyunde-cami-acilisi-yapildi-7856063-haberi/>,

Erişim Tarihi: 10.12.2018.

https://www.jandarma.gov.tr/asayis/Guv_Korucusu_Sistemi.htm,

Erişim Tarihi: 10.12.2018.

<https://www.dunyabulteni.net/guncel/ulupamirde-han-otagi-acildi-h410561.html>,

Erişim Tarihi: 10.12.2018.

<https://stihi.ru/2017/03/16/5560>,

Erişim Tarihi: 03.02.2019.

http://www.skitalets.ru/photo/group_600.html?&skip=1,

Erişim Tarihi: 10.10.2018.

<http://kmborboru.su/2017/02/17/k-k-nbek-bij-pamirdin-mi-bashysy/>,

Erişim Tarihi: 03.02.2019.

<http://www.royalark.net/Afghanistan/telai2.htm>,

Erişim Tarihi: 04.02.2019.

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/040114_afgan_loyajirga.shtml,

Erişim Tarihi: 04.02.2019.

<https://www.afghan-web.com/biographies/biography-of-ravan-farhadi/>,

Erişim Tarihi: 04.02.2019.

<https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft7b69p12h&chunk.id=s1.17.2&toc.depth=1&toc.id=appb&brand=ucpress>,

Erişim Tarihi: 04.02.2019.

<https://searchworks.stanford.edu/view/676674>,

Erişim Tarihi: 10.12.2018.

<http://www.gov.kg/?p=20674&lang=ru>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<https://kg.akipress.org/news:586216>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<http://www.zeytinburnu.istanbul/Haberler/DOGUMUNUN-100-YILINDA-Rahmankul-Han>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<https://www.oncevatan.com.tr/son-turk-hani-rahmankul-han-makale,32022.html>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<http://www.ilerigazetesi.com.tr/ilceler/dualarla-acildi-h43802.html>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Badahschan/primtext1.phtml>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Sugnan/text.phtml?id=1467>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1880-1900/Vasiljev/text.htm>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Kostenko/text11.htm>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

<http://www.stat.kg/ru/batkenskaya-oblast/>,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1820-1840/Potantin_N_I/text1.htm,

Erişim Tarihi: 07.02.2019.



EK 1: Rahmankul Han (1913-1990)



EK 2: Rahmankul Han Pasiban-ı Pamirat (Pamir'in Koruyucusu)



EK 3: Rahmankul Han'ın Mühürleri



EK 4: Rahmankul Han'ın hanımları sağdan sola Havvabibi Kutlu ve Tolunbibi Kutlu



EK 5: Rahmankul Han'ın oğulları sağdan sola Abdulmalik, Muhammed Ekber, Muhammed Arif ve Abdulnezir



EK 6: Rahmnakul Han'ın Büyük oğlu Abdulvekil, Kız kardeşi Hacı Meryem ve Gelini Orunbibi 1974 / M. Nazif Shahrani Arşivi



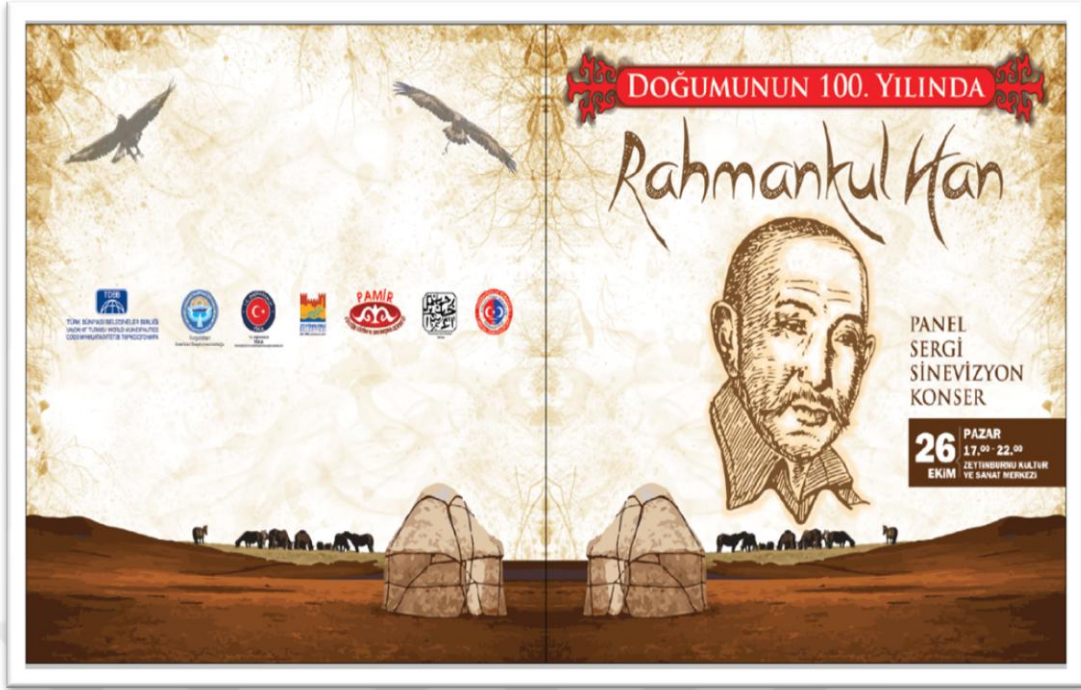
EK 7: Rahmnakul Han'ın Dördüncü oğlu Heykeltıraş Muhammed Ekber Kutlu ve eserleri



EK 8: Rahmankul Han Doğumunun 100. Yıl Anma Programı, Bişkek



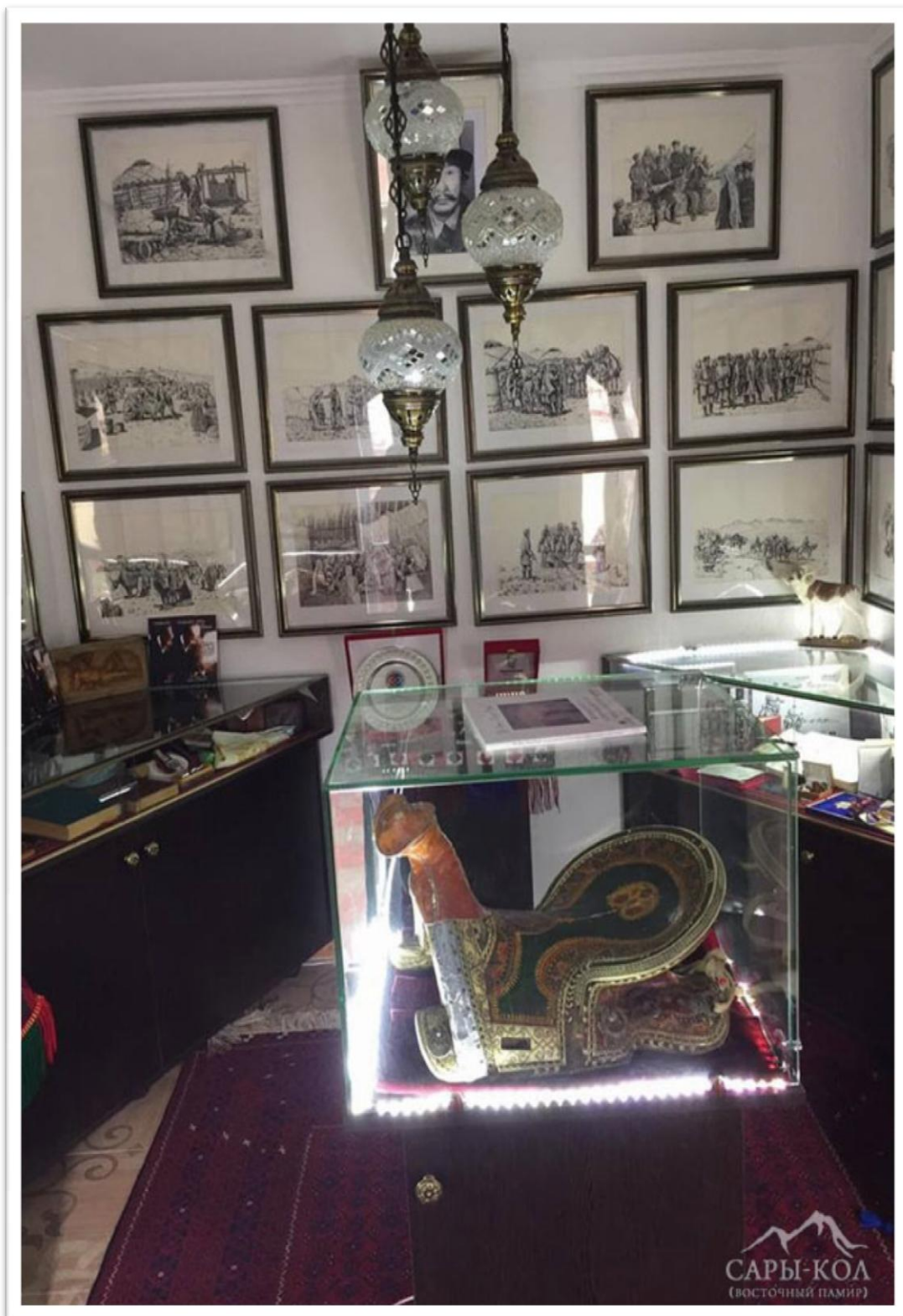
EK 9: Rahmankul Han Doğumunun 100. Yıl Anma Programı, Bişkek



EK 10: Rahmankul Han Doğumunun 100. Yıl Anma Programı Davetiye Kapağı



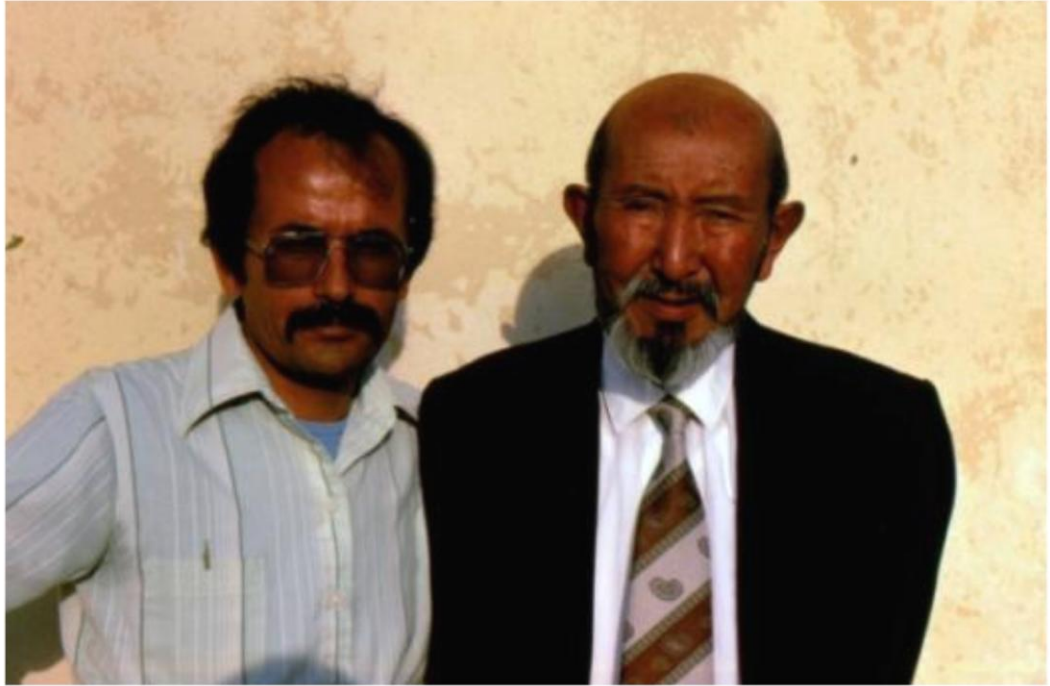
EK 11: Rahmankul Han Doğumunun 100. Yıl Anma Programı Hakkında Vatan Gazetesi Haberi



EK 12: Rahmankul Han Müze Evi, Bişkek, Kırgızistan



EK 13: Rahmankul Han ve Burhaneddin Rabbani, Gilgit, Pakistan, 1980

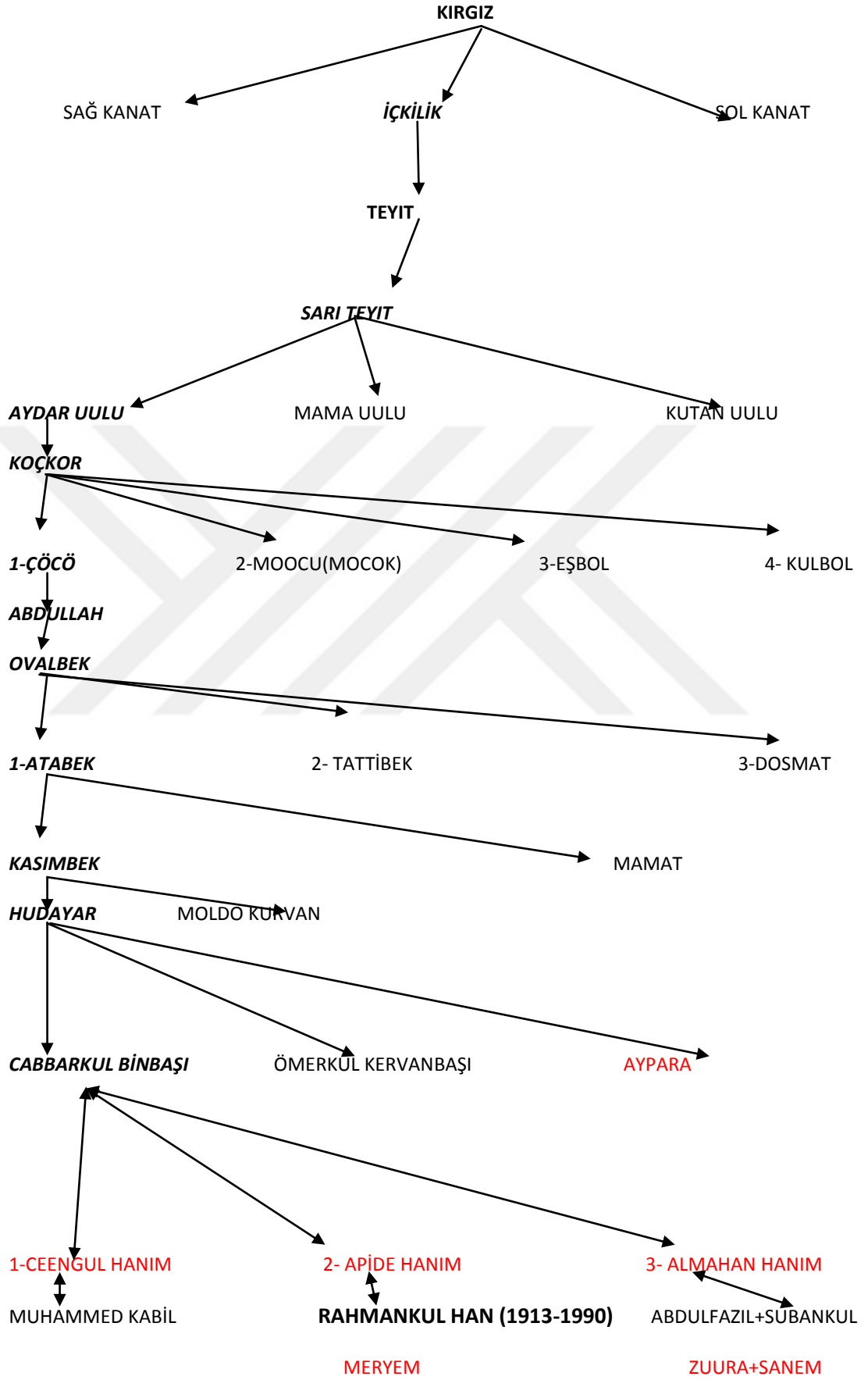


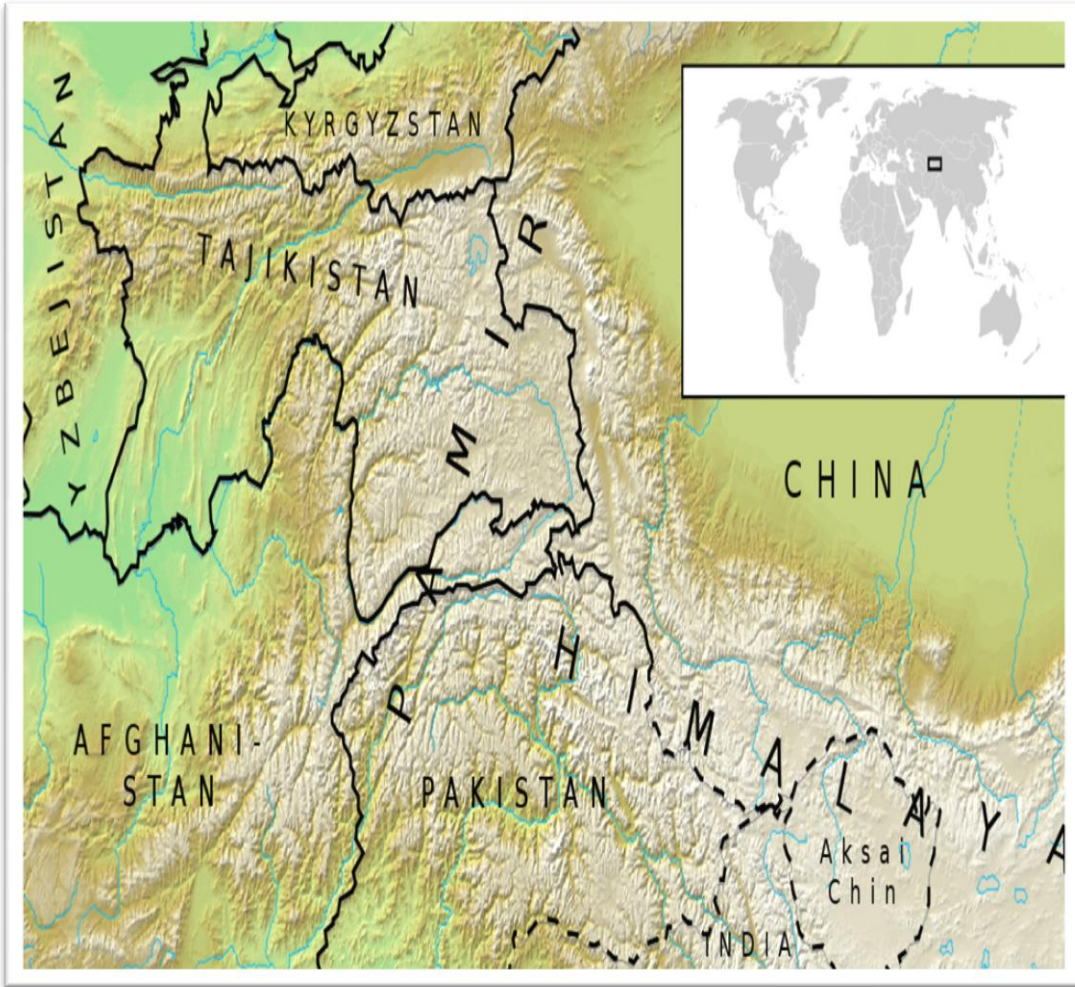
EK 14: Rahmankul Han ve M. Nazif Shahrani, Karagündüz, Van, 1983 / Nazif Shahrani Arşivi



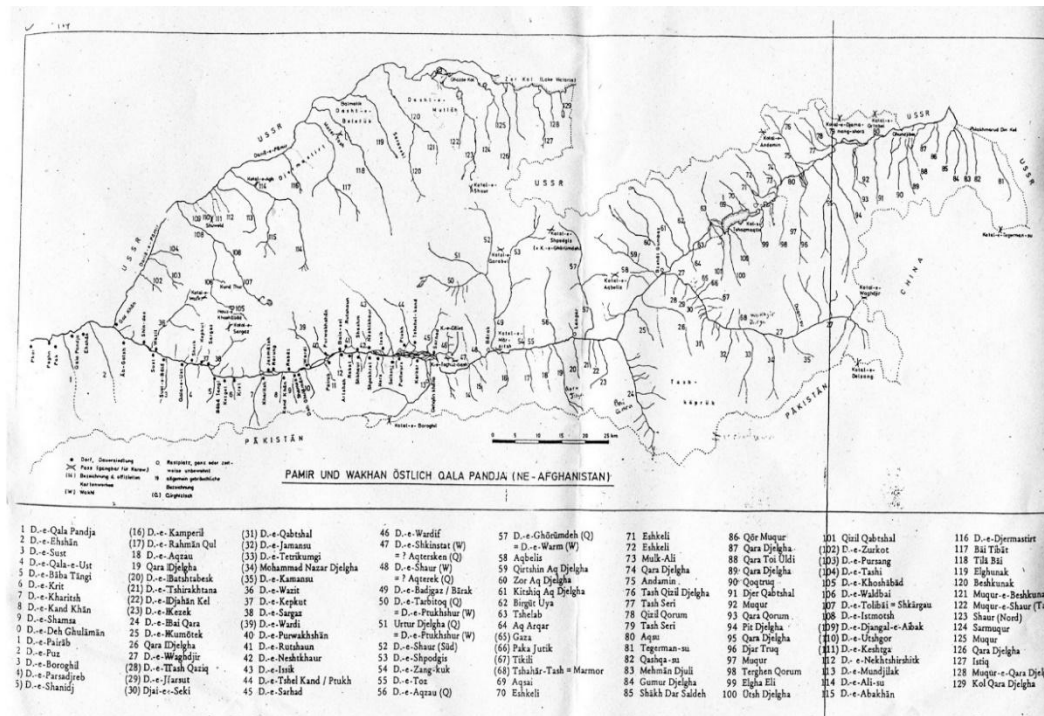
EK 15: Rahmankul Han ve Delilhan Canaltay, Gilgit, Pakistan

EK 16: RAHMANKUL HAN'IN SOY KÜTÜĞÜ





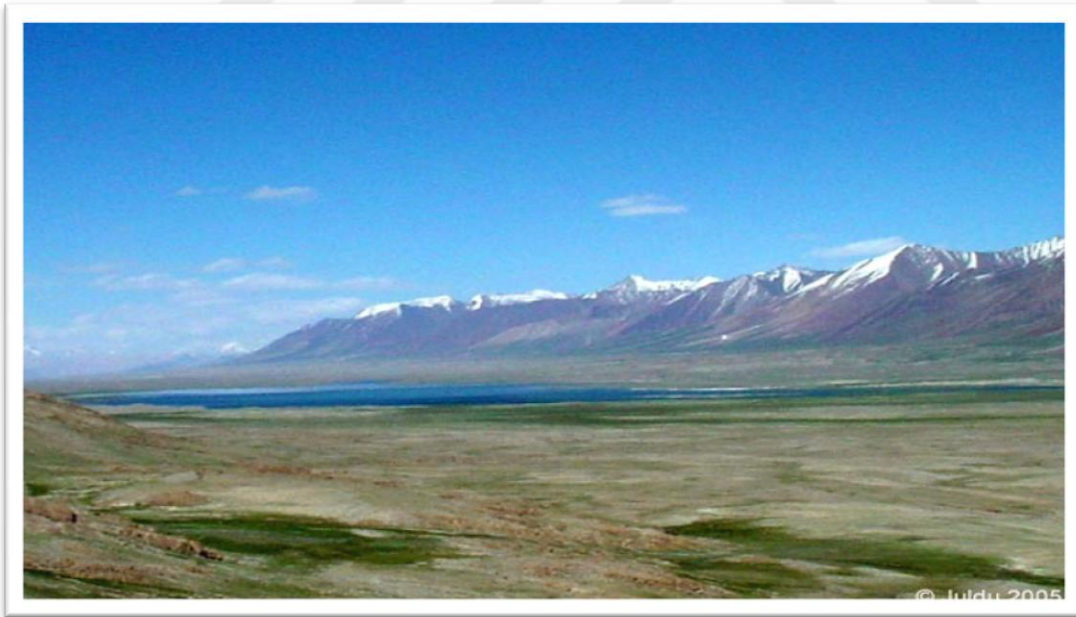
EK 17: Pamir Haritası



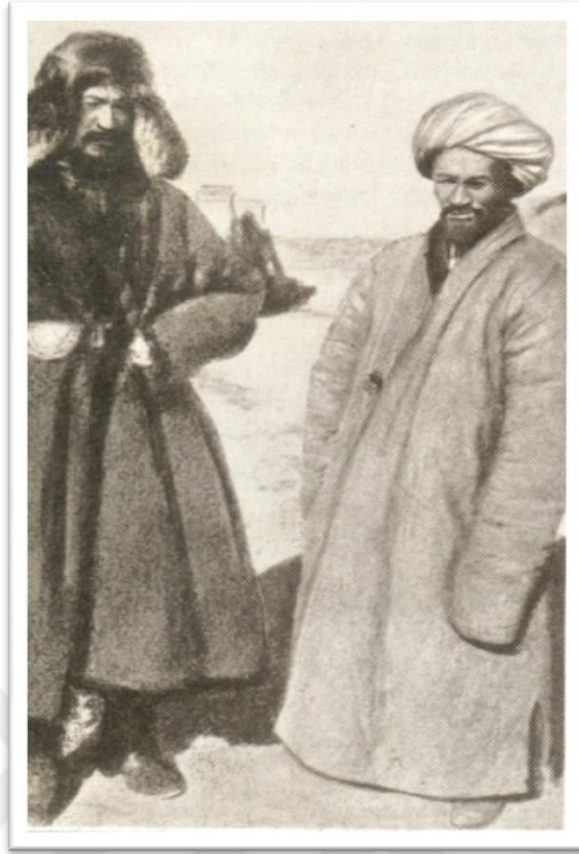
EK 18: Büyük Pamir ve Küçük Pamir, Kırgız Obaları / Dor Rémy und Clas M. Naumann Die Kirghisen des afghanischen Pamir



EK 19: Pamir Dağları / www.juldu.com



EK 20: Pamir Genel Görünüm / www.juldu.com



EK 21: Pamir Volostunun ilk Yöneticisi Tokur Binbaşı (ö. 1896) ve Yardımcısı Fotoğraf Yüzbaşı Muravyov tarafından çekilmiştir. / Niva 1897



EK 22: Pamir Alçor Vadisi, Rus Seyyahlar ve Pamir Kırgızları / E. A. Snesev Arşivi, <http://www.skitalets.ru>



EK 23: Pamir Postu 1902 / E. A. Snesarev Arşivi, <http://www.skitalets.ru>



EK 24: Vahan Koridoru, Sarhad / <https://www.reddit.com>



EK 25: Vahan Koridoru'ndan Pamir' Sehayat Eden Tüccarlar / M. Nazif Shahrani Arşivi



EK 26: Yaka Binen Pamir Kırğızı, Babam Muhammed Arif Kutlu / M. Nazif Shahrani Arşivi



EK 27: Vahan Koridoru'ndan Tahıl Getiren Develer / M. Nazif Shahrani Arşivi



EK 28: Pamir Kervanlar / Sabrina ve Roland Michaud



EK 29: Bozoy Gümböz, Pamir / Mathieu Palley



EK 30: Pamir Kış Kampı (Kıştoo) / M. Nazif Shahrani Arşivi



EK 31: Pamir Yaz Kampı (Cayloo), / M. Nazif Shahrani Arşivi



EK 32: Pamir'den Göç / Rahmankul Han'ın üçüncü oğlu Ressam Abdulmalik Kutlu'nun Çalışması



EK 33: Mülteci Kampı, Gilgit, Pakistan / Nazif Shahrani Arşivi



EK 34: Mülteci Kampı ve Çocuklar, Gilgit, Pakistan / Nazif Shahrani Arşivi



EK 35: Karagündüz Afet Evleri, Van, Türkiye / Nazif Shahrani Arşivi



Ek 36: Okuma Yazma Kursunu Bitiren Kırgızlar, Karagündüz Afet Evleri, Van, Türkiye



EK 37: Ulupamir Köyü, Van, Türkiye



EK

38: Ulupamir Köyü, Van, Türkiye



EK 39: Rahmankul Han'ın En Küçük Oğlu Musaddık Kutlu /
National Geographic Kapağı Nisan 1972

ÖZGEÇMİŞ

Kurbanbeg Kutlu 1978 tarihinde Pamir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Van’da, lise öğrenimini ise Malatya’da tamamladı. 1995 yılında gittiği Kırgızistan’da, Cusup Balasagun Kırgız Milli ÜniversitesiTarih Fakültesi’nde lisans eğitimi aldı. Bulunduğu süre içinde Kırgızcasını geliştirdi ve Rusça öğrendi. 2013 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Programı’nda yüksek lisans eğitime başladı. Ders dönemini bitirip 2014 yılında Prof. Dr. Abdolvahap kara ile tez çalışmasına başladı. Evli ve bir çocuk babasıdır.